

विचारार्थ

आसावरी काकडे

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

विचारार्थ

आसावरी काकडे

या मित्रांनो! घेऊन जा! लुटा! लुटा! लुटून न्या!

विचारार्थ

हे पुस्तक फुकट नाही

यामागे अनेकांचे कष्ट व पैसे आहेत.

पण तरीही आम्ही ते वाचकांना विनामूल्य घेऊ देतो.

कारण ई पुस्तक एकदा बनलं की एकजण वाचो वा एक लाख.

आमचं काहीच कमी होत नाही.

उलट आनंद वाढतो, मजा येते.

पण

तुम्ही ते फुकट का घ्यावं?

तुम्हालाही काही देता येईल.

असे काही द्या ज्याने ई साहित्यच्या लेखकांना, टीमला आणि तुम्हाला आनंद मिळेल

आणि तुमचं काहीच कमी होणार नाही.

तुम्ही आशिर्वाद आणि शुभेच्छा द्या

लेखकांना फोन करून दाद द्या

आपल्या मित्रांचे मेल पत्ते आम्हाला द्या

मित्रांना आमच्याबद्दल मेल आणि Whatsapp करा

ई साहित्यचे फ़ेसबुक पेज, इन्स्टाग्राम, टेलिग्राम यांवर स्वतः जा व इतरांना

आमंत्रित करा. सोशल मिडियावर ई साहित्यचा प्रचार करा.

सर्वात बहुमोल अशा तुमच्या सूचना द्या

दाद म्हणजे स्तुतीच असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत ज्याने लेखकाला व ईसाहित्य टीमला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यास मदत होईल. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे व त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा. अखेर संपूर्ण समाज एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

विचारार्थ

लेखिका : आसावरी काकडे

‘सेतू’ डी १/३, स्टेटबँकनगर, कर्वेनगर, पुणे, ४११०५२ .

फोन नं. ९४२१६७८४८० / ९७६२२०९०२८

Email- asavarikakade@gmail.com

Blog- asavarikakade.blogspot.com

मुखपृष्ठ: आसावरी काकडे

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखिकेची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक ई साहित्य प्रतिष्ठान :

www.esahity.com

www.esahity.in

esahity@gmail.com

प्रकाशन : ६ अॉगस्ट २०२१

©esahity Pratishthan®2021

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापूर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापूर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

आसावरी श्रीनिवास काकडे

बी.कॉम., एम.ए. मराठी,

एम.ए. तत्त्वज्ञान

प्रकाशित पुस्तके- २७

गद्यलेखन-

*‘कवितेभोवतीचं अवकाश’

(लेखसंग्रह)

*ईशावस्यम् इदं सर्वम्: एक आकलन-प्रवास’ (तत्त्वज्ञान)

* ‘अथांग’- (अनुवादित कादंबरी) बिन्धा सुब्बा यांच्या ‘अथाह’ या साहित्य अकादेमी पुरस्कार प्राप्त मूळ नेपाळी कादंबरीचा मराठी अनुवाद.

* आनंदी गोपाळ (कादंबरी- संक्षिप्त आवृत्ती) श्री. ज. जोशी यांच्या आनंदी गोपाळ या कादंबरीचे मुलांसाठी संक्षिप्तीकरण

कवितासंग्रह-

मराठी- ९ :

‘आरसा’, ‘आकाश’, ‘लाहो’, ‘मी एक दर्शनबिंदू’, ‘रहाटाला पुन्हा गती दिलीय मी’, ‘स्त्री असण्याचा अर्थ’, ‘उत्तरार्ध’, ‘व्यक्त-अव्यक्ताच्या मध्यसीमेवर’ आणि ‘भेटे नवी राई’

हिन्दी- ३

‘मौन क्षणों का अनुवाद’, ‘इसीलिए शायद’, आणि ‘मेरे हिस्से की यात्रा’- (स्वतःच्या निवडक मराठी कवितांचा हिन्दी अनुवाद. या हिंदी अनुवादाचा तमिल अनुवाद प्रकाशित झाला आहे.)

अनुवादित- ४

- * ‘बोल माधवी’ (चन्द्रप्रकाश देवल यांच्या ‘बोलो माधवी’ या हिन्दी कवितासंग्रहाचा अनुवाद),
- * ‘तरीही काही बाकी राहिल’ (विश्वनाथ प्रसाद तिवारी यांच्या निवडक हिन्दी कवितांचा अनुवाद),
- * ‘लम्हा लम्हा’ (दीप्ति नवल यांच्या ‘लम्हा लम्हा’ या कवितासंग्रहाचा अनुवाद),
- * ‘तू लिही कविता’ (डॉ. दामोदर खडसे यांच्या ‘तुम लिखो कविता’ या कवितासंग्रहाचा अनुवाद)

बालगीतसंग्रह- ५ : ‘टिक टॉक ट्रिंग’, ‘अनु मनु शिरू’, ‘जंगल जंगल जंगलात काय?’ (इसाप गाणी), ‘भिंंगोच्या भिंग’, आणि ‘ऋतुचक्र’

ब्लॉग- ‘ब्लॉग, एक नवी सुरुवात’ या ब्लॉगमध्ये विषयानुसार बनवलेले दहा ब्लॉग एकत्रित.

(<http://www.asavarikakade.blogspot.com>)

काही महत्त्वाचे पुरस्कार-

- * 'बोल माधवी'- साहित्य अकादेमी, नवी दिल्लीचा अनुवाद पुरस्कार २००६
- * 'इसीलिए शायद'- केंद्रीय हिंदी निदेशालय, नवी दिल्लीचा 'हिंदीतर भाषी हिंदी लेखक पुरस्कार
- * 'मेरे हिस्से की यात्रा'- महाराष्ट्र राज्य हिन्दी साहित्य अकादमीचा संत नामदेव पुरस्कार
- * 'आरसा' आणि 'मी एक दर्शनबिन्दू' या संग्रहांना महाराष्ट्र राज्य पुरस्कार
- * बालसाहित्यासाठी औरंगाबादच्या परिवर्तन संस्थेचा कै. ग.ह. पाटील पुरस्कार
- * 'कवितेभोवतीचं अवकाश'- आचार्य अत्रे स्मृति प्रतिष्ठान केशवकुमार आचार्य अत्रे पुरस्कार
- * 'ईशावस्यम् इदं सर्वम्...'- सार्वजनिक वाचनालय, नाशिकचा ग. वि. अकोलकर पुरस्कार.
- * एकूण लेखनासाठी गो. नी.दांडेकर स्मृति 'मृण्मयी' पुरस्कार,
- * पुणे मराठी ग्रंथालय, पुणेचा साहित्य सम्राट न. चिं. केळकर पुरस्कार

इतर सन्मान

* इयत्ता सातवी ते एम. ए. पर्यंतच्या विविध वर्गांच्या अभ्यासक्रमात व विविध संपादित संग्रहांमध्ये वरील संग्रहांमधील कवितांचा समावेश.

* आकाशवाणी, नवी दिल्ली तर्फे आयोजित सर्वभाषी कविसंमेलनात(२००२) मराठीचे प्रतिनिधित्व

* हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग (अलाहाबाद) द्वारा 'सम्मेलन सम्मान'- २००४

* अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनासह अनेक महत्त्वाच्या साहित्यिक कार्यक्रमांमध्ये कवितावाचन, निबंधवाचन, भाषण अशा प्रकारचा सहभाग.

विचारार्थ
आसावरी काकडे

आयुष्य न केवळ इथे जन्मते-मरते
ते विश्व-पटाची वीण सावरित असते

एकांती कोणी आर्त मनी जागवते
निःशब्द प्रार्थना कुठे धाउनी जाते..!

***

आसावरी काकडे

अनुक्रम

मनोगत

डायरीलेखनाची निकड
नामस्मरण म्हणजे काय?
वैचारिक परिवर्तन
क्षमा करता आली का?
भावनांचे व्यवस्थापन
आनंदभाविनी
आंतरिक विजयाची गोष्ट
मनस्वी अव्यवहार
असेही सबलीकरण
सामाजिक बांधिलकी
स्वप्नांचा अर्थ
कवितेचा अन्वयार्थ
परिवर्तनाची पाहाट
कौतुक आणि टीका
पुनर्वाचन या संकल्पनेविषयी
मी किती भाग्यवान..
कार्हर - तुकोबा

वय वाढणं म्हणजे समजूत वाढणं
मदतीचा पश्चात्ताप
निर्मितीप्रक्रिया
सहावं सूख
इसीलिए शायद...
निर्णय घेण्याची वेळ
रस्ता चुकण्याचा अनुभव
पुनर्जन्म संकल्पनेचा सर्जनशील वापर
किती पावसाळे पाहिले?
वारीचा अनुभव
जो जो जयाचा घेतला गुण
भावनिक साक्षरता
काय शिकायचं..?
चौथा कमरा
वृद्धत्वाला सामोरं जाताना
मूल दत्तक घेतल्यावर
अभिधानंतरचा अर्थ

वाल्याचे नातेवाईक
गझलेविषयी
ग्रासरूटर्स आणि पॅरशूटर्स
मिर्कल्स...
कौतुकाची गरज
लग्नाची गोष्ट
मौनं सर्वार्थ साधनं..?

माणसांशी जमवून घेताना
अनुभवातून मिळालेला मंत्र
स्व-आवलोकन
शब्दांची निवड
रात्र काळी घागर काळी
विचारार्थ

मनोगत

२०१८ सालचा 'पहाटपावलं' या 'सकाळ'मधल्या सदरलेखनाचा अनुभव समाधान देणारा ठरला. त्यामुळे २०१९ साली साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळाच्या वॉट्सअप ग्रुपसाठी मी एखादा उपक्रम घ्यावा असं मंडळाकडून सुचवण्यात आलं तेव्हा परत ललित लेखनाच्या माध्यमातूनच संवाद साधावा असं मनात आलं. त्यानुसार लेखन सुरू केलं. त्यात रोजच्या जगण्यातले छोटे छोटे प्रश्न, काही जुन्या आठवणी, एखाद्या वेगळ्या व्यक्तिमत्त्वाची ओळख, वाचलेल्या पुस्तकातले काही वेगळे विचार, एखादी संस्मरणीय घटना, एखादी कविता, एखादी कल्पना, संकल्पना असे विषय येत गेले. मी लिहिलेलं वाचून बाकी सदस्यांनी त्यासंदर्भातले त्यांचे विचार लिहायचे होते. काय लिहिणे अपेक्षित आहे त्याचा खुलासा मी माझ्या लेखनाच्या शेवटी करत होते. विचारांना चालना देऊन त्यावर चर्चा घडवणाऱ्या या साप्ताहिक उपक्रमाला मी 'विचारार्थ' असं नाव दिलं होतं.

या उपक्रमाला खूपच छान प्रतिसाद मिळाला. छान चर्चा झाल्या. या उपक्रमातील छोट्या छोट्या लेखांचं 'विचारार्थ' याच नावाने संकलन केलं आहे. माझ्या लेखनावरील इतरांच्या मतांचा

समावेश इथं केलेला नाही. चर्चेच्या मुद्द्यांसह फक्त माझे लेख घेतलेले आहेत. या संकलनामुळे तेव्हा ग्रुपपुरती झालेली चर्चा आता खुलेपणानी होऊ शकेल.

साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळाच्या वॉट्सअप ग्रुपवर अशा वेगवेगळ्या साहित्यिक उपक्रमांना आठवड्यातला एकेक वार ठरवून दिलेला होता. सर्व उपक्रम अगदी छान होत होते. सोशल मीडियावर इतके विधायक आणि सर्जनशील उपक्रमही होऊ शकतात हा अनुभव सुखावणारा आहे. 'विचारार्थ' हा उपक्रम घेण्याची संधी दिल्याबद्दल साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळाची मी आभारी आहे. या उपक्रमातील लेखांचे संकलन ईसाहित्य प्रतिष्ठान तर्फे ईपुस्तक रूपात प्रकाशित होत आहे. हार्दिक सहकार्याबद्दल ईसाहित्य प्रतिष्ठानचेही मनापासून आभार.

आसावरी काकडे

डायरीलेखनाची निकड

The Diary of a Young Girl by Anne Frank हे पुस्तक काही वर्षांपूर्वी वाचनात आलं होतं. दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात ज्यू लोकांचा अनन्वित छळ होत होता. तेव्हा भूमिगत अवस्थेत राहिलेल्या एका कुटुंबातल्या तेरा वर्षांच्या मुलीनं लिहिलेली डायरी म्हणजे हे पुस्तक. या पुस्तकाचा मंजूषा मुळे यांनी केलेला मराठी अनुवाद परवा एका कार्यक्रमात मला भेट मिळाला. अनुवाद छानच झाला आहे. मूळ पुस्तक तर उत्तमच आहे. Anne Frankची डायरी लिहिण्यामागची भूमिका मला फार महत्त्वाची वाटली. याविषयी लिहिताना तिनं म्हटलंय, 'खरंतर मी काही एकाकी नाहीए. माझ्यावर प्रेम करणारी बरीच मंडळी माझ्या भोवती आहेत. खूप मित्र-मैत्रिणीही आहेत. मला कशाचीच कमतरता नाहीए. पण मौज-मजा, गप्पा.. विनोद.. या पलिकडे जाऊन कुणाशी संवाद होत नाही. जे सगळ्यांसाठी सारखंच आहे त्यापेक्षा वेगळं काही मनात आलं तर ते विश्वासानं कुणाला सांगावं असं कुणी नाहीए...

मौज-मजा, गप्पा..विनोद... याची अपूर्वाई वाटावी अशा विपरीत परिस्थितीत असलेल्या तेरा वर्षांच्या मुलीच्या मनात या

सामान्य दिनचर्येपलिकडलं काही यावं आणि ते शेअर करण्याची निकड तिला वाटावी हेच कौतुकास्पद आहे. या शेअरींगसाठी वाढदिवसाला भेट मिळालेल्या डायरीलाच तिनं मैत्रीण केलं. तिला किटी असं नाव दिलं आणि रोज पत्र लिहून ती तिला मनातलं सर्व कळवू लागली. ही सर्व पत्रं कमालीची उत्कट, उत्कंठावर्धक आणि प्रगल्भ विचार देणारी आहेत...

या पुस्तकाच्या निमित्तानं डायरीलेखनाची आंतरिक निकड हा विषय माझ्यासमोर आला. आजच्या उपक्रमात सर्वांनी या विषयावर आपापले विचार मांडावेत. आपण सर्वजणी काही ना काही सतत लिहित, बोलत असतो. तरी या कशातच बसत नाही असं काही मनात राहातं का? त्यासाठी डायरी लिहाविशी वाटते का? या लेखनाचं स्वरूप काय असतं? डायरी लिहिल्यामुळे ताणातून मुक्तता झाल्याचा अनुभव कधी आला का? याविषयी सर्वांनी लिहावं...

५.१.२०१९

नामस्मरण म्हणजे काय?

रोज बागेत फिरताना ठराविक जागी भेटणाऱ्या झाडांची ओळख होते. त्यांच्यातल्या स्थित्यंतरांची नोंद घेतली जाते मनातल्या मनात. ठराविक वेळेला ठराविक दिशेन पक्ष्यांचे थवे निळाईवर नक्षी कोरत जातात त्या दृश्याची ओळख होते. मागे पुढे जोडीनं चालणाऱ्यांचीही ओळख होते. नमस्कार.. गुड मॉर्निंग करता करता कधी अधिक परिचय होतो. पहाट आणि सकाळ यांच्या मधल्या प्रसन्न वेळी बागेत फिरणं ही दिवसातली सर्वात आनंददायी गोष्ट असते.

कधी कधी हे सगळं जागच्या जागी असूनही आपलं कशाकडेच लक्ष जात नाही. बाहेरच्या कुणाशीच संवाद होत नाही. मन आतल्या आत काहीतरी शोधत असतं. स्वतःशी हुज्जत घालत असतं. एके दिवशी मी अशीच आपल्याच तंद्रीत चालत होते. मागून कुणीतरी येतंय असं मला जाणवलं. वळून मागे पाहिलं तर बरेच दिवसांनी बागेत आलेली एक मैत्रीण मला गाठायचा प्रयत्न करत होती. मी थांबले. मग आम्ही मिळून चालायला लागलो. थोडं बोलणं झाल्यावर तिनं हातातला एक फॉर्म मला दिला. कुणीतरी चातुर्मासाचा नेम म्हणून एक कोटी नामजपाचा संकल्प केला होता.

आपण एकशे आठ मण्यांच्या जेवढ्या माळा जप करू त्याची नोंद त्या फॉर्ममध्ये करायची होती. मी फॉर्म घेतला. बरं म्हटलं. ती मला ओलांडून पुढे गेली. आणखी कुणाला तरी फॉर्म देत होती.

आपल्याच तंद्रीत फिरताना माझ्या मनात जपाची माळ ओढून नामस्मरणाचा रतीब घालणाऱ्या भाबड्या श्रद्धाविषयीचाच विचार चालू होता. मी स्वतःशी हुज्जत घालत होते. आपण स्वतः काही केलं नाही तरी हे सगळं समजून घेण्याकडे कल होत होता. अचानक येऊन त्या मैत्रीणीनं तोच विषय काढला. त्यामुळं मनातल्या विचारांना गती मिळाली. जपबीप करणं म्हणजे जीवनसंघर्षापासून पळ काढणं, स्वतःला फसवणं, वेळ वाया घालवणं... हे आक्षेप तपासून पाहावेसे वाटले. त्याला निमित्त झालं होतं ते आदल्या दिवशी एका लेखात वाचलेल्या 'राम नाम मनिदीप धरू जीह देहरी द्वार । तुलसी भीतर बाहेरहुं जौं चाहसि उजिआर' या ओळींचं. अर्थ- 'तुम्हाला जर अंतर्बाह्य उजळून निघायचं असेल तर रामनामाचा दीप देहाच्या मुखरूपी दाराच्या जीभरूपी उंबरठ्यावर तेवत ठेवा.' यातलं काव्य समजून घेता घेता त्यातील आशय मनात दरवळू लागला. नामस्मरणाचं महत्त्व सर्वच संतांनी परोपरीनं सांगितलं आहे. त्या अर्थी ते योग्यच असणार. पण केवळ नामस्मरणानं अंतर्बाह्य उजळून निघणं कसं शक्य होत असेल? ती प्रक्रिया काय असेल? हे प्रश्न स्वस्थ राहू देत नव्हते.

त्याच विचारात मी घरी आले. तेव्हापासून नामस्मरण हा माझ्या जिज्ञासेचा विषय झाला आहे. आज आपल्या उपक्रमाच्या निमित्तानं या संदर्भात विचार करू या.

एकेक मणी ओढत नामाचा उच्चार करणे या पलिकडे नामस्मरण म्हणजे काय? तुम्ही असा जप करता का? किती वेळ? कोणत्या देवाचं नाव घेता? हेच नाव का? यामागे तर्कशुद्ध विवेक आहे की फक्त श्रद्धा? नामस्मरण-प्रक्रिया अनुभवता आली आहे का? काय अनुभव? या अनुषंगाने आपले विचार मांडावेत.

१९.१.२०१९

वैचारिक परिवर्तन

पाश्चात्य तत्त्वज्ञानातील अस्तित्ववाद या विचारसरणीनं तत्त्वज्ञ आणि साहित्यिक यांना काही काळ फार प्रभावित केलं होतं. अस्तित्ववादामधे माणूस आणि इतर वस्तूविश्व असा स्पष्ट भेद करून आपल्या माणूस म्हणून इथे जगत असण्याचा विशेष विचार केलेला आहे. माणसाला जाणीव असते आणि जाणीव असते हेही त्याला कळत असते. या दुहेरी जाणिवेमुळे तो भोवतीचं जग वेगळेपणानं पाहू शकतो तसं स्वतःकडेही अलिप्तपणे पाहू शकतो. वेगळेपणानं पाहू शकणारी जाणीव माणसाला वेगळं ठेवते. त्याला वस्तूविश्वाशी एकरूप होऊ देत नाही. माणसाच्या साररूपाच्या या स्वतंत्र स्वरूपामुळे माणसाला स्वतःला घडवण्याचं पूर्ण स्वातंत्र्य असतं.

पण तत्त्वतः हे मान्य असलेल्या अस्तित्ववादी विचारवंतालाही या स्वातंत्र्याचा उपयोग करून घेता आला नाही. सार्त्र यांच्यासारख्या तत्त्वज्ञ साहित्यिकाला तर हे स्वातंत्र्य म्हणजे शाप वाटला. त्यातून 'नॉशिया'सारख्या कादंबऱ्या जन्माला आल्या. माणूस म्हणून मिळालेलं स्वातंत्र्य उपभोगायला लागावं तर पावलापावलाला फसायला होतं. स्वतःचा जन्म ही त्याची

निवड नसते पण 'इथे नसण्याचं' स्वातंत्र्य मात्र त्याला असत नाही. न मागता मिळालेला जन्म आणि जन्मासोबत वाट्याला आलेलं वास्तव हा जगण्यातील प्रत्येक निवडीच्या स्वतंत्र्याचा पाया असतो. स्वातंत्र्य तर अटळ आहे पण ते वापरता येत नाही. त्याची जबाबदारी पेलवत नाही. अशा कचाट्यात माणूस सापडतो. मग तो वेगवेगळे मार्ग शोधून ते नाकारायचा प्रयत्न करत राहातो. सार्त्र यांनी याला 'बॅड फेथ' म्हटलं आहे.

‘ईशावास्यम् इदं सर्वम्..’सारख्या अद्वैत तत्त्वज्ञानाचे संस्कार असलेल्या भारतीय मनाला हे अस्तित्वादी विचार धक्का देणारे आहेत. ते समजून घेताना काहीतरी मूलभूत, खोलातलं समजतंय असं वाटेपर्यंत आपण त्या विचारव्युहाच्या चकव्यात हरवून जातो. हेलपाटत परत आल्यावर आपल्याला आपले अद्वैत तत्त्वज्ञान आईसारखे कुशीत घेते. त्यातलं सूख कळण्यासाठी मात्र अशा चकव्यातून एकदा तरी जाऊन यायला हवं... त्यातून एक नवी दृष्टी मिळते. विचारात स्पष्टता येते. सार्त्र यांच्या 'बॅड फेथ'नं मला बराच काळ भंडावून सोडलं होतं. त्यातून ही संकल्पना समजून घ्यायचा प्रयत्न झाला. ईशावास्य उपनिषद समजून घेताना या अभ्यासाचा मला क्रॉस चेकिंगसारखा उपयोग झाला.

या विचारांचं बोट धरून आज आपण आपल्यातली वैचारिक स्पष्टता आणि वैचारिक परिवर्तन या विषयी बोलूया.

आपण जन्माला आल्यावर आपली जडण घडण स्वाभाविकपणे आपल्या घरच्या वातावरणानुसार होते. जन्मापासून ज्या संस्कारात आपण वाढतो ते संस्कार ही आपली निवड नसते. पण आपली मतं, आपले विचार या संस्कारांमुळे तयार होतात. हळूहळू आपण घरातून बाहेर पडू लागतो. शाळा, मित्र-मैत्रीणी, शिक्षक, शेजारीपाजारी, नातेवाईक, पुस्तकं... यांच्या सहवासाचा, विचारांचा, मतांचा आपल्यावर प्रभाव पडू लागतो. वाढत्या वयाबरोबर आपल्या भोवतीचा परीघ विस्तारत जातो. त्यातून कधीकधी आपल्यात वैचारिक संघर्ष निर्माण होतो. नवीन विचार कळतात. कधी आपण योग्य दिशेनं जात असल्याचं आपल्याला समजतं तर कधी आपली मतं बदलतात. राहाणीमानातला बदल आर्थिक स्थितीनुसार होत राहतो. पण खऱ्या अर्थाने आयुष्य समृद्ध होतं ते वैचारिक परिवर्तनामुळे... वैचारिक स्पष्टतेमुळे.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये वैचारिक परिवर्तनासंदर्भातले आपले अनुभव शेअर करूया. आधी आपली मतं (जगण्यातल्या कोणत्याही विषयासंदर्भात)

काय होती, त्यात काय बदल झाला? बदल कशामुळे झाला? एखाद्या पुस्तकाच्या वाचनामुळे, एखाद्या व्याक्तीच्या प्रभावामुळे, की एखाद्या प्रसंगामुळे? या वैचारिक परिवर्तनाचा आपल्या जगण्यावर, आपल्या लेखनावर काय परिणाम झाला? कधी कधी विचार बदलत नाहीत पण आपल्या विचारांना समर्थन मिळतं. वैचारिक स्पष्टता येते. या विषयीही लिहायला हरकत नाही.

२६. १. २०१९

क्षमा करता आली का?

वेगवेगळ्या निमित्तानं माणसं एकत्र जमतात. घरगुती कार्यक्रम असेल किंवा साहित्यिक, सांगितिक असा काही असेल. मुख्य कार्यक्रम झाल्यावर हळूहळू एकेकजण निघायला लागतात. नंतर काही मंडळी गप्पा मारत बसतात. त्यात कार्यक्रमाचा लेखाजोखा घेतला जातो. चांगल्याचं कौतुक करून होताच खटकलेल्या गोष्टी बोलून दाखवायला सुरुवात होते. कुणाचं काय चुकलं यावर चर्चा घसरते. सामाजिक, राजकीय मुद्द्यांवर तर घरी दारी, वॉट्सप.. फेसबुकवर मतप्रदर्शन होत असतं. अशा चर्चा नेहमीच निरर्थक असतात असं नाही. वेगवेगळ्या पातळ्यांवर अशी वैचारिक घुसळण होणं आवश्यकही असतं.

बाहेरच्या गोष्टींबद्दल बोलताना दुसऱ्याकडे बोट करून चुका दाखवणं सोपं असतं. पण आपल्या आयुष्यात आपल्या हातूनही कळत नकळत अनेक चुका होत असतात. निर्णय घेण्यातली चूक, माणसं समजून घेण्यातली चूक, एखाद्या कृतीतली चूक, मार्गदर्शन करण्यातली चूक, बोलण्यातली चूक, प्रतिसाद देण्यातली चूक... जगताना पावलापावलाला आयुष्य गणितं घालत असतं. ती सोडवताना प्रत्येक पायरीवर चुकीची शक्यता

उभी असते. बरेचदा आपल्याला चूक घडून गेल्यावर उमगतं. त्याचे लहान मोठे परिणाम आपल्याला भोगावे लागतात. ‘To err is human’ असं म्हणून आपण त्याविषयीच्या हळहळीतून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न करतो.

‘To err is human’ असं म्हणण्याची सोय कुणी करून ठेवली असेल या उत्सुकतेपोटी गूगलवर त्याचा शोध घेतला तर समजलं की Alexander Pope यांच्या ‘An essay on criticism’ मध्ये याचा उल्लेख आहे. त्यात लिहिलेलं पूर्ण वाक्य ‘To err is human, to forgive divine’ असं आहे. हे वाक्य लेखनात बरेचदा कोट केलं जातं. पण पुष्कळदा या वाक्यातला पहिला अर्धा भाग स्वतःला माफ करण्यासाठी लक्षात ठेवला जातो. पुढलं माफ करण्याचं काम तर देवाचं आहे म्हणून बहुधा सोडून दिलं जातं. पण मोठ्या मनानं एखाद्याला माफ करणं ही कृती दैवी आहे असा त्यातला गर्भितार्थ किंवा अभिप्रेत अर्थ असणार. यात माफ करायला शिकण्यावर भर असणार. आपण बरीच विधानं अशी आपल्या सोयीची, आपल्या मापाची करून घेत असतो... रोजच्या जगण्याच्या धडड्यात इतका बारकाईनं विचार करायला कुणाला वेळ नसतो. त्यापेक्षा तशी गरजच वाटत नाही हे चिंताजनक आहे. आज ‘विचारार्थ’ या उपक्रमात आपण यावर विचार करू. आपलं काय चुकलं हे आपल्याला बऱ्याच वेळा

उमगतं. तशी चूक परत न करण्याचा प्रयत्नही आपण करतो. आज आपण चुकांविषयी न बोलता माफ करण्याविषयी बोलूया.

लिहिण्यासाठी मुद्दे- दुसऱ्याच्या चुकीला कधी माफ करता आलं का? हे सांगताना कुणाची काय चूक झाली हे सांगावं लागेलच. माफ का केलं? माफ करण्यामुळे त्या व्यक्तीशी असलेल्या नात्यावर, स्वतःवर काय परिणाम झाला? लगेच माफ करता आलं का? की स्वतःशी संघर्ष करावा लागला? माफ केल्याचं समाधान वाटलं की पश्चात्ताप झाला? या मुद्द्यांना अनुसरून लिहावे म्हणजे विषयांतर होणार नाही.

२.२.२०१९

भावनांचे व्यवस्थापन

आजकाल सगळेजण प्रकृतीस्वास्थ्यविषयी जागरूक झाले आहेत. वेळच्यावेळी तपासण्या, आहारनियंत्रण, व्यायाम, योगा, फिरणं, जिम्स, हास्यक्लब, ध्यान-प्रणायाम असे बरेच उपाय सतत चर्चेत असतात. व्हॉट्सॅपवर तर याविषयीच्या सूचनांचा, माहितीचा सतत मारा होत असतो. वेगवेगळे सावधगिरीचे इशारे देणारे व्हिडीओज फिरत असतात. आपण बरेच उपाय करायचा प्रयत्न करतो. थोडे दिवस उत्साह टिकतो मग येरे माझ्या मागल्या सुरू होतं.

आनंदी, उत्साही राहाणं, एखादा छंद जोपासणं, कशात तरी गुंतलेलं राहाणं असेही उपाय आपल्यासमोर उभे असतात. एखाद्या विनोदावर खळखळून हसणं हा सर्वात बिनखर्चाचा एक उपाय आहे. मात्र त्यासाठी त्यावेळपुरती सर्व प्रश्न, चिंता, काळज्यांची ओझी बाजूला ठेवता आली पाहिजेत. किंवा त्या ओझ्यांना त्यांच्या त्यांच्या कप्प्यात ठेवून आपल्याला बाजूला होता आलं पाहिजे. इमोशनल इंटेलीजन्स असा एक अभ्यास-विषय आता सर्वांना परिचित होऊ लागला आहे. इमोशनल इंटेलीजन्स म्हणजे भावनांचं व्यवस्थापन करता येण्यासाठी

लागणारी हुशारी, बुद्धी. त्यासाठी भावनांचं नेमकं स्वरूप कळणं, त्यांचा उगम कळणं गरजेचं आहे. माणसामाणसातील संबंध चांगले राहण्यासाठी दुसऱ्याच्या भावना समजून घेता येणंही महत्त्वाचं आहे. आपले विचार या दिशेनं कार्यान्वित केले की काही प्रमाणात आपल्याला हे जमू शकेल. आपण कपाटात वस्तू ठेवताना त्यांचे वर्गिकरण करतो. वस्तू ज्यातल्या त्यात ठेवल्या की कपाट उघडल्यावर हवी ती वस्तू लगेच मिळते. ती घेताना इतर कप्यांकडे आपण पाहात नाही. तसं आपल्या भावना, प्रश्न यांचं वर्गिकरण करून कप्पे करता आले तर गुंता होणार नाही. हे करताना एक कप्पा मोकळा ठेवायचा. अधुनमधून त्यात डोकावून निवांत व्हायचं. अशी सवय ठेवली तर सर्व 'ओझी' जागच्याजागी राहतील. एखाद्या विनोदावर खळखळून हसण्यासाठी त्यांच्यापासून बाजूला होणं सवयीचं होईल...

‘हसण्यामुळं रक्ताभिसरण चांगले होते, रोग प्रतिकारक शक्ती वाढते, वेदनांची तीव्रता कमी होते, सकारात्मक ऊर्जा निर्माण होते, चेहरा, पोट यांच्या स्नायूंना व्यायाम मिळतो, श्वसनक्षमता सुधारते, अधिक प्राणवायू मिळून एनर्जी लेव्हल चांगली राहते, हसल्याने कॅल्सीज बर्न होत असल्यामुळे स्थूलता कमी करायला मदत होते, आनंदी, उत्साही राहता येते. अशा उत्साही व्यक्तीमत्वामुळे त्याच्या सहवासात येणाऱ्या लोकांमधेही उत्साह

निर्माण होतो. कोणत्याही कृतीशीलतेसाठी उत्साह असणं ही मूलभूत गरज आहे...' हसण्याचे असे बरेच फायदे ऐकून आता माहिती झालेले आहेत. त्यांचा प्रत्यक्ष लाभ घेण्यासाठी आज आपण एकमेकींना खळखळून हसवूया. मोकळेपणानं खरं खरं हसूया. आणि कधीही मोकळेपणानं हसता येण्यासाठी भावनांचे व्यवस्थापन करायला शिकूया..

त्यासाठी तुम्ही पोट धरून हसल्याची एखादी आठवण लिहू शकाल. एखादा खूप आवडलेला विनोद, आपली झालेली फजिती, एखादा पाहिलेला प्रसंग सांगू शकाल... हसण्याविषयी काही तात्विक विचार किंवा विनोदी साहित्याविषयीही काही विचार मांडू शकाल.

९.२.२०१९

आनंदभाविनी

पु. शि. रेगे यांची सावित्री ही छोटीशी पत्ररूप कादंबरी वाचली नाही आणि ती आवडली नाही अशी साहित्यप्रेमी व्यक्ती आढळणार नाही. या कादंबरीतील पत्रांमधला जीवनाला लगडलेला प्रगल्भ संवाद मननीय आहे. त्यातले विचार काव्यात्म होऊन भावनेला नवी जाग आणतात. ही कादंबरी वाचून बरीच वर्षे झाल्यावर हा बाकीचा तपशील विसरला जातो. पण त्यातली राजम्माची लच्छी आणि मोर यांची गोष्ट विसरली जात नाही. तिनं मनात कायमची जागा मिळवलेली असते. विषय निघताच ती डोळ्यासमोर साकारू लागते.

राजम्माच्या झोपडीसमोर एकदा मोर येतो. तिथे खेळत असलेल्या लच्छीचं त्याच्याकडे लक्ष जातं. त्याच्या डौलदार सौंदर्याकडे आकृष्ट झालेली लच्छी तिच्याही नकळत मोराबरोबर नाचू लागते. थोड्यावेळानं मोर जायला निघतो तेव्हा लच्छी आजीजवळ हट्ट धरते की आपण हा मोर पाळूया. आजी म्हणते, 'ते कसं जमणार? रोजउठून त्याला दाणागोटा कुठून आणणार.' पण लच्छी हट्ट सोडत नाही. मग मोर म्हणतो. मी राहीन इथं. दाणापाणी

काय इथं कुठंही मिळेल. मी राहीन इथंच जवळपास. मात्र एक अट आहे, मी येईन तेव्हा लच्छीनं माझ्याबरोबर नाचायला हवं. लच्छी ही अट लगेच मान्य करते. पण रोज हुकुमी नाचणं सोपं नसतं. मोराचं काय तो केव्हाही येईल... पण मोर हवा तर नाचायला हवं. मग ती मनाला तशी सवयच लावून घेते. नाच म्हणजे आनंद. तो आधी मनात उगवायला हवा तर नाचता येणार. मग ती नेहमीच आनंदी राहू लागते. मोर आला की नाही याचं भानही राहात नाही तिला. 'मोर हवा तर आपणच मोर व्हायचं. जे जे हवं ते ते आपणच व्हायचं..' हे तिच्या अंगवळणीच पडून गेलेलं असतं.

या कादंबरीच्या प्रभावात असताना लच्छीसारखं आनंदभाविनी व्हायचा मोह आपल्यालाही होतो. पण आपल्यासाठी आपल्याला हवं तेव्हा मोर होता येत नाही. पण त्यामुळंच लच्छीच्या गोष्टीचं आकर्षण मनात ताजं राहातं.

अशा आनंदभाविनी व्यक्तींच्या नाना परी साहित्यात चितारलेल्या असतात. तशा त्या आपल्या आसपासही असतात. आनंदाचं वाण लुटत असतात. त्यांच्या सहवासात आल्यावर आपला दिवस छान, प्रसन्न जातो. अशा व्यक्तींचं आपल्याला कौतुक वाटतं. थोडा हेवाही वाटतो. मात्र कधी कधी रागही येतो.

भोवती इतकं काय काय घडत असताना यांच्या चेहऱ्यावरची टवटवी हलत कशी नाही असं मनात येतं..

या निमित्ताने आज आपण आनंद हा अनुभव समजून घेऊया. समाधानकारक कविता सुचणं, सुंदर निसर्गदृश्य, एखादं भावपूर्ण गाणं, बाळाचं निरागस हास्य... अशा कितीतरी गोष्टीतून आपल्याला निखळ आनंद मिळत असतो. पण पुष्कळ वेळा तो त्यावेळपुरता असतो. लगेच आपण जैसे थे अवस्थेत जातो. कायमसाठी आपली वृत्ती आनंदी होणं अवघड आहे. त्यासाठी आपण काही प्रयत्न केले का? प्रत्यक्ष आयुष्यात एखादी आनंदभाविनी व्यक्ती भेटलीय का? तिच्या सहवासातून आपण काही घेऊ शकलो का? त्यामुळं आपल्या स्वभावात काही परिवर्तन झालं का? की तो प्रभाव क्षणिक ठरला? या मुद्द्यांना अनुसरून आज आपण आपल्या आनंदाच्या अनुभवाबद्दल लिहायचे आहे. त्याला जोडून आनंदाच्या स्वरूपाविषयी काही तात्त्विक विचार मांडले तरी चालतील.

१६.२.२०१९

आंतरिक विजयाची गोष्ट

बँकेत नोकरीत होते तेव्हाचा एक प्रसंग... काउंटरला काम करताना इतर कामांबरोबर ग्राहकांना हवं ते देणं, त्यांच्या प्रश्नांना उत्तरं देणं हे प्राधान्यानं करावं लागायचं. गर्दी असेल तेव्हा फक्त ग्राहकांना सांभाळण्यातच वेळ जायचा. अशा वेळी जर शेजारच्या काउंटरवरची व्यक्ती जागेवर नसेल तर ते ग्राहकही आपल्याकडे येतात. आणि सौजन्याने त्यांचेही काम करून द्यावे लागते. एकदा असंच झालं. मी स्वतःच्या कामात व्यग्र असताना शेजारच्या काउंटरचा ग्राहक स्टेटमेंट मागायला आला. तेव्हा कॉम्प्युटर नव्हते. हातानी भरून द्यावी लागत. ग्राहक खूप दिवसांनी आला तर बऱ्याच एंट्रीज असायच्या. भरायला वेळ लागायचा. त्या दिवशी मी त्या ग्राहकाचं बऱ्याच एंट्रीज असलेलं स्टेटमेंट करून दिलं. आणि शेजारचा माणूस आल्यावर माहितीसाठी केवळ त्याच्या कानावर घातलं की मी अमक्याचं स्टेटमेंट बनवून दिलंय. तर धन्यवाद म्हणायचं राहिलं बाजूला, तो एकदम चिडून म्हणाला की तुम्हाला कुणी सांगितलं होतं करायला? ही अनपेक्षित प्रतिक्रिया पाहून मी अवाक झाले. काय बोलावं ते न कळून त्याला म्हटलं, सॉरी.. चुकलंच माझं.. तसा तो वरमला आणि सॉरी म्हणत आपण

असं का म्हटलं ते सांगू लागला... पण मी कामात होते आणि मला ते ऐकण्यात रसही नव्हता...

गोष्ट तशी अगदी साधी. पण ती लक्षात राहिली ती त्याच्या अनपेक्षित प्रतिक्रियेमुळे नाही तर माझ्या मलाही अनपेक्षित अशा उत्तरामुळे. खरं तर इतकं शांत उत्तर देणं माझ्या स्वभावात नव्हतं. ते मला देता आलं याचं मला समाधान वाटलं. माझ्या शांत उत्तरामुळं पुढली वादावादी आणि त्यातून होणारा मनस्ताप टळला होता. माझ्या चिडचिड्या स्वभावात बदल घडवून आणण्याचा मी प्रयत्न करत होते. आणि मला ते त्या प्रसंगी तरी जमलं होतं. एका छोट्याशा विजयाची गोष्ट म्हणून ती माझ्या लक्षात राहिली...

खळखळून हसण्याच्या संदर्भात आपण भावनांचे व्यवस्थापन हा विषय ओझरता पाहिला होता. रोजच्या जगण्यात आपल्याला घरीदारी सतत अशा व्यवस्थापनाची गरज भासते. ते जमण्यासाठी वेगळ्याप्रकारच्या रियाजाची गरज आहे. सुदृढ व्यक्तीमध्ये हे व्यवस्थापन करता येण्याची क्षमता असते. तिचा वापर करून स्वतःच्या वृत्तींमध्ये बदल करायला हवा. अध्यात्मिक साधनाही मूलतः माणसाला अधिक चांगलं माणूस होता यावं यासाठीच असते असं मला वाटतं. किमान स्वतःला स्थिर ठेवण्यासाठी तरी हे व्यवस्थापन जमायला हवे. अन्यथा स्वतःला

अनावर होऊन एखाद्या माणसाची 'स्पेशल' गटात जायला सुरुवात होऊ शकते...

भीती, राग, हाव, आसूया, सूडभावना, अहंकार... या भावनांचे कमी अधिक प्रमाण प्रत्येकात असते. आपल्यातल्या अशा एखाद्या तीव्र भावनेचा आपल्याला आणि इतरांना त्रास होतोय असं आपल्याला कधी जाणवलंय का? ती बदलण्यासाठी आपण प्रयत्न केले का? काय केले? यश मिळालं का? कसं?... आपण कुणी साधू संत नसतो तसे मोठे गुन्हेगारही नसतो. त्यांचे छोटे छोटे अंश असतो. म्हणून 'विचारार्थ' मध्ये आज आपण या मुद्द्यांना अनुसरून आपापल्या छोट्याशा आंतरिक विजयाची गोष्ट सांगूया.

२३.२.२०१९

मनस्वी अव्यवहार

‘कवितेच्या शोधात’ हे रॉबर्ट फ्रॉस्ट (१८७४-१९६३) या अमेरिकन कवीचे विजय पाडळकर यांनी लिहिलेले चरित्र वाचले. या मनस्वी कवीचा जीवनसंघर्ष वाचून अंतर्मुख व्हायला झालं. शालेय अभ्यासात तो रमला नाही. पण पुढे काही मित्रांच्या संगतीनं अभ्यासात लक्ष घातलं आणि स्वतःला सिद्ध करून दाखवलं. एलिनोरा या हुशार आणि सुंदर मुलीशी ओळख झाली. तिला कविता आवडत. तिच्यावर प्रभाव पाडण्यासाठी हा कविता अभ्यासू लागला. आणि तिच्या आणि कवितेच्याही प्रेमात पडला. पुढे एलिनोराला ज्या कॉलेजात प्रवेश मिळाला तिथे याला मिळाला नाही म्हणून कॉलेज शिक्षण सोडून दिलं. घरची गरीबी. मग मिळेल ती नोकरी करावी लागली. पण त्यातही धरसोड. शिक्षण, अर्थार्जन काहीच धड नसताना एलिनोराच्या मागे लागून लागून लग्न केले. पाठोपाठ मुलं झाली. अर्थार्जनासाठी कधी शाळेत शिकवणं, कधी शेतात काम.. पण मन रमले नाही की असलेले काम तो सोडून देई. केवळ कवितेवर जगता आले पाहिजे अशी त्याची उत्कट इच्छा होती. मन कवितेसाठी आसुसलेले असे. पण त्यातही फार काही जमत नव्हते. अशा शून्य अवस्थेत पैशांची पुरेशी सोय नसताना, कुणी ओळखीचं नसताना आणि मुख्य म्हणजे

काय कारयचेय हे काही ठरलेले नसताना पत्नी व चार मुलांना घेऊन इंग्लंडला जायचा निर्णय घेतला जातो. सुदैवाने तिथे कवितेला चालना मिळते आणि एका मगोमाग एक कवितासंग्रह प्रकाशित होणं, त्यांचे सर्व प्रकारे स्वागत होणं, नाव होणं.. हे सुरू झालं. साहित्यातले सर्व सन्मान मिळून जगप्रसिद्ध कवी असा लौकीक मिळण्यापर्यंत मजल मारली गेली. (अमेरिकेचे त्यावेळचे अध्यक्ष जॉन एफ केनेडी यांनी त्याच्या मृत्युनंतर गौरवपर भाषण केले. त्यात त्यांनी म्हटले होते, ‘माणसाच्या आत्मिक शक्तीवर फ्रॉस्टचा विश्वास होता. ‘शक्ती (पॉवर) आणि कविता यांची सांगड त्याने अपघाताने घातली नव्हती... जेव्हा शक्ती माणसाला मग्न बनवते, तेव्हा कविता त्याला त्याच्या मर्यादा समजावून सांगते. जेव्हा शक्ती माणसाचे क्षेत्र आकुंचित करते, तेव्हा त्याला कविता अस्तित्वाच्या विशाल श्रीमंत जगाचे दर्शन घडवते, जेव्हा शक्ती त्याला भ्रष्ट करते, तेव्हा कविता त्याचा आत्मा स्वच्छ करते’)

मात्र या काळात कौटुंबिक पातळीवर अनेक क्लेषकारक घटना घडत होत्या. मुलींची लग्ने झाली पण तिघींचे घटस्फोट झाले. त्या मुलांसह परत आल्या. मग एकीचा क्षयाने मृत्यु झाला, एकीला वेड लागलं, मुलाने निराश होऊन आत्महत्या केली, पत्नीचा कॅन्सरने मृत्यु झाला... या चरित्रात हे सर्व आणि त्याच्या

जोडीनं जगण्याला अस्तरासारख्या असलेल्या कविता वाचताना पुन्हा पुन्हा स्तिमित व्हायला होत होतं...

या पुस्तकाच्या प्रभावात असताना राहून राहून मनात आलं की त्या काळात आपल्याकडेही बरीच मंडळी शिक्षण, नोकरी, तब्येत.. या बाबतीत अशीच बेफिकीर होती. आता आपण सर्व बाबतीत किती सेफ गेम खेळत असतो. सगळं वेळच्यावेळी व्हायलाच पाहिजे असा आपला अड्डहास असतो... मागच्यांच्या अनुभवातून आलेलं हे शहाणपण म्हणायचं की भित्रेपणा म्हणायचा? की परिस्थितीचा रेटा म्हाणायचा?

या निमित्ताने आजच्या 'विचारार्थ'साठी एक विषय मनात आला. आता आपली जी काही जीवनशैली आहे त्यात आपण फार काही बदल करू शकणार नाही. पण आतापर्यंतच्या आयुष्यात आपण एखाद्या वेळी कधी असं मनस्वी, अव्यवहारी, अविचारानं वागलोय का? त्याचे काय परिणाम झाले? त्याबद्दल आता काय वाटतं? ते आज शेअर करूया. मुळात असं मनस्वी वागण्याबाबत तुमचं काय मत आहे? असा मोह कधी झाला की नाही? याबद्दलही लिहायला हरकत नाही.

२.३.२०१९

असेही सबलीकरण

काल सोनाली बेंद्रेची मुलाखत ऐकली. कॅन्सर सर्वायव्हर या तिच्या वस्तवातल्या आताच्या भूमिकेसंदर्भात ही मुलाखत होती. अगदी नॉर्मल, पहिल्यासारखी सुंदर दिसत होती. पूर्ण जाऊन नव्याने आलेले केस नव्या हेअरस्टाईलसारखे वाटत होते. मरणाच्या दारातून परत आलेली माणसं फार खरं खरं बोलतात. तशीच ती जे जसं घडलं तसं खरेपणानं सांगत होती. सुरुवातीलाच तिनं स्पष्ट केलं की हजारो लोक अशा आजाराला तोंड देत आहेत. मी काही फार विशेष केलेलं नाही. तरी आजाराला सामोरं जाण्याची प्रत्येकाची तऱ्हा वेगळी असते. एक संवेदनशील सिनेकालाकार म्हणून तिनं हे सारं कसं निभावलं ते मन लावून ऐकण्यासारखं वाटलं... मुलाखतीतून समजत गेलेली, पूर्वीपेक्षा अधिक उत्साहानं जगण्यात रस घेणारी, पुनर्जात जीवनात आता काय वेगळं करता येईल याकडे सकारत्मकतेनं बघणारी सोनाली अवडून गेली...

ती म्हणाली, भीतीनं खचून जाणं, खूप रडू येणं, निराश होणं, आपलं काय चुकलं म्हणून हा आजार झाला? या अनुत्तरीत प्रश्नानं अस्वस्थ होणं... हे टप्पे येतातच. ते ओलांडल्यावरच समोर आलंय

त्याचा स्विकार केला जातो.. हे टप्पे ओलांडणं किती अवघड गेलं ते तिनं सहज हळवेपणानं सांगितलं.. तिच्या एकूण मुलाखतीतले बरेच मुद्दे कौतुकास्पद वाटले. या सगळ्यातून जाताना स्वतःला सावरण्यासाठी तिला असंख्यांचे प्रेम आणि लॉजिकल थिंकिंगचा आधार वाटला हे उत्तर तर अंतर्मुख करणारं वाटलं. आणखी एक मुद्दा महत्त्वाचा वाटला. ‘कुटुंबातले लोक या सगळ्याला कसं सामोरे गेले?’ या प्रश्नाला उत्तर देताना ती म्हणाली, ‘मी कुणापासून काही लपवून ठेवलं नाही. वास्तव स्पष्टपणे कळणं आवश्यक असतं. माणसं कल्पनेनंच अधिक घाबरतात. त्यांना अंधारात ठेवलं तर ते वास्तवापेक्षा भयंकर कल्पना करतात... सर्व कल्पना दिल्यामुळे केमो ट्रीटमेंट चालू असताना तेरा वर्षांचा माझा मुलगा मला बघायला आला तेव्हा म्हणाला, ‘इट इज नॉट सो बॅड...’

या मुद्द्यावर विचार करताना मनात आलं, कुणाला धक्का बसेल म्हणून, घरचे रागावतील म्हणून, योग्य वेळी सांगता येईल... असा विचार करून बरेचदा माणसं काही गोष्टी जवळच्या व्यक्तींपासून लपवून ठेवतात. पण लपवण्यामुळे कोणताच हेतू साध्य होत नाही. उलट गोष्टी लपवून ठेवण्यामुळे झालेल्या गैरसमजातून किती घोटाळे होतात ते आपण दूरदर्शनमालिकांमधून

बघत असतो. अर्थात त्यांना घोटाळे वाढवून मालिका लांबवायच्याच असतात. प्रत्यक्ष जगण्यात मात्र असे घोटाळे फार महागात पडू शकतात. कधी कधी लपवण्याचा हेतू नसतो पण महत्त्वाचं न वाटल्यामुळे किंवा विसरूनही सांगितलं जात नाही. नंतर दुसरीकडून समजल्यावर यातून गैरसमज होतात. ते निस्तरताना पुरेवाट होते. तर कधी त्यातून गंमती घडतात. त्या आठवून हसू येत राहाते.

आपल्या आयुष्यात काही लपवायचा प्रसंग कधी आला का? आपण त्यावेळी काय निर्णय घेतला. लपवलं की जवळच्यांना विश्वासात घेतलं? त्याचे काय परिणाम झाले? आजच्या 'विचारार्थ' मध्ये आपण या काहिशा नाजुक विषयावर बोलत्या होऊ या. 'सबलीकरण' फक्त आर्थिक स्तरावर असत नाही. अवघड निर्णय घेण्याचे, योग्य वेळी योग्य ते बोलण्याचे धैर्य कमावणे हेही सबलीकरणात अनुस्युत आहे. वस्तुस्थिती लपवण्यातून काही गंमतीही घडू शकतात. त्या अंगानं लिहायलाही हरकत नाही.

९.३.२०१९

सामाजिक बांधिलकी

सामाजिक बांधिलकी हा खरंतर प्रत्येकाच्याच जबाबदारीचा विषय आहे. मात्र साहित्यिकांच्या सामाजिक बांधिलकीसंदर्भात बरेचदा चर्चा होते. सातान्यात एकदा या विषयावर चर्चासत्रच आयोजित केलं होतं. त्यात साहित्यिकाने स्वतःच स्वतःच्या साहित्यातील सामाजिक बांधिलकीचे स्वरूप स्पष्ट करायचे होते. त्या चर्चासत्रात मलाही पेपर सादर करायला बोलावले होते. चर्चासत्रात प्रत्येकजण आपापली मते मांडत होता. त्यात एकाने अशी टीका केली की कवीलोक कवितावाचनासाठी कुणीही बोलावले तरी लगेच हजेरी लावतात. आयोजक कुख्यात व्यक्ती असल्याचे उघड माहिती असूनही संधी सोडत नाहीत. ही टीका अंतर्मुख करणारी होती. ते ऐकल्यावर मनात त्याविषयीच विचार येत राहिले. बसल्या बसल्या हॉलमध्ये सहज सभोवती पाहिलं तर कितीतरी प्रायोजकांचे बॅनर्स तिथे लावलेले दिसले. मनात आलं की या सर्वांकडून देणग्या मिळवूनच या कार्यक्रमाचे आयोजन झाले आहे... या सर्व प्रायोजकांविषयी आपल्याला काही माहिती नाही. आयोजकांनी यांच्याकडून मिळवलेल्या देणग्या 'स्वच्छ' असतील याची काय हमी? कार्यक्रमात सहभागी होताना हे पाहायला हवं की काय?...

पेपर सादर करण्यासाठी मला बोलावलं गेलं. मी पेपर लिहून नेला होता. तोच वाचून दाखवणार होते. त्यात हा मुद्दा नव्हता. पण आता तो मनातून जात नव्हता. म्हणून मी सुरुवातीलाच त्या वक्त्याचा संदर्भ देत मानात आलेले विचार मांडले आणि मग पेपर सादर केला. नंतर त्या मुद्द्यावर काही चर्चा झाली नाही. तेरी भी चुप मेरी भी चुप असं झालं असेल का? तो मुद्दा अजूनही माझ्या मनातून गेलेला नाही.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये तो तुमच्यासमोर ठेवते आहे. आपण सगळ्या साहित्यप्रेमी मैत्रिणी बरंच काही लिहित असतो. बऱ्याच कार्यक्रमांमध्ये सहभागी होत असतो. छोट्या मोठ्या स्पर्धांमध्ये भाग घेत असतो. पुरस्कार मिळवतो. सन्मान केले जातात ते स्विकारतो. असे **पुरस्कार, सन्मान स्विकारताना, कार्यक्रमात सहभागी होताना आयोजकांच्या हेतूंचा, त्यांच्या योग्यतेचा विचार करायला हवा का? आपण करतो का?** या संदर्भात एकदा वाचलेलं आठवतंय की सुप्रसिद्ध फ्रेंच लेखक, तत्त्वज्ञ जाँ-पॉल सार्त्र यांना १९६४ चा नोबेल पुरस्कार जाहीर झाला होता. पण त्यांच्या मते पुरस्काराच्या निवड समितीत योग्य व्यक्तींची नेमणूक झालेली नव्हती. म्हणून त्यांनी तो पुरस्कार स्विकारण्यास नकार दिला. असे काही दाखले आपल्याला धडे देत असतात... **आपण सामाजिक बांधिलकी मानतो, नागरिक**

म्हणून असलेली कर्तव्ये पाळतो. पण अशा काही बाबतीत आपण सजग असतो का? सजग असण्यासाठी काय करता येईल? आपल्याला या बाबतीत कधी वावगं काही जाणवलंय का? आपण कधी अशा काही कारणास्तव एखादं निमंत्रण, पुरस्कार, सन्मान नाकारला आहे का? आज याविषयी बोलूया... पूर्णतः वेगळं, विरोधी मतही मांडायला हरकत नाही.

१६.३.२०१९

स्वप्नांचा अर्थ

चिनी तत्त्वज्ञ कन्फ्युशियस याने सांगितलेली त्याच्या स्वप्नाची गोष्ट फार मार्मिक आहे. त्याला म्हणे एकदा आपण फुलपाखरू झालोय असं स्वप्न पडलं. कितीतरी वेळ तो त्या स्वप्नात रमून गेला. या दीर्घ स्वप्नातून जाग आल्यावर त्याला कळेनासं झालं की आपण फुलपाखरू झालो हे स्वप्न होतं की आता माणूस झालोय हेच स्वप्न आहे फुलपाखरू पाहात असलेलं?... स्वप्न आणि वास्तव यातल्या अशा मनस्वी गुंत्यातून आपण खरे कोण? असा प्रश्न निर्माण होतो. तिकडे लक्ष वेधणारी ही गोष्ट आहे. आपलं खरं स्वरूप काय? या सनातन प्रश्नाविषयी बोलताना स्वप्न या अनुभवाचा आधार घेतला जातो. झोपेतून जाग आल्यावर स्वप्नात अनुभवलेलं सगळं खोटं होतं हे समजतं तसं 'ज्ञान' प्राप्त झाल्यावर आपण जे खरं म्हणून जगतोय त्यातलं मिथ्यात्व, तात्पुरतेपण उमगतं वगैरे... पण ज्ञानप्राप्तीची ही अवस्था क्षितिजासारखी दूर असते.

रोजच्या जगण्यात आपण वाट्याला आलेलं आयुष्य अधिक समृद्ध करण्यासाठी वेगवेगळी स्वप्नं उराशी बाळगत असतो. कधी ती पुरी होतात. कधी अपुरी राहतात. पण सतत

समजावलं जातं की स्वप्नं पाहाणं थांबवू नये. त्याच्या पूर्ततेसाठी केलेले प्रयत्न वाया जात नाहीत. साधीसुधी नाहीत तर भव्य स्वप्नं पाहावीत. ‘नॉट फेल्युअर बट लो एम इज क्राईम..!’... स्वप्नाबाबत असंही म्हणतात की स्वप्नं अशी पहा की झोप उडेल..! जागेपणीच्या स्वप्नांविषयी असं बरंच काही बोललं.. लिहिलं जातं. स्वप्नं पाहायला प्रोत्साहित केलं जातं. ही स्वप्नं प्रत्यक्षात उतरोत न उतरोत पण स्वप्नरंजनामुळे जगणं सुसह्य होऊ शकतं...

प्रत्यक्षात झोपल्यावर मात्र बरेचदा वाट्टेल ती स्वप्नं पडतात. निरर्थक.. असंबद्ध.. घाबरवणारी..! बरेचदा जाग आल्यावर स्वप्नं विसरली जातात. मात्र कधी कधी स्वप्नातून घाबरूनच जाग येते. एके दिवशी मला झोपेतून जाग आल्यावर कितीतरी वेळ रात्रीच्या स्वप्नांचा ताण जाणवत होता. चहा पिताना सहाजिकच आम्ही स्वप्नांविषयी बोलत राहिलो. भयंकर स्वप्नातून जाग आल्यावर ‘अरे.. हे खरं नव्हतं.. स्वप्न होतं’ हे जाणवून आपण सुस्कारा सोडतो. रिलॅक्स होतो. त्या दिवशी बोलता बोलता अशा विचित्र स्वप्नांच्या आठवणी निघाल्या.. आपण अधांतरी तरंगत निघालोय, प्रचंड वेगात धावतोय दिशाहीन, चपला हरवल्यायत.. अनवाणीच चालतोय, टॉयलेटला लागलीय पण टॉयलेट सापडत नाहीए, कपडेच घालायचे राहिलेत... असं काहीच्या काही दिसत असतं स्वप्नात. कधी एखादं स्वप्न थोड्या

थोड्या दिवसांनी तसंच्या तसं पुन्हा पुन्हा पडतं. क्वचित अर्थपूर्ण, मार्गदर्शक, प्रश्न सोडवणारीही स्वप्नं पडतात. अशी स्वप्नं चांगलीच लक्षात राहातात...

तात्त्विक दृष्टिकोनातून आपल्या अस्तित्वाचा एक स्तर असलेली स्वप्नावस्था किंवा दिवास्वप्नं बाजूला ठेवून आजच्या 'विचारार्थ' मध्ये आज आपण आपल्याला पडलेल्या, अजून लक्षात राहिलेल्या विशेष स्वप्नांच्या अनुभवाबद्दल बोलूया. स्वप्न काय होते? त्याचा आपण काय अर्थ लावला? त्यामुळे आयुष्याला कलाटणी मिळाली असं काही झालं का?... विचित्र स्वप्नांच्या आपण अनुभवलेल्या गंमतींविषयी किंवा स्वप्न या शारीरिक अनुभवाच्या शास्त्रीय माहितीविषयीही लिहायला हरकत नाही.

२३.३.२०१९

कवितेचा अन्वयार्थ

अलिकडेच प्रज्ञा दया पवार यांची एक कविता वाचनात आली. ती वाचून मी अस्वस्थ झाले. आजच्या 'विचारार्थ'साठी ही कविता देत आहे-

माणसासारखा माणूस असूनही

माणसासारखा माणूस असूनही
त्याला काढायचीय तिची नग्न धिंड,
करायचंय तिला विद्रूप,
चाबकाने फोडून काढायचंय
भरचौकात,
उकळत्या तेलात हात घालायला लावून,
पाहायचीय तिची सत्वपरीक्षा कठोर,
शहानिशा करायचीय त्याला,
तिच्या पाकुळलेल्या देहामनाची,
सतत सिद्ध करायचंय पौरुषत्व,
विधिरचिताच्या अधिकारानं,

त्याला आपसूकच प्राप्त झालेलं,
...तरीही हात चोळत तो बसलाय शांत,
आतल्या आत उकळत,
त्याने घरात लटकावल्यात,
महामानवांच्या तसबिरी,
यच्चयावत क्रांतिकारी,
अर्थात त्याची स्वप्रतिमा आहे,
अतिशय सुसंस्कृत सालस,
पुरोगामी पुरुषाची,
ती वाचू शकते,
त्याने डोळ्यांच्या बाहुलीआड,
महत्प्रयासाने दडवलेली नृशंस हिंसा,
जाणू शकते, त्याचं दुःख अपार,
पुरुष असल्याची,
त्याला मोजावी लागतेय जबर किंमत,
माणसासारखा माणूस असूनही!

– प्रज्ञा दया पवार

ही कविता वाचून मी अस्वस्थ झाले त्याची वेगवेगळी कारणे आहेत. पहिलं कारण, या कवितेत प्रज्ञाला नेमकं काय म्हणायचंय ते समजत नाही हे आहे. जो अर्थ लागतोय तो पटत नाही. या कवितेनं माझ्या मनात निर्माण केलेले प्रश्न- इतक्या दोन टोकांचे विचार सगळ्या पुरुषांच्या मनात असू शकतील का? आपण पाहिलेलं जग तिनं पाहिलेल्या जगाहून फारच मर्यादित आहे की काय? कवितेच्या सुरुवातीला व्यक्त झालेल्या क्रूर गोष्टी आपण फक्त बातम्यांमधेच ऐकलेल्या असतात. वडील, भाऊ, काका, मामा, मुलगा, भाचा, पुतण्या, शिक्षक, शेजारी, सहकारी, मित्र, पती, सासरा, दीर, मेहुणे, ओळखीपाळखीचे... अशा अनेक नात्यांनी पुरुषांशी आपला संबंध येतो. यातल्या कुणाच्याही मनात असे विचार सूपणने असतात ही कल्पनाही अशक्य... भयंकर वाटते. असं वाटणं हा भोळसटपणा म्हाणावा का?

‘ती जाणू शकते त्याचं दुःख अपार....’ कशाचं दुःख? नृशंस हिंसा दडवायला महत्प्रयास करावे लागतायत याचं?, पुरुष असल्याची ‘किंमत’ मोजावी लागतेय याचं? की माणसासारखं माणूस असूनही त्याला ‘करायचंय ते’ काहीच करता

येत नाही म्हणून आतल्या आत उकळत हात चोळत बसावं लागतंय याचं? पुरुषाचं हे कुठलं रूप दिसलंय तिला? ही कसली सहानुभूती वाटतेय तिला त्याच्याविषयी?

एका बाजूला सगळे भव्य आदर्श आणि दुसऱ्या बाजूला या नीच पुरुषी प्रवृत्ती यातील ताण सहन करणं ही पुरुष असल्याची जबर किंमत आहे असं पुरुषांबाबत सरसकट विधान करता येईल का? की तिला यच्चयावत पुरुषजातीच्या एका प्रतिनिधीविषयी बोलायचंय? असं मानलं तरी या दोन टोकांखेरीज कितीतरी तीव्र.. मध्यम प्रवृत्ती माणूस म्हणून पुरुषात असतात त्यांचे काय?

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये या कवितेविषयी बोलूया. त्यासाठी मुद्दे म्हणून कवितेसंदर्भात मला पडलेले प्रश्न तुमच्यासमोर ठेवले आहेत. तुमचा स्वतंत्र अन्वयार्थ अर्थातच अपेक्षित आहे.

३०.३.२०१९

परिवर्तनाची पाहाट

‘परिवर्तनाची पाहाट’ हे शुभांगी कोपरकर यांचं पुस्तक वाचायला घेतलंय. अहमदनगर येथील स्नेहालय या संस्थेची आणि या संस्थेच्या १८ सेवाप्रकल्पांची कुळकथा आणि कार्याची पूर्ण माहिती या पुस्तकात आहे. अहमदनगर येथील लालबत्ती भागाचं बकाल चित्र बदलवून टाकण्याचं कार्य ही संस्था गेली तीस वर्षे करते आहे. या संस्थेविषयी पुस्तकाच्या मलपृष्ठावर लिहिलंय, ‘वेश्या व्यवसाय करणाऱ्या समस्याग्रस्त महिला, त्यांची मुलं यांच्या विस्कटलेल्या आयुष्यांना आकार देणाऱ्यांनी निर्माण केलेला एक सेवाभावी कृतीशील समाजगट म्हणजे स्नेहालय. ही केवळ संस्था नाही तर ही एक समाजाला संवेदनशील बनवणारी भावधारा आहे. समाजापासून तुटलेल्या वंचितांना पुन्हा समाजाशी जोडणारा आणि सर्व समाजाला त्यांच्या वेदनांचा परिचय करून देणारा एक स्नेहबंध आहे...’

पुस्तकाच्या सुरुवातीलाच या संस्थेचे संस्थापक श्री गिरीश कुलकर्णी हे या कार्याकडे कसे वळले त्याविषयीची एक हेलावून टाकणारी आठवण दिली आहे. गिरीश यांचा एक मित्र कुणाला घरी बोलावत नसे. आपण होऊन जावं म्हटलं तरी तो येऊ देत नसे.

एकदा गिरीश यांनी हा आपल्याला का टाळतोय याचा छडा लावायचाच असं ठरवलं. तेव्हा त्यांच्या हट्टाखातर तो मित्र त्यांना घरी घेऊन गेला. ते घर लालबत्ती भागात होतं. अशा वस्तीत राहणारे सगळेच काही या व्यवसायातले नसतात. पण समोर आलेलं वास्तव भयंकर होतं. त्या दुर्दैवी मित्राची आई, बहीण आणि आजी तिघीही या व्यवसायात होत्या. मित्र आपल्याला घरी का बोलावत नाही या विषयीचं हे सत्य मन सुन्न करणारं होतं. अत्यंत धक्कादायक आणि क्लेषकारक होतं. त्यामुळे तरूण वयातील गिरीश यांच्या मानात असंख्य प्रश्नांनी गर्दी केली. त्यांच्या मनात दुःख, चीड, संताप, करुणा.. अशा भावनांचा कल्लोळ माजला. बसलेल्या धक्क्यातून सावरल्यावर त्यांच्या संवेदनशील मनानं कृतीशीलतेचं पहिलं पाऊल म्हणून त्या वस्तीतली काही मुलं वस्तीपासून दूर न्यायचं ठरवलं. पण त्यांना ठेवणार कुठे? मग आई-वडिलांच्या संमतीनं त्यांनी त्या मुलांना स्वतःच्या घरातच आणून ठेवलं...! एकदा उचललेलं हे पहिलं पाऊल सतत पुढेच पडत राहिलं. त्यातूनच वस्तीतल्या बकाल जीवनात 'परिवर्तनाची पहाट' उगवावी म्हणून कार्यरत असलेली स्नेहालयसारखी संस्था अनेकांच्या सहकार्यातून उभी राहिली...!

पुस्तक अजून पूर्ण वाचायचंय.... अशा वस्त्या गावोगावी असतात आणि त्यात कितीतरी बाया हा व्यवसाय करत असतात.

त्यांच्या भयंकर वास्तवाविषयी आणि गुंतागुंतीच्या प्रश्नांविषयी आपल्याला दुरून माहिती असते. पण अचानक आपल्या मित्राचीच आई, बहीण... या वास्तवाच्या बळी आहेत हे कळणं नक्कीच धक्कादायक आहे.

आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये अशा धक्कादायक अनुभवांविषयी बोलूया. वेश्या, हिजडे, समलिंगी, शिक्षा भोगणारे कैदी... अशा दूरच्या वास्तवाचं कधी अनपेक्षितपणे जवळून दर्शन झालंय का? किंवा अशा एखाद्या संस्थेच्या कार्याचा जवळून परिचय आहे का? त्यातून त्या समस्याग्रस्तांच्या विशिष्ट स्थानापलिकडलं त्यांच्यातलं माणूसपण जाणवलंय का? त्यांच्या समस्या सोडवण्याच्या दिशेनं कृतीशीलतेचं एखादं पाऊल टाकता आलंय का? निदान त्यांच्याविषयीचा मनातला रूढ आकस तरी दूर झालाय का? असे मतपरिवर्तन घडवणाऱ्या या विषयावरच्या एखाद्या पुस्तकानं आपल्यावर कसा किती प्रभाव टाकला ते लिहायलाही हरकत नाही.

६. ४. २०१९

कौतुक आणि टीका

‘खोद आणखी थोडेसे’ ही माझी कविता सध्या दहावीला अभ्यासक्रमात आहे. महाराष्ट्र राज्य उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या ‘शिक्षण संक्रमण’ या अंकात त्यांच्या पत्रानुसार या कवितेविषयी आणि एकूण कविता या साहित्यप्रकाराविषयी मी लिहिले आहे. हा लेख वाचून वेगवेगळ्या गावांमधून, ‘कविता धीर देणारी, जगण्याची उमेद वाढवणारी आहे, खूप आवडली...’ अशा आशयाचे मला बरेच फोन आले. त्यात एक फोन एका लहान गावातल्या शिक्षकाचा होता. तो अगदी भारावून बोलत होता. म्हणाला, ‘माझी नोकरी गेलीय. ती मिळवण्यासाठी मी खूप प्रयत्न करतो आहे. कोर्टकेसही केली. पण मी हरलो. खूप निराश झालो होतो. जगणेच नको असे झाले होते. पण तुमच्या कवितेविषयीचा तुमचा लेख वाचून मला धीर मिळाला. स्वतःला सावरू शकलो...’ त्याच्या आवाजातला गहिवर स्मरणात राहिला आहे. आपल्या लेखनामुळे कुणाला असा आधार मिळू शकतो हे समाधान एखाद्या पुरस्कारापेक्षा मोठे वाटले. अलिकडेच ऑनलाईन लेखिका संमेलनासाठी विशाखा कुलकर्णी यांनी घेतलेली आरतीची मुलाखत ऐकली. त्यात तिंनही असा एक अनुभव सांगितलेला ऐकला...

आपण आंतरिक निकडीतून सतत काहीतरी लिहित असतो. त्यातलं काही लेखन अंकांमधून, पुस्तकरूपात प्रकाशित होत असतं. कधी सादर केलं जातं. प्रत्यक्ष दाद, फोन, पत्र, भेटीत बोलून, लेख लिहून, पुरस्कार देऊन.. अशा वेगवेगळ्याप्रकारे या सगळ्याची दखल घेतली जाते. आपल्याला त्यातून उभारी मिळते. ती फक्त लेखनापुरती राहात नाही तर त्यातून सुंदर जगण्याचीही उमेद मिळत असते. पण कधी कधी साधी दखलही घेतली जात नाही. किंवा चक्क विरोधी टीका केली जाते. कधी जाहीर लेखातून, कधी पत्र लिहून किंवा आणखी काही मार्गानं विरोधी सूर आपल्यापर्यंत येतो. आपण सगळ्याच अशा प्रकारच्या छोट्यामोठ्या अनुभवातून जात असतो. कौतुक किंवा टीका फक्त लेखनापुरतीच असते असं नाही. कौटुंबिक, सामाजिक जीवनात जगताना आपल्या वागणूकीचंही कधी कौतुक होतं.. कधी नावं ठेवली जातात.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये या कौतुक आणि टीकांचं स्वागत आपण कसं करतो? या विषयी बोलूया. कशाचे, कोणी कौतुक केले? कशावर, कोणी टीका केली? त्याचा आपल्या जगण्यावर, लेखनावर काय परिणाम झाला? टीकेमुळे तात्पुरता / कायमचा सेटबॅक मिळाला की त्यामुळे अंतर्मुख होऊन आपण स्वतःत सुधारणा केली? कौतुकामुळे

आनंदाने भारावण्यापलिकडे आपल्यावर काय परिणाम
झाला?

१३.४.२०१९

पुनर्वाचन या संकल्पनेविषयी

अनेक भाविक लोक ज्ञानेश्वरीसारख्या ग्रंथांचे पारायण करतात. पारायण म्हणजे तो ग्रंथ पुन्हा पुन्हा वाचणे. हे वाचन श्रद्धापूर्वक म्हणजे खरं तर लक्षपूर्वक होणं अपेक्षित असणार. ग्रंथातील तत्त्वविचार अधिकाधिक उमगत जावा हा पारायणामागचा हेतू असावा. पुनर्वाचन ही पारायणापेक्षा अधिक व्यापक अशी संकल्पना आहे. पाश्चात्य तत्त्वज्ञ डेरीडा यांनी डीकन्स्ट्रक्शन (विरचना) ही संकल्पना मांडली. एक नवी व्यापक दृष्टी देणारा हा मोठा अभ्यासविषय आहे. या विचारसरणीला केवळ पुन्हा पुन्हा वाचणं अपेक्षित नाही. तर नव्यानं वाचणं अपेक्षित आहे. आपण आपल्यावर होणाऱ्या संस्कारांमधून घडत असतो. त्यातून आपल्याला ठराविक पद्धतीनं विचार करण्याची सवय लागते. काही गोष्टी सतत विचारांच्या केंद्रबिंदूशी असतात. त्या महत्त्वाच्या ठरतात. परीघावरच्या गोष्टी दुय्यम ठरतात. त्यांचा अन्वयार्थ केंद्रानुसारी लावायची सवय झालेली असते. पुनर्वाचनामधे आकलनाची ही रूढ पद्धत बदलणं अपेक्षित आहे. फक्त पुस्तकंच नाही तर घडणाऱ्या घटना, इतिहास, परंपरा आणि माणसंही नव्यानं वाचायला हवीत असं ही विचारसरणी सांगते.

ठराविक पद्धतीनं परंपरांचं समर्थन केलं जातं. वेगळ्या दृष्टिकोनातून विचार केला तर त्यामागचा हेतू लक्षात येऊ शकतो. त्यांचा नवा अर्थ लागू शकतो. माणसांशीही आपण पूर्वग्रह ठेवून वागतो. सर्व गोष्टी सतत बदलत असतात. पण हे बदल आपण लक्षात घेत नाही. त्यामुळे त्यातून गैरसमज होऊ शकतात. म्हणून कोणतेही पूर्वग्रह न ठेवता सगळ्या गोष्टींकडे ताजेपणानं पाहायला हवं. पुनर्वाचनात हे ताजेपण अपेक्षित आहे.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये असं 'पुनर्वाचन' आपण कधी केलं आहे का याविषयी बोलू. जगण्यातील मूल्यकल्पना, रीतीरिवाज किंवा अशा अनेक गोष्टींविषयी आपण जे पूर्वापार ऐकत आलो त्यासंदर्भात कधी अस्वस्थ करणारे प्रश्न पडलेत का? काहीतरी चुकतंय, याचा नव्यानं विचार व्हायला हवा असं प्रकर्षानं जाणवलंय का? पूर्वसंस्कार, मतं, पूर्वग्रह, समजुती सर्व बाजूला सारून आपण इतिहास, पुराण, वर्तमानकाळातील एखाद्या घटनेचा वेगळा अर्थ लावला आहे का? इतिहास, पुराणातील एखादी व्यक्तीरेखा नव्यानं समजली असं झालंय का? 'पुनर्वाचना'मुळे नात्यातल्या, वेगवेगळ्या क्षेत्रात नावलौकिक असलेल्या व्यक्तींविषयीचं आपलं मत बदललंय का? **एखादं उदाहरण देऊन**

त्या संदर्भात आपण नव्यानं कसा विचार केला, त्यातून नवं काय उमगलं याविषयी लिहावं. पुनर्वाचन या संकल्पनेविषयी काही तात्विक विचार मांडले तरी चालतील. पूर्णतः नवीन अन्वयार्थ लावलेलं एखादं पुस्तक वाचनात आलं असेल तर त्या पुस्तकाविषयीही थोडक्यात लिहायला हरकत नाही.

२०.४.२०१९

मी किती भाग्यवान..

‘खरोखर मी फार भाग्यवान आहे. मला सासरची आणि माहेरची सगळी माणसं फार चांगली मिळाली...!’ हे प्रसन्न आणि समाधानी उद्गार माझ्या एका जुन्या मैत्रीणीचे..! ती सध्या वृद्धाश्रमात राहते असं समजलं. म्हणून तिला भेटायला गेलो होतो. वय पंचाहत्तर. चार वर्षांपूर्वी मिस्टर गेले. मुलं नाहीएत. दोघांनी आधीच ठरवल्यानुसार तिनं भावाकडं राहण्याऐवजी वृद्धाश्रमात राहण्याचा निर्णय घेतला. सगळं कसं छान चाललेलं.. पण पाय घसरून पडल्याचं निमित्त झालं आणि मग दवाखाना कसा मागे लागला ते ती साद्यंत वर्णन करून सांगत होती. गेले पाच महिने ती बेडरिडन आहे. बोलता बोलता तिनं रिमोटनं बटण दाबून कॉट टेकून बसता येईल अशी केली. आणि मग ही सुविधाजनक कॉट कशी आपसुक मिळाली ते सांगितलं. ‘मी किती भाग्यवान..’ हे तिच्या कथनाचं धृवपद होतं.. आवेगात सगळं सांगून झाल्यावर म्हणाली, माझी रडकथा बास. आता तुझं सांग. कविता वगैरे... मग तिला मी एक कविता ऐकवली आणि थोडा वेळ बोलून आम्ही परतलो.

वीस पंचवीस वर्षांनी आम्ही भेटलो. तिचं प्रथम दर्शन व्यथित करणारं होतं. पण परतल्यावर सकारात्मकतेचं एक प्रसन्न रूप मनःपटलावर तरळत राहिलं. घरी आल्यावर हाच विचार मनात रेंगाळत होता. प्राप्त परिस्थितीत माणसं कशी सावरतात. त्यासाठी जमेच्या बाजू कशा धरून ठेवतात याची आणखी बरीच उदाहरणं आठवली. आणि मग आठवला ‘आनंद’ सिनेमा. सर्व स्तरांवर जमून गेलेला हा सिनेमा कुणालाही, केव्हाही बघायला आवडेल असा होता. पण ‘मायमावशी’ (अनुवाद विशेषांक, २००७) अंकातील एका लेखात या सिनेमाची बावळट आणि पळपुटा अशी संभावना केलेली वाचली तेव्हा मी अस्वस्थ झाले होते. ‘विजय तेंडुलकरांनी केलेले अनुवाद’ या विषयावरील तो लेख हेमंत कर्णिक यांनी लिहिलेला होता. तेंडुलकरांनी अनुवादित केलेल्या एका नाटकात मरू घातलेला कुजकट स्वभावाचा, सर्वांना त्रास देणारा पेशंट हिरो रंगवला आहे. हेमंत कर्णिक यांनी त्या नाटकाच्या तुलनेत आनंद सिनेमाला बावळट, पळपुटा ठरवणं मला समजू शकलं नाही. ते समजून घ्यायचा प्रयत्न करताना लक्षात आलं की आदर्श रंगवणं हे रोमँटिक, पळपुटं आणि थेट वास्तवाला सामोरं जाणं हे धाडसाचं, कौतुकास्पद.. असं मानणारी एक विचारसरणी आहे...

आजकाल वेगवेगळ्या माध्यमांतून सुखी जीवनाची गुरुकिल्ली म्हणून 'बी पॉझिटिव्ह' हा मंत्र सतत दिला जातो. आपणही याचे अनुसरण करत आनंदी राहण्याचा प्रयत्न करत असतो. पण वरील विचारसरणी वेगळं काही सुचवतेय. आजच्या 'विचारार्थ' मध्ये या अनुषंगाने आपण सकारात्मक विचार करणं तपासून बघूया. याविषयी बोलूया. सकारात्मकता आपण कशी समजून घेतली? सुखी होण्यासाठी या मंत्राचा आधार आपण घेतला का? वरील उदाहरणात सकारात्मकतेला विरोध आहे असं वाटतं का?

२७.४.२०१९

कार्हर - तुकोबा

मी नोकरीत होते तेव्हाची एक छोटीशी आठवण... आमच्या ऑफिसमध्ये एक व्हाईट बोर्ड होता. त्यावर रोज सुविचार लिहावा अशी अपेक्षा होती. मी बरेचदा ते काम आवडीनं करायची. एकदा मी 'एक होता कार्हर' पुस्तकाच्या मलपृष्ठावरचं वाक्य त्या फळ्यावर लिहिलं. ते असं होतं- 'Start from where you are, with what you have, do something of it and never be satisfied..!'

जाता येता कुणी कुणी ते वाचत होतं. एकजण म्हणाले, 'हे छानच आहे. पण आपले तुकोबा तर म्हणतात, 'ठेविले अनंते तैसेची राहावे.. चित्ती असो द्यावे समाधान...' यावर मी तेव्हा काय म्हणाले आठवत नाही. पण मी विचारात पडले होते हे आठवतंय. दोन्ही विधानांतील उपदेशांमध्ये टोकाचा फरक आहे. पण सांगणारे कुणी सामान्य नाहीत. दोन्ही आपापल्या जागी योग्य असतील तर हा विरोध कसा समजून घ्यायचा?

कार्हर यांचे विधान स्पष्टपणे कृतीशीलतेला, प्रयत्नांना प्रेरणा देणारे आहे. या विधानाला कोटेशनचे महत्त्व प्राप्त झाले कारण कार्हर यांचं पूर्ण आयुष्यच याचं एक मोठं उदाहरण आहे.

‘आधी केले मग सांगितले’ असं... ही कृतीशीलता वैयक्तिक आयुष्यापुरती मर्यादित नाही. समाजहितासाठी कार्यरत असणं अपेक्षित आहे. ‘प्रश्न इतके आहेत.. आपण काय करू शकणार?..’ असा विचार न करता आहात तिथून, असेल त्या साधनांसह प्रयत्नाला लागू. आणि ते करताना एवढं केलं बास झालं असं समाधान मानू नका...

तुकोबांचे म्हणणे मात्र समजून घ्यायला लागते. कारण आपल्या पूर्ण ऐहिक दृष्टीला ते खटकू शकते. आहे त्यात समाधानी राहण्याचं बाळकडू पाजून संतांनी समाजाला निष्क्रीय बनवलं अशी टीका संतसाहित्यावर केली जाते. याला पराभवाचं तत्त्वज्ञान असंही म्हटलं गेलं. ‘ठेविले अनंते तैसेचि राहावे....’ या ओळीचं उदाहरण या संदर्भात हमखास दिलं जातं... पण या अभंगातून सकारात्मक अर्थ घ्यायचा तर आपण असं समजून घेऊ शकतो की ऐहिक जीवनातील समृद्धीसाठीच्या प्रयत्नांची समाधानाशी सांगड असावी. त्यासाठीचे प्रयत्न कुठे थांबवायचे हे ठरवता आलं नाही तर आणखी आणखीची हाव माणसाला फरफटत कुठल्या कुठे नेईल. त्यातून दुःखंच वाट्याला येईल. म्हणून एका टप्प्यावर मिळालंय त्यात समाधानी राहाता यायला हवं. ‘विकासा’च्या मागे लागलेल्या आजच्या समाजाचा विचार केला तर समाधानी असणं किती गरजेचं आहे ते लक्षात येण्यासारखं आहे.

असा वैचारिक विरोध म्हणी, संस्कृत सुभाषितं, संस्कृत वचनं यामधेही आढळतो. उदा. 'अधिकस्य अधिकं फलम्' - 'अति सर्वत्र वर्जयेत'. हिंदी, इंग्रजी अशा इतर भाषांमधेही अशी उदाहरणं असतील. विचारवंत, तत्त्वज्ञ, संत यांच्या लेखनातही कधी कधी असा विरोध दिसतो. महात्मा गांधीं म्हणायचे की माझ्या दोन मतांमधे विरोध जाणवला तर माझे नंतरचे मत ग्राह्य धरावे. 'सत्य असत्याशी मन केले ग्वाही' अशी प्रामाणिक भूमिका असलेल्या विवेकी व्यक्तींची मतं बदलत असतात. ती संदर्भासहीत समजून घ्यावी लागतात.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण अशा परस्पर विरोधी वचनांविषयी बोलू. अशा कोणत्या विरोधी वचनांनी तुम्हाला विचारात पाडलं? त्यातला विरोध तुम्ही कसा समजून घेतला? कार्बॅर - तुकोबा या विरोधाविषयी तुमचं काय मत? अशी विरोधी वचनं आठवतील तेवढी लिहावीत. प्रत्येकाचं स्पष्टिकरण देता येईल असं नाही. पण किमान त्यात विरोध काय ते स्पष्ट करावं. दुसऱ्या कुणी स्पष्टिकरण दिलं तर अर्थातच चालेल.

४.५.२०१९

वय वाढणं म्हणजे समजूत वाढणं...

काही समजूती वयाबरोबर वाढत जातात. उदा. संत ज्ञानेश्वरांचे पसायदान आपण लहानपणापासून ऐकलेले असते. सुरुवातीला केवळ एक प्रार्थना म्हणून त्याच्याविषयी आदर असतो. मग हळूहळू ही प्रार्थना ज्ञानेश्वरीच्या आठराव्या अध्यायात शेवटी आहे... इत्यादी माहिती मिळत जाते. यथावकाश तिचा ढोबळ अर्थ कळतो. कालांतराने एकेका ओवीचा अर्थ उमगतो, या प्रार्थनेची महानता कळते. आणि अधिक अभ्यासाने या महानतेतील मर्म लक्षात येते. कधी त्यातले काव्य भुरळ पाडते तर कधी 'विश्वात्मक देव' या संकल्पनेनंच भारावून जायला होतं...

पसायदानासारखी प्रार्थनाच नाही तर विचारानं वाढत जाणाऱ्या व्यक्तीला वयाच्या प्रत्येक टप्प्यावर भोवतीच्या प्रत्येकच गोष्टीचा वेगळा, अधिक खोलातला अर्थ उमगत जातो. निसर्ग, नाती, समाज, इतिहास, रूढी-परंपरा... आणि या सगळ्यातलं आपलं असणं या साऱ्याचा भावार्थ वयाबरोबर बदलत, वाढत जातो. वय वाढणं म्हणजे अशी समजूत वाढणं...

वेगवेगळ्या उपक्रमांतून आपण आपली जगण्याविषयीची समजूत वाढवण्याचा प्रयत्न करत असतो. आजच्या 'विचारार्थ' मध्ये आपण आपली समज कशी बदलत, वाढत गेली ते एका छोट्याशा उदाहरणातून तपासून पाहू. त्यासाठी बालकवींची 'चिमणीचा घरटा' ही शाळेत अभ्यासाला असलेली एक कविता देते आहे.

कविता-

“चिंक् चिंक् चिंक् रे । तिकडे तू कोण रे?

'कावळे दादा, कावळे दादा, माझा घरटा नेलास, बाबा?'

'नाही ग बाई, चिऊताई, तुझा घरटा कोण नेई?'

'कपिला मावशी, कपिला मावशी, घरटे मोडून तू का जाशी?'

'नाही ग बाई मोडेन कशी? मऊ गवत दिले तुशी'

'कोंबडी ताई, कोंबडी ताई, माझा घरटा पाहिलास बाई?'

'नाही ग बाई मुळी नाही तुझा माझा संबंध काही?'

'आता बाई पाहू कुठे? जाऊ कुठे? राहू कुठे?'

'गरीब बिचाऱ्या चिमणीला सगळे टपले छळण्याला'

चिमणीला मग पोपट बोले ' का गे तुझे डोळे ओले?'

'काय सांगू बाबा तुला? माझा घरटा कोणी नेला?'

'चिमूताई चिमूताई, माझ्या पिंजऱ्यात येतेस, बाई?'

'पिंजरा किती छान माझा! सगळा शीण जाईल तुझा'

'जळो तुझा पिंजरा मेला! त्याचे नाव नको मला !'

'राहीन मी घट्याविना!' चिमणी उडून गेली राना."

बालकवी-

‘पसायदाना’सारखी ही कविता वरचेवर भेटलेली नसेल. पण शाळेत ही कविता कशी समजली होती? कुणाला शिकवायची संधी मिळाली असेल तर तेव्हा या कवितेत

काय प्रतीत झालं? आणि आता, अनुभवांच्या या टप्प्यावर ही कविता काय सांगतेय? यातली चिमणी ही चिमणीच आहे की स्त्रीचे प्रतीक आहे? पोपट कोण म्हणता येईल? पिंजरे कोणते? 'राहीन मी घट्याविना!' असं एखादी स्त्री म्हणू शकेल का? बालकवी हे निसर्गकवी म्हणून सर्वपरिचित आहेत. त्यांना कुणाचे स्वातंत्र्य अभिप्रेत असेल? या कवितेत वर दिलेल्या मुद्द्यांखेरीज वेगळंच काही जाणवलं असेल तर तेही अर्थात लिहायला हरकत नाही.

११.५.२०१९

मदतीचा पश्चात्ताप

कधीतरी क्लेषकारक बातम्यांच्या गराड्यात बेटासारखी एखादी चांगली बातमी अचानक वाचायला, ऐकायला मिळते तेव्हा उन्हांनं कासावीस झालेल्या देहावरून गार वाऱ्याची झुळुक अलगद लहरत जावी तसा गारवा मिळतो तापलेल्या मनाला. त्या चांगुलपणाचं बोट धरून मन अशा माणूसकीच्या कैक घटनांच्या आठवणींमधून फेरफटका मारून येतं. चोच आहे तिथं चारा असतो.. समस्यांना उपाय असतात.. यावर विश्वास ठेवावासा वाटू लागतो...

या चष्म्यातून आपल्या आवतीभोवती पाहिलं तर एखाद्याला सहज मदत करण्याची वृत्ती अगदीच दुर्मिळ नाही हे जाणवतं. अशा छोट्या छोट्या घटना चित्रित केलेले व्हिडीओज किंवा मेसेजेस हल्ली व्हाॅट्सअपसारख्या माध्यमातून आपल्यापर्यंत पोचत असतात. ते वाचून क्षणभर मन प्रसन्न होतं... पण काही वेळा माणसांच्या उत्स्फूर्त मदतीमुळं एखादी व्यक्ती अडचणीत येऊ शकते. हसावं की रडावं अशी तिची अवस्था होते. हल्लीच असा एक मजेशीर किस्सा वाचनात आला.

बऱ्याचजणींनी तो वाचलाही असेल. पण तो इथंही परत शेअर करण्यासारखा आहे.-

‘मुंबईतील ट्रेन मधील लोकांच्या सहकार्याचा मजेदार किस्सा-

काही दिवसांपूर्वी दादरला ठाण्याला जाण्यासाठी ट्रेन मधे चढलो. माझ्या मागोमाग एक तरुणही चढला. तो बाहेरून प्रथमच मुंबईत आला असावा कारण तो विचारु लागला "मुलुंड कधी येईल? मला उतरायचंय." लोकांनी सांगितलं की "ही फास्ट गाडी आहे ही मुलुंडला थांबत नाही". बिचारा घाबरला. लोकांनी सांगितलं की "घाबरू नको. एक कर, ही गाडी मुलुंडला स्लो होते तेंव्हा तू धावत्या गाडीतून उतर आणि गाडी ज्या दिशेला जाते त्या दिशेला थोडा धाव म्हणजे तू पडणार नाहीस". झालं, ठरल्या प्रमाणे त्याला दारात उभं केलं, गाडी मुलुंडला स्लो झाली तेंव्हा तो स्टेशन वर उतरला आणि ठरल्याप्रमाणे धावला. पण तो इतका जोरात धावला की पुढच्या डब्याजवळ गेला. तिथल्या लोकांनी त्याला तत्परतेनं धरून आत घेतला व सांगितलं, "तुझं नशीब चांगलं म्हणून तुला ही गाडी मिळाली, ही फास्ट ट्रेन आहे. मुलुंडला थांबत नाही."

हे वाचून मी एकटीच खूप हसत बसले. पण एखाद्याच्या बाबतीत खरंच असं घडलं आणि त्याला मुलुंडला अति महत्त्वाचं काम असेल, त्यासाठीची दिलेली वेळ गाठायची असेल तर लोकांची ही मदत त्याला केवढ्याला पडेल? अशा मदतीसाठी धन्यवाद म्हणावं की चिडावं असं त्याला होऊन जाणार...

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण अशा प्रकारचे आपले अनुभव शेअर करूया. आपण अगदी चांगल्या हेतूनं एखाद्याला मदत केली पण धन्यवाद देण्याऐवजी ती व्यक्ती आपल्याशी भांडू लागली किंवा आपण उत्स्फूर्तपणे केलेली मदत एखाद्याला अडचणीत टाकणारी झाली असं कधी घडलंय का? आपण केलेल्या मदतीचा पश्चात्ताप करायची वेळ कधी आलीय का? आपल्या डोळ्यादेखत असा प्रसंग घडला असेल तर तोही सांगायला हरकत नाही.

१८.५.२०१९

निर्मितीप्रक्रिया

‘मागे उभा मंगेश.. पुढे उभा मंगेश’ हे गाणं शांताबाई शेळके यांना कसं सुचलं या विषयीचा किस्सा गाण्यांच्या कार्यक्रमात सूत्रसंचालन करताना सुधीर गाडगीळ रंगवून सांगत असत. शांताबाईंनी स्वतः ते ऐकलं असावं. एकदा घरगुती गप्पांमधे याविषयी गंमतीत पण नाराजीच्या सुरात त्या म्हणाल्या, सुधीर प्रत्येक वेळी हा किस्सा असा रंगवून सांगतो की जसं काही त्या प्रसंगामुळेच मला हे गाणं सुचलं. एरव्ही सुचलंच नसतं... वेगवेगळ्या साहित्यिक कार्यक्रमांमधे इतरांकडून किंवा स्वतः कवीकडूनही गाणं किंवा कविता कशी सुचली याविषयीचे किस्से सांगितले जातात. त्यामुळे कविता समजायला मदत होते. कविता डोळ्यासमोर साकारते. पण त्यामुळे कविता अशा संदर्भाशी बांधली जाऊन मर्यादित होते का?

कवितानिर्मितीचं जे निमित्त म्हणून सांगितलं जातं ते एरव्हीही घडलेलं, अनुभवलेलं असू शकतं. पण प्रत्येक वेळी कविता स्फुरत नाही. प्रत्येक वेळी तसंच काही लिहिलं जाईल असंही नाही. एखाद्या छायाचित्रावर कविता लिहिण्याचा उपक्रम

आपण घेतो. तेव्हा छायाचित्र तेच असतं. पण प्रत्येकीचा त्याकडे बघण्याचा, विचार करण्याचा दृष्टिकोन वेगळा असतो. त्यामुळे प्रत्येकीची कविता वेगळी होते हे आपण बघतोच नेहमी...

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण या निमित्ताने निर्मितीप्रक्रियेविषयी बोलूया. कविता लिहिता लिहिता कवितेचं स्वरूप उमगत गेलं असं झालंय का? कवितेची निर्मितीप्रक्रिया अनुभवली आहे का? या संदर्भातल्या स्वतःच्या अनुभवाच्या आधारे आपली एखादी कविता देऊन आपल्याला ती कशी सुचली ते लिहावे. या संदर्भात ऐकलेले इतर कवींचे किंसे किंवा निर्मितीप्रक्रियेविषयीचे तात्विक विचारही लिहायला हरकत नाही. फक्त कविताच नाही कोणत्याही लेखनासंदर्भातली निर्मितीप्रक्रिया उलगडून दाखवली तर त्याचंही स्वागत आहे.

२५.५.२०१९

सहावं सूख

व्यक्ती तितक्या प्रकृती असं म्हणतात. तसं देश-प्रदेशागणिक नवी संस्कृती पाहायला मिळते. अनेक प्रथा, सण, रूढी, रीतीरिवाज.. सर्व बाबतीत वैविध्य आढळतं. आपण कुठल्याही कामाला निघालेल्या व्यक्तीला हार्दिक शुभेच्छा देतो. नमस्कार करणाऱ्याला सुखी भव, यशस्वी भव.. असा आशीर्वाद देतो. गुड मॉर्निंग, गुड डे... असं म्हणणंही अंगवळणी पडलेलं आहे. गोव्यात धन्यवाद म्हणायचं असेल तर 'देव बरें करुं' असं म्हणतात. देव भलं करो असा भावार्थ पोचवत आभार मानण्याची ही प्रथा किती गोड आहे ना? चीनमध्ये म्हणे अभिष्टचिंतन करताना 'तुम्हाला सहा सुखं मिळोत' असं म्हटलं जातं. यश, संपत्ती, कीर्ती, आरोग्य, चांगले कुटुंब... ही पाच सुखं मिळावित अशा प्रार्थना असतात. तसे आशीर्वाद दिले जातात. पण सहावं सूख कोणतं? ते म्हणे ज्याचं त्यानं ठरवायचं. यश, संपत्ती, कीर्ती, आरोग्य, चांगले कुटुंब... हे सर्व असूनही बरेचदा माणसाला काहीतरी असमाधान जाणवत राहातं. ही अतृप्ती कशाची? याचा शोध घ्यायचा... सहा सुखं मिळोत या चिनी शुभेच्छांमध्ये हा शोध लागावा आणि ती इप्सित गोष्ट मिळावी असं अभिप्रेत आहे. 'ती गोष्ट' म्हणजे सहावं सूख..! किती वेगळी आणि छान आहे ना ही कल्पना?

पाच सुखं थोड्याफार फरकानी सगळ्यांची सारखी असतात. पण सहावं सूख प्रत्येकाचं वेगळं, खास त्याचं स्वतःचं असतं. अगदी आतल्या कप्प्यातलं. ज्याचं त्यालाही शोधायला लागावं असं... अन्न वस्त्र निवारा.. या प्राथमिक गरजा भागल्यावर माणूस आणखी समृद्ध होण्याच्या मागं लागतो. यथाकाल हे सर्व मिळालं तरी आतली रिक्तता साद घालतंच राहाते.

आतल्या रिक्ततेला हवंय तरी काय ते कळेनासं होतं. मग अनाम अस्वस्थता, अपुरेपण, असमाधान.. जाणवत राहातं. माझी आई माझ्याबद्दल सांगायची की मी म्हणे लहान असताना रडत बसायची. आई विचारायची काय होतंय? भूक लागलीय का? काही दुखतंय का? सगळ्याला नाही अशी मान हलायची. पण रडणं चालूच. मग आई म्हणायची, सुखानं रड हो..! काय हवंय हे न कळणं ही फार क्लेषकारक अवस्था आहे. लहान वयात भोकाड पसरून रडता तरी येतं. पण मोठं होत जाऊ तसं ही अवस्था संवेदनशील व्यक्तीला अस्वस्थ करत राहते. अशी व्याकूळता, त्याच्या सोबत येणारी भीती.. चिंता या सगळ्याला अस्तित्वादी तत्त्वज्ञानात अँग्विश- मनोवेदना म्हटलं आहे. या अवस्थेला सामोरं जाणं सोपं नाही. कारण आपल्याला नक्की काय हवंय हे शोधणं म्हणजे एकप्रकारे स्वशोधच आहे. Anguish is a reflective apprehension of the self.

चिनी अभिष्टचिंतनातलं सहावं सूख म्हणजे आपल्याला काय हवंय ते कळणं. आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण आपापल्या सहाव्या सुखाच्या कल्पनेविषयी बोलूया. अर्थातच ते आयुष्याच्या, समजुतीच्या प्रत्येक टप्प्यावर बदलत राहिलेलं असेल. कधी सुंदर कविता सुचण्यात, कधी वाचता वाचता एखादी ओवी आतून उमगण्यात, कधी गाणं म्हणता येण्यात, कधी कुणीतरी आपल्याला समजून घेतलंय असं वाटण्यात... असं कशाकशात सापडलं असेल सहावं सूख. भलेही ते क्षणिक असेल पण त्या क्षणी त्यानं तुम्हाला हवं ते मिळवून दिलेलं असतं. आज घडीला माझं सहावं सूख कोणतं? याविषयी लिहायचं आहे. सहावं सूख या चिनी संकल्पनेबद्दल कुणाला अधिक माहिती असेल तर अवश्य सांगावी.

१.६.२०१९

इसीलिए शायद...

आपल्यापैकी बऱ्याचजणी कविता लिहिणाऱ्या आहेत. आपण अपापल्यापरीनं कवितेचा व्यासंग करत असतो. त्यातून कवितेविषयीची समजूत घडत असते. कविता लिहिता लिहिता कवितेचं स्वरूप आपलं आपल्यालाही उलगडत जातं. लक्षात येतं की कवितेत वैयक्तिक भावनांपासून ते तत्त्वचिंतनापर्यंत काहीही सामावू शकतं. कविता घुसमटीतून बाहेर काढते तसं प्रबोधनही करते.

ती प्रतिमांच्या भाषेत बोलते तशी थेटही बोलते. संताप दुःख व्यक्त करते तसं प्रेमही व्यक्त करते. ओळींच्या मधल्या रिक्ततेतून आणि सगळ्या विरामचिन्हांमधूनही बोलते. सगळ्यात महत्त्वाचं म्हणजे ती कितीही 'बोलत' असली तरी प्रत्येक वेळी शब्दात उमटलेली प्रतिबिंब ज्याची त्याला देऊन टाकून स्वतः आरशासारखी कोरी राहते. त्यामुळे नवनिर्मितीच्या अनंत शक्यता तिच्यात ओतप्रोत भरलेल्या असतात. या संदर्भात माझ्या एका हिंदी कवितेतल्या काही ओळी आठवल्या. त्या उद्धृत करते-

कितने अद्भुत होते हैं

शब्द!

कई तरह
कई बार
सत्य को
उजागर करते हैं
और फिर
ढक लेते हैं उसे
अपनेही
प्रकाश से
इसीलिए शायद...

कवितेचं, शब्दांचं हे स्वरूप उमगलं की लक्षात येतं की जगभरातल्या सर्व भाषांमधे वर्षानुवर्षे कविता लिहिल्या जात आहेत तरी नव्यानं लिहिण्याची ऊर्मी मनात जागते कशी? कवितेचा प्रवाह अखंड का वाहातो आहे? कवितेच्या स्वरूपाचा असा उलगडा होता होता कधी कधी कविता हाच कवितेचा स्वसंवेद्य विषय होऊन जातो. मग कवितेवरच कविता लिहिल्या जातात. कधी कवितेत काही सकारण प्रयोग केले जातात. आजच्या 'विचारार्थ'मधे आपण आपल्याला उमगलेलं कवितेचं स्वरूप या विषयी बोलू. त्याबरोबर कवितेविषयक

कविता किंवा काही प्रयोग केलेल्या कविताही शेअर करूया. प्रयोग असलेली कविता शेअर करताना प्रयोग करण्यामागची भूमिकाही सांगावी. दुसऱ्याची आवडलेली, महत्त्वाची वाटलेली कविता घ्यायलाही हरकत नाही.

८.६.२०१९

निर्णय घेण्याची वेळ

साहित्यात किंवा रोजच्या बोलण्यातही पाळी, अंतर्वस्त्र, स्त्री-पुरुष संबंध, त्या संदर्भातले आजार अशा काही गोष्टींचा उच्चार पूर्वी आक्षेपार्ह असायचा. आता या विषयांवर जाणीवपूर्वक चर्चा होते. जाहिरातींमधून तर खुलेआम त्याचं नको इतकं प्रदर्शन होतं. उघडपणे न बोलला जाणारा आणखी एक विषय म्हणजे मृत्यु. भरल्या घरात याचा उच्चार अभद्र मानला जातो. पण याही विषयावर प्रबोधनपातळीवर आता बोललं जाऊ लागलं आहे. मृत्यु या अटळ घटनेकडे भाऊकता टाळून तटस्थ, व्यवहारी विचार केला जातो आहे.

तरी अजून यावर तटस्थपणे बोलायला, ऐकायला मन सहजपणे तयार नसतं. एकदा एका ज्येष्ठ नागरिकांच्या कार्यक्रमात विद्या बाळ यांना बोलावलं होतं. त्या कार्यक्रमाला मीही गेले होते. वार्षिकोत्सवाच्या कार्यक्रमात असतात तसे सर्व उत्सव पार पडल्यानंतर शेवटी विद्याताईंचे भाषण होते. सुरुवातीला त्यांनी प्रसन्नपणे सर्व कार्यक्रमांचा आढावा घेतला. आयोजकांचं यथोचित कौतुक केलं आणि शेवटी भाषण वयाच्या ज्येष्ठपणाशी

जोडून घेत लिव्हिंग विल या विषयाकडे श्रोत्यांचं लक्ष वेधलं. त्यांनी लिव्हिंगविलची सविस्तर माहिती दिली आणि ते करण्याची गरजही समजावून सांगितली. ते ऐकत असताना श्रोत्यांमध्ये चुळबुळ जाणवत होती. हळू आवाजात बोलण्याचा विषय असा जाहीर आणि तोही आनंदात साजऱ्या होत असलेल्या वार्षिकोत्सवाच्या समारोपप्रसंगी बोलणं अनेकांना अप्रस्तुत वाटत होतं. नंतर कुणी कुणी तसं बोलूनही दाखवलं...

विद्याताई इच्छामरण या विषयावरही सातत्यानं लिहीत, बोलत असतात. मंगला आठल्येकरचं याच विषयावर 'जगायची पण सक्ती आहे' नावाचं एक पुस्तक आहे. या विषयी आपणही कुठे कुठे काही वाचलेलं, ऐकलेलं आसतं. 'खरंय असा विचार व्हायला हवा' असंही मनात येऊन गेलेलं असतं. पण खरंतर ही दूरची गोष्ट म्हणून आपण सोडून दिलेली असते.

अलिकडेच रूटीन चेकप म्हणून काही तपासण्या करण्याच्या रूटीन अनुभवातून मी गेले. तपासणीचं कसलंच टेन्शन नव्हतं. पण आपला नंबर येईपर्यंत हॉस्पिटलच्या वातावरणात नेहमीप्रमाणे प्रतीक्षा करत थांबावं लागलं. तेव्हा रिकामं मन

निरीक्षण करत राहिलं... जा-ये करणारे वेगवेगळ्या अवस्थेतले पेशंटस, त्यांचे नातेवाईक, तिथं काम करणाऱ्या नर्सस, ओपीडी काऊंटरवर सराईतपणे माहिती देणाऱ्या मुली... हे नेहमीचंच दृश्य खरंतर पण मनात आलं, किती हा जगण्याचा सोस..! आणि लगेच लक्षात आलं की आपणही त्याच लायनीत तर आहोत..! स्वतःवर हसत मन म्हणालं की लिव्हिंग विल करून ठेवणं त्या मानानं सोपं आहे. आपण आपल्या बाबतीत काही निर्णय घेण्याच्या शारीरिक अवस्थेत नसताना एका मर्यादिपलिकडे लाईफ सपोर्ट सिस्टिम चालू ठेवू नये असं आपण सहज ठरवू शकतो. पण रूटीन चेकपसारख्या तपासण्या आणि नवनवीन औषधांचा भडीमार हेही एका मर्यादिनंतर थांबवायला हवं ना? वयोमानानुसार एकेक गात्र काम करेनाशी होतात. क्षमता ओसरू लागतात. तेव्हा वेगवेगळे टेकू देत किती दिवस स्वतःला उभं ठेवायचं? शेवटच्या श्वासापर्यंत तग धरून जिवंत राहण्याचा, जमेल तसे कार्यरत राहण्याचा प्रयत्न करणं याला केविलवाणी धडपड म्हणावं की धैर्य म्हणावं?

प्रायोपवेशन किंवा जैन धर्मातील संथारा व्रतात अन्नपाण्याचा त्याग करतात. तसा एका मर्यादिनंतर सततच्या तपासण्या आणि अतिरिक्त उपचार घेणं बंद करावं का? त्रासून, निराशेतून नाही सारासार विचार करून शांतपणे असा निर्णय घेता येईल का? हा निर्णय घेण्याची वेळ कशी ठरवता

येईल? कोणते उपचार बंद करता येतील? असं केल्यावर काही प्रमाणात औषधांच्या कचाट्यातून सुटून मुक्तपणे आनंदात जगता येईल का? या प्रश्नांना आणखीही काही बाजू आहेत. आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण याविषयी तटस्थ मोकळेपणानं बोलूया.

१५.६.२०१९

रस्ता चुकण्याचा अनुभव

मी सहसा एकटी कुठं जात नाही. त्यामुळं मला रस्ते कळत नाहीत. नोकरीत असताना ल्यूना चालवत होते तेव्हा ठराविक रस्त्यानंच जात होते. नंतर आम्ही मैत्रिणींनी मिळून या रोजच्या प्रवासासाठी मेटॅडोर ठरवल्यावर एकटीनं जायचा प्रश्नच उरला नाही. पण एकदा ऑफिस संपल्यावर परस्पर एकांकडं जायचं होतं. त्यांचं घर मुकुंदनगर भागात होतं आणि ऑफिस ईस्ट स्ट्रीटला.... तिथून निघताना मी ड्रायव्हरला वाटेत उतरणार असल्याची कल्पना दिली. पण नेमकं कुठं उतरणं सोयीचं होईल ते लक्षात येत नव्हतं. गोंधळात होते. आणि नेमका त्याच दिवशी ट्रॅफिक पोलीसने सरळ जाण्याचा इशारा केला आणि मेटॅडोरचा नेहमीचा मार्ग बदलला. मग तर मी आणखीनच गडबडले. मैत्रिणींना विचारावं असं मनात येत होतं. नजर सारखी बाहेर भिरभिरत होती. गाडी उजवीकडे वळली आणि मला ज्यांच्याकडे जायचं होतं ते घर समोरच दिसलं..! मी घाईघाईनं गाडी थांबवायला सांगितली आणि उतरले. रस्ता ओलांडून सरळ त्यांच्या घरात गेले. गाडीत बसल्यापासून पडलेला प्रश्न असा अचानक आणि अगदी सहज सुटला. मला सुचून किंवा कुणी सांगून मी एखाद्या जागी उतरले असते तरी तिथून घरापर्यंत शोध घेत चालावंच लागलं असतं. पण जणू

माझ्यासाठीच अचानक गाडीचा रूट बदलला आणि मी अलगद जायचं होतं त्या घरासमोर पोचले..! मनातल्या मनात गंमत वाटून मला खुदुखुदु हसू येत होतं.

पण असा योग दर वेळी जुळून येत नाही. एकदा याच्या अगदी विरुद्ध अनुभव आला. मला दीप बंगला चौकात राहणाऱ्या एका मैत्रीणीकडं जायचं होतं. मिस्टरांनी मला तिच्या घरापर्यंत सोडलं. जाताना म्हणाले, मी ऊमा कुलकर्णी यांच्या घरी जातो. तुझं काम झालं की तू तिथं ये. मग मिळून घरी जाऊ. ऊमाताईचं घर मॉडेल कॉलनी पोस्ट ऑफिसजवळ होतं. तिथं रिक्षानं कसं जायचं हे सर्व नीट सांगून ते गेले. मी वर मैत्रीणीकडे गेले. तिथं बाकीच्या मैत्रीणीही आल्या होत्या. आमच्या गप्पा, कवितावाचन, खाणंपिणं सगळं यथासांग होईपर्यंत रात्रीचे आठ वाजायला आले. निरोप घेऊन मी निघाले. खाली आले तर दारातच रिक्षा उभी होती. मॉडेल कॉलनी पोस्ट ऑफिसला जायचंय असं म्हणत मी अगदी विश्वासानं त्या दिशेला हात करून रिक्षात बसले. रिक्षा सुरू झाली. मस्त झालेल्या गप्पांचा असर मनावर होता. छान मूडमधे निघालेले. पण थोड्याच वेळात आपण चुकीच्या दिशेनं चाललोय हे लक्षात आलं. मी रिक्षेवाल्याला म्हटलं, इकडं कुठं..? मला मॉडेल कॉलनी

पोस्ट ऑफिसला जायचंय. तर तो म्हणाला, तुम्हीच इकडं हात केला म्हणून मी इकडं आलो... थोड्या वादावादीनंतर त्यानं रिक्षा वळवून घेतली. पण किती वेळ झाला तरी पोस्ट ऑफिस काही दिसेना. मी गोंधळले. घाबरून, होते तिथंच रिक्षा थांबवून खाली उतरले. बाजूनी दोन मुली चालल्या होत्या. त्यांना विचारलं, मॉडेल कॉलनी पोस्ट ऑफिस कुठे आहे? त्यांनी सांगितलं. पण त्यानुसार जाऊन मला घर सापडेल असा विश्वास वाटेना. त्यांना म्हटलं, मी रस्ता चुकलेय. मला तिथपर्यंत पोचवाल का? बरं म्हणत त्या माझ्या बरोबर यायला लागल्या. आम्ही थोडं चालतोय तोपर्यंत समोरून मिस्टर येत असलेले दिसले.. आणि हुश्र झालं..! रस्ता चुकण्याचा हा बारीकसा अनुभव माझ्या वेंधळेपणाची खूण म्हणून चांगलाच लक्षात राहिला. एवढंही आपल्याला जमू नये यांची खंत बरेच दिवस मनात राहिली...

आपण लहान-मोठे कितीतरी प्रवास सतत करत असतो. त्यात प्रत्येकीला कधी ना कधी असा रस्ता चुकण्याचा छोटा-मोठा अनुभव आलाच असेल. आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण आपले असे अनुभव शेअर करूया. रस्ता कुठे, कसा चुकला? परत कसा सापडला? आठवून

आता काय वाटतं?... लाक्षणिक अर्थानं जगणं हाही एक प्रवासच आहे. या प्रवासातला रस्ता चुकण्याचा अनुभव लिहावासा वाटला तर तोही लिहायला हरकत नाही.

२२.६.२०१९

पुनर्जन्म संकल्पनेचा सर्जनशील वापर

‘तुला पाहते रे’ ही मालिका सध्या चालू आहे. बऱ्याचजणी ती बघत असतील. त्यात ईशा ही राजनंदिनीचा पुनर्जन्म आहे असं दाखवतायत. राजनंदिनीं जे अनुभवलं ते सर्व तिला स्वप्नात दिसलं. तिला ते सर्व आठवतंय आणि वर्तमानातील घटनांशी जुळतंय असं दाखवतायत. सोनियाच्या तोंडून ‘ईशा ही राजनंदिनीचा पुनर्जन्म आहे’ अशा गोष्टीला सतत विरोध केलेला दाखवला आहे. काहीजण याविषयी ठाम आहेत तर काहीजण गोंधळलेले...! कथानकात नाट्य निर्माण करण्यासाठी, प्रेक्षकांना धक्के देण्यासाठी पुनर्जन्म कल्पनेचा असा वापर केला जातो.

रोजच्या सामान्य जगण्यात पुनर्जन्म हा विषय येत नाही. कारण प्रत्यक्षात असं काही घडत नाही. आपल्यापैकी कुणालाही त्याचा अनुभव नाही. त्याला शास्त्रीय, तार्किक असा कुठलाच आधार नाही. तरीही ईश्वरासारखी ही कल्पना जनमानसात खोलवर रुजलेली आहे. याचं मुख्य कारण म्हणजे अध्यात्म-तत्त्वज्ञानातील काही सिद्धांतांनी घेतलेला या संकल्पनेचा आधार..! जन्म-मरणाच्या फेऱ्यातून सुटका करणाऱ्या मुक्तीच्या तत्त्वज्ञानाचा पूर्ण

डोलारा या संकल्पनेवर उभा आहे. तर 'माझ्या वाट्यालाच हे दुःख का?' अशा प्रश्नांना 'गतजन्माचे भोग' अशी उत्तरं देणाऱ्या कर्मसिद्धान्तामध्ये ही संकल्पना खरीच वाटावी इतक्या ठळकपणे अधोरेखित केलेली आहे. 'जन्मोजन्मी हाच पती मिळावा' यासारख्या व्रतांमुळेही पुनर्जन्म ही संकल्पना मनामनात दृढ झाली. इतकी की आजोबा, पणजोबा परत आपल्या पोटी जन्माला आले अशा भावनेतून बरेचदा त्यांची नावं मुलांना दिली जातात.

याहून दूरगामी परिणाम म्हणजे वर्षानुवर्षे एखादा समाज अनेक गोष्टींपासून वंचित राहतो ते केवळ 'गतजन्माचे भोग' नसतात हे न कळल्यामुळे त्यातील सामाजिक अन्याय ना करणाऱ्यांच्या लक्षात आला ना सोसणाऱ्यांच्या..! हा अन्याय आहे हे कळण्यासाठी आणि तो दूर करण्यासाठी महासंघर्ष करावा लागला...

अशा तऱ्हेनं जाणिवेचा भाग झालेली ही संकल्पना साहित्यिक, कलावंत वेगळ्या प्रकारे समजून घेतात. एखाद्या काव्य-प्रतिमेसारखा भावात्म पातळीवर तिचा अन्वयार्थ लावतात. आणि वर्तमानाच्या सीमा ओलांडून भूत-भविष्याचा पैस स्वतःत सामावून घेणारी ही अमूर्त संकल्पना आपल्या कलानिर्मितीसाठी

वापरतात. त्यातून 'मिलन', 'नीलकमल' सारखे बरेच चित्रपट निर्माण झाले. कवींनी आपली भावना अधिक खोल, व्यापक आणि उत्कट करण्यासाठी या संकल्पनेचा प्रतिमा म्हणून आपल्या काव्यात वापर केला. उदा.

‘किती जन्म झाले तुझी प्रेमिका मी / कितीदा नव्याने तुला भेटले मी’, (सुधीर मोघे)

घे जन्म तू फिरोनी येईन मीही पोटी / खोटी ठरो न देवा ही एक आस मोठी’ (कवी यशवंत)

अशी आणखी कितीतरी उदाहरणं देता येतील.

पुनर्जन्म खरोखर असतो की नाही या गंभीर वादात न पडता आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये या संकल्पनेचा साहित्यिक, कलावंतांनी सर्जनशील वापर कसा केला त्याचा वेध घेऊ. असा वापर असलेली कविता, कथा, कादंबरी, सिनेमा, मालिका यापैकी आपल्याला आवडलेल्या कोणत्याही कलाकृतीविषयी लिहावे. स्वतःच्या लेखनाचे उदाहरण दिले

तरी स्वागतच आहे. या संकल्पनेवर स्वतः काही वेगळा
विचार केला असेल तर तेही अवश्य लिहावे.

२९.६.२०१९

किती पावसाळे पाहिले?

बाहेर पावसाचं वातावरण आहे. नुकताच कालिदास दिन साजरा झालाय. मेघदूताचे स्मरण करताना वृक्षवेलींवर नवीन पालवी फुटावी तसे मनांनाही ऊर्जेचे कोंभ फुटताहेत. चित्र..कविता..गाणं.. हाती येईल त्या माध्यमातून मनं व्यक्त व्हायला लागलीयत. पावसाचं हे मनोहारी रूप आनंद देतं. पण घरातल्या खिडकीतून दिसणाऱ्या पावसानं मन तृप्त होत नाही. मग तरूण मंडळी माळशेज घाट, ठोसेघर धबधबा, भंडारदरा, कळसूबाई, चिखलदरा... अशा सौंदर्याची लयलूट करण्याचं आव्हान देणाऱ्या ठिकाणी धाव घेतात. मुक्त निसर्गाचा मस्त आनंद घेतात...

नेमेची येतो मग पावसाळा असं म्हटलं जात असलं तरी सगळे पावसाळे सारखे नसतात. प्रत्येक पावसाळा प्रत्येकाच्या पदरात वेगवेगळा अनुभव घालत असतो. म्हणून तर 'अनेक पावसाळे बघितलेत' ही वयोवृद्ध अनुभवसमृद्धीची मोजपट्टी ठरते. हे अनुभव अर्थातच केवळ निखळ आनंद देणारे असत नाहीत. पावसाचं रौद्र स्वरूप भीतीनं मन गोठवून टाकतं. अतिवृष्टी, पूर, विजांचे तांडव, वादळ अशा कैक आपत्तींमुळे घरांची पडझड,

शेतांचं नुकसान, जीवित हानी होत असते. कधीकधी डोळ्यासमोर सारं वाहून जातं.. होत्याचं नव्हतं होऊन जातं. अशा लहान-मोठ्या संकाटांमधून तावून सुलाखून सहीसलामत बाहेर पडल्यावर हे अनुभव युद्धस्य कथः रम्यः अशा थाटात सांगितले जातात.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण पावसानं दिलेल्या एखाद्या अंतर्मुख करणाऱ्या अनुभवाबद्दल बोलूया. हा अनुभव आनंददायी असेल किंवा जिवावर बेतलेला असेल. त्या अनुभवातून जाताना मनात काय काय विचार आले? त्या अनुभवानं कोणतं शहाणपण गाठीस बांधलं? त्यामुळं आयुष्य समृद्ध झालं असं वाटलं का? किती पावसाळे पाहिले?

६.७.२०१९

वारीचा अनुभव

एकदा वारीत किंचित सहभागी व्हायचा योग आला. वारी फर्ग्युसन रोडवरून जाणार होती तेव्हा एका मंडळातले काही लोक त्यात सामिल होणार होते. त्यात माझी मैत्रिणही होती. तिच्या नादानं मी त्यांच्यात सामिल झाले. वारीची वाट पाहत रस्त्याच्या कडेला आम्ही सर्व उभे होतो. हरीनामाचा गजर दुरून ऐकू येऊ लागला. माझा तो पहिलाच अनुभव होता. उत्सुकता वाटत होती. 'गजर' जवळ जवळ येत मोठ्यानं ऐकू येऊ लागला आणि वारकऱ्यांचा मेळा दृष्टिपथात आला. एका आवेगात सगळे चालत-पळत होते. सगळी वाहतुक बाजूला केव्हा कशी गेली कळलंही नाही. वारीसाठी रस्ता मोकळा झाला. आम्ही उभे होतो त्यातल्या काही स्त्रिया त्या मोकळ्या झालेल्या रस्त्यावर धावल्या. मैत्रिणीनं मलाही त्यात ओढलं... आणि भर रस्त्यात चक्क फुगड्या सुरू झाल्या. एरव्हीही कधी असले खेळ न खेळणारी मी त्या वातावरणाचा भाग होऊन गेले आणि त्या खेळात सहभागी झाले. सवय नसल्यामुळं लगेच दमायला झालं. पण आता मी केवळ दुरून ऐकणारी / वाचणारी राहिले नव्हते. त्या वातावरणाचा भाग झाले होते आणि रहदारीत अडकून पडलेल्या लोकांची गैरसोय वगैरे पार विसरून गेले होते...

वारी अगदी समोर आली आणि आमचा खेळ आवरता घेऊन आम्ही त्यांच्याबरोबर पावलं टाकू लागलो. एक वेगळं भारलेपण आलं होतं मनावर. सगळ्यांबरोबर मीही नाम-गजरात सामिल झाले बहुधा.. टाळांच्या तालावर पावलंही नाचली असावीत.. बाहेरच्या समाजात, रस्त्यावरून जातानाचा नेहमीचा शिष्टसंमत औपचारिकपणा गळून पडला होता. तशा किरकोळच पण पूर्वी कधी केल्या नव्हत्या अशा गोष्टी मी सहज मोकळेपणानं केल्या होत्या... वारीबरोबर काही अंतर चालून गेल्यावर वारकरी टिळक रोडच्या दिशेनं गेले आणि मी कर्वे रोडकडे वळले. वाहनांची रहदारी नसलेल्या 'रिकाम्या' रस्त्यावरून घरी परतताना काहीतरी वेगळं वाटत होतं. भारावलेलं मन भानावर यायला वेळ लागला. बरंच चालल्यावर पाय बोलायला लागले आणि बस..रिक्षा काही नसल्याची जाणिव झाली.. परतीच्या प्रवासात एकटीच होते. भानावर आलेल्या मनात हळूहळू विचारांनी प्रवेश करायला सुरुवात केली. घरापर्यंत चालतच जावं लागलं तेव्हा त्यांची सोबत झाली...

भारलेपणाचा आनंद दुसरे दिवशीपर्यंत टिकला. यथावकाश मन रोजच्या दिनचर्येत सामिल झालं. वारी-विषयातून बाजूला झालं. मूळपदावर आलं. त्यानं माझ्या भारलेपणाच्या आनंदाची समीक्षा करायला सुरुवात केली... कसला आनंद होता

तो? बंदिस्त चौकटीतून बाहेर पडत समुदायात सामिल होऊन मोकळेपणानं रस्त्यात नाचल्याचा? नाम-गजराच्या निमित्तानं सर्वांच्या उच्चरवात आपला उच्चरव मिसळल्याचा? काहीतरी वेगळं केल्याचा? त्यात श्रद्धा.. भक्ती.. विठ्ठलभेटीची आस.. याचा लवलेश तरी होता का?.. नकारार्थी उत्तर असलेल्या या शेवटच्या प्रश्नानं मला कासावीस केलं. माझा आनंद ओशाळला.. विरून गेला... मात्र दृष्टिकोनात एक छोटासा बदल झाला. वारी म्हटलं की मनात निःसंकोचपणे येणारे एकसुरी नकारार्थी विचार थोडे सावध झाले. दुसऱ्या बजूच्या शक्यतेचं दर्शन त्यांना झालं होतं. श्रद्धा.. भक्ती.. विठ्ठलभेटीची आस.. यातलं काही मला अनुभवता आलं नाही तरी कुणीतरी ते अनुभवत असणार हे मी थोडसं जवळून पाहिलं होतं... मनात वारीविषयी काहिशी आदरयुक्त उत्सुकता जागली होती.

आजच्या ‘विचारार्थ’ मध्ये प्रत्येकीनं आपला वारीचा अनुभव लिहायचा आहे. या अनुभवानं काय शिकवलं? प्रत्यक्ष दिसलेली भक्तीची झलक पाहून काय वाटलं? मनात भक्तीभाव जागला का?

१३.७.२०१९

जो जो जयाचा घेतला गुण

ठराविक वेळेला रोजच्या वाटेवरून रोज फिरायला जाताना ठराविक माणसं भेटतात तशी रस्त्याच्या दुतर्फा असलेली झाडं, दुकानंही दिसत असतात. तो पूर्ण मार्गच आपल्या ओळखीचा होऊन जातो. इतका की कुठे खड्डे आहेत, कुठे चढ आहे, कुठे घाण आहे हेही आपल्याला माहिती झालेलं असतं. आपण एकटं चालत असलं की या रस्त्याची सोबत जाणवते. ठराविक ठिकाणी ठराविक गोष्ट दिसली नाही किंवा नवीनच काही दृश्य दिसलं की नकळत त्याची मनात नोंद होते. त्यावर विचार होतो. या सर्व गोष्टी खरंतर प्रतिक्षिप्तपणे घडत असतात. पण एखाद्या दिवशी रोज भेटणारं, एरव्ही क्षुल्लक वाटणारं एखादं दृश्य लक्ष वेधून घेतं. काहीतरी जाणवून देतं...

रस्त्यात खड्डे असणं, त्यात पाणी साचलेलं असणं, त्यावर डास चिलटं माशा घोंगावत असणं.. हे दृश्य खरंतर दुर्लक्ष करावं असं. पण एकदा अशाच एका दृश्यानं मला शहाणपण शिकवलं. ते कायम स्मरणात राहिलं. एक कावळा झेपावला, त्यानं आपल्या चोचीतला तुकडा त्या साचलेल्या पाण्यात टाकला आणि उडून गेला. ही घटना तशी अगदीच सामान्य. पण सहजच लक्ष गेलं

आणि नजरेनं ते दृश्य टिपलं. मनात त्याची नोंद झाली असावी. कारण परतीच्या वाटेवर परत एक कावळा पाण्याशी दिसला. चोचीनं काही टिपत होता. वाटलं की तोच कावळा आला असेल पाण्यानं मऊ झालेलं आपलं खाद्य न्यायला.. डास.. माशा.. चिलटांची ये जा चालूच होती. ते पाहताना मनात आलं की जे आपल्यासाठी घाण.. अपायकारक.. नको असलेलं आहे तेच कुणासाठी तरी किती जीवनदायी आहे..!

कुठली गोष्ट कधी आपल्याला असं काही जाणवून देईल सांगता येत नाही. संवेदनशील मन कशातूनही असं काही ना काही टिपत असतं. त्यातून शिकत असतं. सहज कानावर पडलेले एखाद्या गाण्याचे शब्द, नाटक-सिनेमातला एखादा संवाद, कादंबरीतल्या एखाद्या पात्राचे उद्गार, प्रवासात भेटलेली एखादी व्यक्ती, मित्र-मैत्रिण.... अशा सगळ्यांमुळे आपण घडत असतो. माणसाला खऱ्या अर्थानं घडविणारा गुरू वंदनीय असतो. तो मार्ग दाखवतो, शिकवतो. असा गुरू शाळा कॉलेजातल्या शिक्षकांच्या रूपात, आई-वडलांच्या रूपात प्रत्येकाला भेटतो. असे गुरूवर्य आपल्याला शिकवत असतात. तेव्हा आपण त्यातनं शिकतोच असं नाही. बरेच वेळा सर्व डोक्यावरून जातं. तेव्हा काहीशी निष्क्रीयता असते. पण यांच्या शिवाय कुठे न कुठे भेटणाऱ्या बाकीच्या गोष्टींमधून आपण शिकतो ते स्वतःहून शिकत असतो.

त्यात कृतीशीलता असते. गुरू ही एक संकल्पना आहे. त्याकडे व्यापकतेनं बघता येतं. या संदर्भात संत एकनाथांनी सार्थपणे म्हटलं आहे-

जो जो जयाचा घेतला गुण
तो तो म्या गुरू केला जाण
गुरूसी आले अपारपण
जग संपूर्ण गुरू दिसे..!

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण आपल्या कोणत्याही रूपातल्या गुरूविषयी लिहायचं आहे. यामध्ये अर्थातच कोणाकडून काय शिकलो, त्याचा आपल्याला आयुष्यात कसा उपयोग झाला हे लिहिणे अपेक्षित आहे. एखादे नगण्य दृश्य ते वंदनीय व्यक्ती इतका व्यापक आवाका असलेल्या गुरू या संकल्पनेविषयी कोणी लिहिलं तर त्याचंही स्वागत आहे.

२०.७.२०१९

भावनिक साक्षरता

कॉलेजमध्ये असताना मला स्कॉलशिप मिळाली म्हणून मैत्रीणी पार्टी मागत होत्या. मी ते आईला सांगितलं. तर आई म्हणाली देऊया. पण कधी द्यायची ते काही ती सांगत नव्हती. मैत्रीणींबरोबर आनंद साजरा करायची मला उत्सुकता होती. मी आईकडे हट्ट केला. पण ती मनावर घेत नाहीए असं वाटून मी चिडचिड केली. काहीतरी बोलले. तशी आई म्हणाली, या रविवारी बोलाव मैत्रीणींना पार्टीला. मी खुश झाले. ठरल्याप्रमाणे पार्टी झाली. हास्य-विनोद गप्पा झाल्या. मैत्रीणी गेल्या. मी त्यांना पोचवून आत आले तर दिसलं की आई झोपलीय. आई सहसा अशी अवेळी झोपायची नाही. वाटलं दमली असेल... पण तसं नव्हतं. तिनं किती दिवस दुखणं अंगावर काढलं होतं कोणजाणे. ऑपरेशन करावं लागलं. यथावकाश ती छान बरी झाली. पण बरी होईपर्यंत वाटत राहिलं की माझ्यामुळेच आईला इतका त्रास झाला.... खूप वाईट वाटलं.

नंतर कितीतरी दिवस त्या आठवणीनं मला रडूच फुटायचं. तिच्या त्रासाविषयी ती काही बोललीच नव्हती. आणि आपण तर आपल्याच विश्वात. आईला काही होत असेल का असा विचारही

मनाला शिवला नाही. किती गृहीत धरलं आपण आईला. असं सगळं मनात येऊन अपराधी वाटत राहायचं. अजूनही तो सल पुसला गेला नाहीए...

लहानपणी नकळत अशा काही चुका होतात. मोठेपणी कळत असतं तरी फटकन कुणाला काही बोललं जातं. कधी कधी बोलायला हवं तिथं मौन पाळलं जातं. त्याचा परिणाम दिसला की वाटतं आपण वेळीच बोलायला हवं होतं. कधी शक्य असून एखाद्याला मदत करणं टाळलं जातं. तर कधी केलेली मदत अनाठायी ठरून अंगाशी येते. त्या त्या वेळी आपलं फारसं काही चुकलंय असं वाटत नाही. बऱ्याचदा त्या चुकांचं आपण समर्थनही करतो. तरी आपल्या अंतर्मनात अशा कितीतरी बारीकसारीक घटना पडून असतात. त्यांच्या आठवणीनं दुरून विचार करताना तेव्हा आपलं चुकलंच असं वाटत राहातं. असे अनेक सल त्वचेआड झाकून आपण जगत असतो.

मनोविकारतज्ञ डॉक्टर नंदू मुलमुले यांचं 'संभ्रमाचे सांगाती' हे पुस्तक नुकतंच पाहण्यात आलं. त्यात विविध मनोविकार त्यांनी कसे हाताळले त्याविषयीचे लेख आहेत. एका लेखात त्यांनी भावनांचे व्यवस्थापन करता येण्याला 'भावनिक साक्षरता' असे म्हटले आहे. ही साक्षरता माणसांशी प्रत्यक्ष

व्यवहार करताना वापरता यायला हवी. पण आपला विवेक कायम तत्पर राहात नाही. आपण राग..लोभाच्या आहारी जातोच. मग भानावर आल्यावर चूक कळते आणि वाईट वाटतं. तेव्हा वेळ निघून गेलेली असते. क्षमा मागण्याला अर्थ उरलेला नसतो. मग ती चूक आपल्याला बोचत राहते.

मनात राहून गेलेले असे सल, रुखरुख, पश्चात्ताप आपलं मनःस्वास्थ्य बिघडवत असतात. पण बरेचदा त्यातून शहाणपणही गाठीशी येऊ शकतं. आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये आपण आपल्या मानातले छोटे-मोठे सल सांगून मोकळं व्हायचा प्रयत्न करूया. आपलं काय चुकलं?, चुकीचे परिणाम काय झाले?, चूक सुधारण्याचा प्रयत्न करता आला का? त्या चुकीचं विश्लेषण आपण कसं केलं? त्याविषयी वाईट वाटण्यातून आपण काही शिकलो का? या मुद्द्यांना धरून लिहावे. ऐन प्रसंगात विवेकानं साथ दिली आणि आपण चूक होण्यापासून स्वतःला सावरू शकलो असा अनुभव असेल तर त्याविषयीही अवश्य लिहावे.

२७.७.२०१९

काय शिकायतं..?

‘आयर्न लेडी ते गृहिणी’ असं लक्षवेधी शीर्षक असलेला सूरज प्रभू यांचा बेळगावच्या ‘तरुण भारत’मधील लेख वाचनात आला. मणिपूर येथील इरोम शर्मिला यांचा झंझावाती जीवनप्रवास या लेखात थोडक्यात सांगितलेला आहे. इरोम शर्मिला यांनी मणिपूर येथे लागू केलेला सशस्त्र दलांना विशेष अधिकार देणारा ‘आफ्स्पा’ हा अन्यायकारक कायदा मागे घेण्यात यावा यासाठी सलग सोळा वर्षे उपोषण केले. तेव्हा नाकात नळी घातलेल्या अवस्थेत त्या अनेक वर्षे होत्या. पण त्यांच्या या दीर्घ लढ्याची सरकारने दखल घेतली नाही. शेवटी निराश होऊन इरोम यांनी उपोषण सोडण्याचा निर्णय घेतला. त्यापेक्षा सक्रीय राजकारणात उतरून तो कायदा हटवावा असं त्यांनी ठरवलं...

त्यांना पुस्तकं वाचायला आवडायचं पण उपोषणाच्या काळात ती त्यांना मिळत नसत. इरोम यांच्याविषयीचं हे वृत्त ब्रिटनचे नागरिक असलेल्या डेस्मंड कुतिन्हो यांच्या वाचनात आलं. त्यांनी इरोम यांना पत्र लिहिलं. नंतर त्यांचा पत्रव्यवहार चालूच राहिला. ते पत्रासोबत पुस्तकंही पाठवत असत. त्यातून त्यांची इरोम यांच्याशी पत्रमैत्री झाली. मैत्रीचं रूपांतर प्रेमात झालं.

तेव्हा डेस्मंड कुतिन्हो मणिपूरला दाखल झाले. पण इरोम यांना पाठिंबा देणारे कार्यकर्ते, घरचे लोक, मणिपूरचे नागरिक... कुणालाच ही मैत्री आवडली नाही. हळूहळू सर्वांच्या मनातून त्या उतरू लागल्या. इतक्या की त्यामुळे राजकारणात त्यांना पराभूत व्हावं लागलं. मणिपूरसाठी एवढा दीर्घकाळ लढा देऊनही लोकांनी त्यांना नाकारलं. पराभवाची ही नाचक्की त्यांच्या जिव्हारी लागली. त्यांनी मणिपूर सोडण्याचा निर्णय घेतला.

पण या सगळ्यामुळे खचून न जाता एकदम यू टर्न घेत त्यांनी ५६ वर्षीय डेस्मंड कुतिन्हो यांच्याशी विवाह करण्याचा निर्णय घेतला. त्यालाही कौटुंबिक.. सामाजिक स्तरावरून त्यांना विरोध झाला. पण त्या आपल्या निर्णयावर ठाम राहिल्या. त्यांच्या वैवाहिक जीवनाला सुरुवात झाली. आणि वयाच्या सत्तेचाळीसाव्या वर्षी इरोम या जुळ्या मुलींची आई झाल्या. आता या नवीन जीवनाचा त्या आनंद घेत आहेत...! दीर्घकाळ संघर्ष, प्रचंड लोकप्रियता, अनेक मानाचे पुरस्कार... आणि मग एकामागून एक येत गेलेले कटू अनुभव.. हे सगळं विसरून नव्या गृहिणी जीवनात रममाण होणं सहज सोपं नाही...!

एखादा चित्रपट होईल असा थक्क करणारा हा जीवनप्रवास..! मनात आलं, काही माणसं कशाची बनलेली

असतात कोणजाणे. एवढं धैर्य त्यांच्यात येतं तरी कुठून? याच्या उलट काही लोक क्षुल्लक कारणानी डिप्रेसनमध्ये जातात, व्यसनाधीन होतात किंवा धाडकन जीवनच संपवतात. वेगवेगळ्या कारणांनी आत्महत्या केल्याच्या कितीतरी बातम्या हल्ली ऐकायला, वाचायला मिळत असतात. निष्क्रीय, व्यसनाधीन झालेली माणसंही आपल्या आवतीभोवती दिसत असतात. अशी माणसं पाहिली की वाटतं, सामान्य आयुष्य जगताना भलेही असामान्य काही करता आलं नाही तरी 'दुसरं टोक' न गाठता स्वतःला सावरून, घरात कुणाला त्रास न देता आपलं सामान्यपण स्वीकारत समाधानानं जगण्याचा प्रयत्न करणं हे यशही कमी नाही. केवळ कर्तबगार व्यक्तीच्या कर्तृत्वालाच नाही तर छोटे छोटे आधार शोधत स्वतःला सावरणाऱ्या अशा व्यक्तींच्या प्रयत्नांनाही आपण समजून घेत दाद द्यायला हवी.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण सामान्य जीवनात हताश होऊन दुसरं टोक गाठलेल्यांची आणि तशाच परिस्थितीत स्वतःला सावरण्यात यश मिळवलेल्यांची दोन्ही उदाहरणं विचारात घेऊया. हाव वाढत जावी अशा सध्याच्या काळात स्वतःला सिद्ध करता न आलेल्या मुलांना, मोठ्यांना डिप्रेसन येणं शक्य आहे. त्यातून आणखी घसरण होऊ न देता नेटानं उभं राहाणं सोपं नाही. म्हणून हा विषय विचारार्थ

घ्यावासा वाटला. कुटुंबातलं, नात्यातलं, जवळच्या ओळखीचं किंवा आपलं स्वतःचं उदाहरण देऊन याविषयी लिहूया.

१० ऑगस्ट २०१९

चौथा कमरा

अमृता प्रीतम यांची 'चौथा कमरा' ही संकल्पना एकेकाळी फारच स्त्रियाप्रिय झाली होती. किचन, बेडरूम आणि हॉल या खोल्यांमधल्या ठरलेल्या भूमिकांखेरीज दिवसातला थोडा तरी वेळ स्त्रीला स्वतःसाठी मिळायला हवा. गृहिणीपणातून बाहेर पडता येण्यासाठी तिला चौथी खोली असायला हवी. हा या संकल्पनेचा अभिधार्थ. दिलेल्या भूमिकांमधून बाहेर पडून मधून मधून 'विंगेत' जाण्याची मुभा.. उसंत मिळावी, त्यासाठी शारिरीक, मानसिक, आर्थिक स्थैर्य आणि स्वातंत्र्य मिळावं हा या संकल्पनेचा गर्भितार्थ..! अगदी छोट्या घरातही एखादी स्त्री स्वतःसाठी वेळ काढू शकेल. आणि चार-पाच खोल्यांच्या प्रशस्त घरातही एखादी स्त्री गुरफटलेली असू शकेल. इथं दुसऱ्यांनी मोकळीक देण्यापेक्षा स्वतःला त्याची गरज वाटणं, ती स्वतः मिळवणं अधिक महत्त्वाचं. सध्याच्या सगळं भराभर जुनं होण्याच्या काळात अशा संकल्पनाही मागे पडू लागल्या आहेत. पण आपल्या हक्कांची जाणीव झालेल्या स्त्रीच्या हक्कांच्या यादीत 'मला स्वतःची अशी स्पेस हवी' हा हक्क अग्रक्रमावर आहे.

असं असलं तरी सध्या नव्यानं सुरू झालेल्या 'अग्गोबाई सासूबाई' या मालिकेतील आसावरीसारख्या घरमय झालेल्या बायका प्रत्यक्षातही असतातच. स्वतःच्या आवडती भाजी कोणती हेही सांगता न येणाऱ्या, स्वतःचं स्वतंत्र अस्तित्वच विसरलेल्या बाया आजही कमी नाहीत. अशा बायका स्वतः स्वातंत्र्य घेत नाहीत आणि अती गुंतलेपणामुळे कधी कधी दुसऱ्यालाही मिळू देत नाहीत.

दुसऱ्या प्रकारचंही चित्र समाजात दिसतं. विशेषतः हाय फाय क्लासमधल्या बायकांना सर्वप्रकारची भरपूर मुभा मिळते. पण त्या या स्वातंत्र्याचं काय करतात? वेगवेगळ्या पार्टीया करून आपल्या श्रीमंतीचं प्रदर्शन करणं, किंवा असेच वेळ घालवण्याचे नवनवे उद्योग करत असतात... अर्थात याला अपवाद असतीलच. मुद्दा हा की मोकळीक मिळाली तरी तिचा उपयोग कसा केला जातो हे महत्त्वाचं. स्पेस हवी म्हणजे मला हवं ते करता यावं. पण मला नेमकं काय हवं? हे कळतंच असं नाही. नेहमीच्या रामरगाड्यातून सुटका एवढाच त्याचा अर्थ उरतो. मिळालेल्या वेळात मग पूर्वीच्या 'वाती वळणे', 'गवले करणे', या रूढ कार्यक्रमाएवजी आता टी. व्ही. बघणे, मासिकं चाळणे.. किंवा भिशी वगैरे गोष्टी चालतात.

‘चौथा कमरा’ या संकल्पनेत मिळालेला वेळ शांतपणे स्वतःत रमणे, एखादी कला जोपासणे, वाचन.. लेखन करून जाणिवांचा पैस वाढवणे.. अशा गोष्टींसाठी उपयोगात आणला जाणं अभिप्रेत आहे. वेळाचा असा गुणात्मक विनियोग करायचा तर अनेक उपलब्ध गोष्टींपैकी मला नेमकं काय हवं आहे याचा स्वतःत डोकावून शोध घ्यायला हवा. असा शोध घेणं म्हणजे खरं तर स्वतःला समजून घेत ‘स्व’चा शोध घेणंच आहे...

मोकळीक मिळण्याचा मुद्दा स्त्रियांच्या बाबतीत अधिक विचारात घेतला जातो. पुरुषांना, मुलांना ती मिळतेच असं गृहीत धरलं जातं. पण हे सरसकट खरं आहे का? सध्याच्या धावपळीच्या जीवनशैलीमुळे त्यांना तरी खरी मोकळीक मिळते का? परंपरेनं त्यांना असलेल्या सवलतीचा ते काय उपयोग करतात? हे मुद्देही विचारात घेण्यासारखे आहेत.

आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये आपण ‘चौथा कमरा’ या संकल्पनेच्या या सर्व पैलूंविषयी बोलूया. स्पेस मिळणं ही खरंच गरज आहे असं आपल्याला वाटतं का? की ते

आजच्या काळातलं फॅड आहे असं वाटतं? ती खरंच गरज असेल तर आपण आपल्यासाठी मोकळीक कशी मिळवतो? त्या वेळाचं काय करतो?.. आपण दुसऱ्यांना मोकळीक देतो का? याविषयी अनुभवाचे बोल लिहावेत. 'चौथा कमरा' या संकल्पनेविषयी काही वेगळा मुद्दा उमगला असेल तर तोही जरूर मांडावा.

१७.८.२०१९

वृद्धत्वाला सामोरं जाताना

आमच्या ओळखीतले साठी ओलांडलेले एक गृहस्थ एकदा आमच्या घरी आले. इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यावर त्यांनी थेट मनातला विषय काढला. म्हणाले, पत्नी जाऊन बरीच वर्षे झाली. मुलाचं लग्न झालंय. सर्व जबाबदारीतून मुक्त झालोय. मला आता जगप्रवास करायचा आहे. आणि त्या प्रावासात मला सर्व एन्जॉय करायला कंपनी हवी आहे. म्हणून मला लग्न करायचं आहे. माझी तब्येत उत्तम आहे. आर्थिक विवंचना काही नाही. मला स्थळ सुचवा. तिची तब्येत चांगली हवी एवढीच माझी अपेक्षा आहे. त्यांचा अनपेक्षित प्रस्ताव ऐकून आम्ही अवाक् झालो. विचार फारसा अपेक्षार्ह नसला तरी आम्ही त्यावर काही सकारात्मक बोललो नाही... ते गेल्यावर तर आम्ही सगळं विसरूनच गेलो. काही दिवसांनी समजलं की त्यांचं लग्न झालं. पण त्यांचा हेतू फारसा साध्य झाला नाही. बायको पैशावर डोळा ठेवून लग्नाला तयार झाली होती. तिची कंपनी मिळण्याऐवजी त्यांना त्रासच झाला...! असाच अनुभव सगळ्यांना येईल असं नाही. चांगला जोडीदार मिळणंही शक्य आहे.

एकटं मागे उरल्यावर वृद्धत्व पेलताना कधी जोडीदार हवा असं वाटतं. तर कधी आतातरी मनाजोगं राहता यावं म्हणून स्पेस हवी वाटते. त्यासाठी एकटं राहायचीही तयारी असते. मुलानं नवं मोठं घर घेतल्यावर तिकडे राहायला जायची वेळ आली तेव्हा माझ्या एका मैत्रिणीला आहे त्याच घरात एकटं राहावं असं वाटत होतं. टू बेडरूमपैकी एका बेडरूममध्ये पेईंग गेस्ट म्हणून मुली ठेवायच्या. सोबतही झाली आणि पैसेही मिळतील.. असा विचार ती करत होती. माझा सल्ला विचारल्यावर मी तिला मुलाबरोबर नव्या घरी जाण्याचा सल्ला दिला. तिची नातवंड लहान होती. त्यांना आजीचा लळा होता. मला वाटलं त्यांना दुखवून एकटं राहायचं आणि सोबतीला मुली ठेवायच्या हे काही बरोबर नाही. तिनं माझा सल्ला ऐकला. सुनेशी जमवून घेताना थोडा त्रास होतो. पण तिनं दिवसातला संध्याकाळचा वेळ स्वतःसाठी हवा असं घरात सांगून ठेवलंय. त्यावेळी ती बाहेर पडते. कुठे जायचं त्याचा प्लॅन तयार असतो. ट्रीपला जाते. थोडी तडजोड थोडं स्वातंत्र्य यासह ती सुखात आहे.

आमच्या शेजारी आजी-आजोबा राहायचे. दोघांच्या तब्येती छान होत्या. स्वतःला सांभाळून छान राहात होते. मुलाचे घर रिनोव्हेशनला गेल्यावर मुलगा बायको मुलांसह यांच्याकडे राहायला आला. आजी आजोबांची बसलेली घडी विस्कटली.

त्यांच्या सगळ्या गोष्टी दुय्यम झाल्या. ते वैतागले. ते पाहून मनात आलं की मुलांना आई-वडलांची अडचण होते असं म्हणतात. तसा आई-वडलांनाही मुला-नातवंडाचा व्याप नकोसा होतोच की. अर्थात यात सवयीचा भागही आहेच. वृद्धत्वाला सामोरं जाताना अशी चलबिचल होत असणार.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये वृद्धत्वाला सामोरं जाण्याच्या पूर्वतयारीविषयी आपण बोलूया. आपण आपल्या वृद्धत्वाविषयी काही विचार केला आहे का? करायला हवा असं वाटतं का? वरील उदाहरणाप्रमाणे वेगळं राहाणं, मुलासोबत राहणं, एकटं असेल तर जोडीदार मिळवून त्याच्यासोबत राहणं यापैकी काय योग्य वाटतं? शारीरिक, आर्थिक प्रश्नांसंदर्भात काय नियोजन करावे? वृद्धपणात एकमेकांना कसं समजून घ्यावं? जगणं सुसह्य आणि अर्थपूर्ण करण्यासाठी काय करता येईल. ज्येष्ठ नागरिक संघ ही संकल्पना कशी वाटते? या मुद्द्यांना अनुसरून आपली मतं मांडूया.

२४ ८ २०१९

मूल दत्तक घेतल्यावर

सूरदासांच्या पदांमध्ये कृष्णाच्या बाललीलांचे वर्णन केलेले आहे. कुठल्याही बाललीला मोहकच वाटतात. त्यातून ते कृष्णाचं वलयांकित बालपण. त्यामुळे त्या संदर्भातल्या पदांमध्ये ओतप्रोत कौतुकमिश्रित भक्तीभाव भरलेला आहे. ती पदं वाचताना आपल्या मनासमोरही ते बालरूप तरळू लागतं. त्यांच्या पदांमधलं 'मैया मोहीं दाऊ बहुत खिझायो..' हे पद लोकप्रिय झालेलं आहे. या पदाचा भावार्थ असा- कृष्ण यशोदेकडे आपल्या मोठ्या भावाबद्दल, बलरामाबद्दल तक्रार करतोय. म्हणतोय, दादा मला सर्वासमोर चिडवतो. म्हणतो की मी तुझा मुलगा नाही. तू मला विकत घेतलंयस. नंद-यशोदा तर गोरे आहेत. मग तू कसा काळा झालास?... हे ऐकून सगळी मुलं मला हसतात. मग मला त्यांच्यात खेळायला जावसं वाटत नाही...

कृष्णाला देवपण बहाल असल्यामुळे अशा वर्णनांकडे आपण मानवी भावनेतून पाहात नाही. कृष्णाची ही तक्रार खरं तर किती जिन्हारी लागणारी आहे. आपल्याला विकत घेतलं गेलंय, ज्यांना आपण आई-बाबा म्हणतो ते आपले जन्मदाते आई-बाबा

नाहीत... हे कळल्यावरची अवस्था किती क्लेषकारक असेल..!
आणि यावरून मुलं चिडवतात, हसतात हे किती वेदनादायी
असेल..!!

विचार करता करता जाणवलं की वास्तवातही आपण
आपल्या भोवती, अशी उदाहरणं पाहत असतो. साहित्यात,
सिनेमांमध्ये अशा घटनांमधली संवेदनेला हात घालणारी
नाट्यमयता आपण अनुभवतो. पण परदुःख शीतळ असं म्हणतात
ते खरं आहे. पालनकर्ते कितीही प्रेमळ असले तरी आपले जन्मदाते
कोण हे माहिती नसण्यातली अस्वस्थ करणारी वेदना सतत उरी
बाळगणं अवघड आहे. ते दुःख दुरून समजण्यासारखं नाही. पूर्वी
इस्टेटीला वारस हवा म्हणून नात्यातल्या मुलाला दत्तक घेतलं जाई.
तेव्हा त्या मुलाला आपले आई वडील कोण हे माहिती असे. दत्तक
दिलं गेलं तरी त्यांच्या प्रेमाला तो पारखा होत नसे.

आता सामाजिक प्रश्नांबाबत जागरूकता वाढली आहे.
त्यामुळे स्वतःचं मूल नसलेली बरीच जोडपी अनाथाश्रमातून मूल
दत्तक घेतात. हा विचार आणि कृती कौतुकास्पद आणि
अनुकरणीय आहे. छान मोठं घर झाल्यावर माझ्याही मनात असा
विचार आला होता. पण कृती मात्र घडली नाही. मूल दत्तक

घेण्याची प्रक्रिया बरीच मोठी आणि जिकीरीची असते. बरेच नियमही असतात. आमच्या शेजारच्या मैत्रिणीनं अनाथ आश्रमातून मुलगा दत्तक घ्यायचं ठरवलं तेव्हा आम्ही त्यांना ओळखपत्र दिलं होतं. तेव्हा आणखी बरीच माहिती झाली. मुलाला तो दत्तक घेतलेला आहे या बाबातीत अंधारात ठेवायचं नाही. योग्य वेळी समजून सांगायचं असा नियम आहे. मैत्रिणीनं दत्तक घेतलेला मुलगा आता मोठा झाला आहे. आणि तो दत्तक असल्याचे वास्तव त्याला समजले आहे. जवळून त्याची मानसिकता समजू शकली नाही. पण बरोबरीच्या मित्र मैत्रिणींना तो याबद्दल सांगत असतो...

स्वतःचं मूल असलेली काही जोडपी दुसरा चान्स न घेता दुसरं मूल दत्तक घेतात हे तर फारच कौतुकस्पद आहे विशेष म्हणजे मुली दत्तक घेण्याचं प्रमाण जास्त आहे .

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये अनाथाश्रमामधून मूल दत्तक घेण्याच्या स्वतःच्या / नात्यातल्यांच्या / जवळच्या ओळखीतल्यांच्या अनुभवाबद्दल लिहायचे आहे. विशेषतः मुलाला / मुलीला आपण दत्तक आहोत, हे आपले खरे आई-वडील नाहीत हे समजल्यावरची मानसिकता काय,

समवयस्क मुलांच्यात त्यांना वेगळं पडल्यासारखं वाटतं का?.. याबद्दल लिहावे. मूल कसे रमले? आता आई-वडील, इतर नातेवाईक यांच्याशी त्याचे संबंध कसे आहेत? मूल दत्तक घेण्यामुळे पस्तावण्याची वेळ आली का? दत्तक घेण्याच्या कल्पनेविषयी काय वाटतं? या अनुषंगाने लिहावे.

३१. ८. २०१९

अभिधानंतरचा अर्थ

गणपती उत्सव आपण नुकताच अनुभवला. या उत्सवात गणपतीची गाणी, आरत्या, मंत्रपुष्पम्.. अशी लोकगीतांपासून वेदांमधल्या ऋचांपर्यंतची अनेक कवनं सतत कानावर पडत होती. दर वर्षी ऐकून सवय झाल्यामुळे आपलं त्याकडे विशेष लक्ष जात नाही. पण या वेळेस दोन तीन रचनांकडे माझं लक्ष वेधलं गेलं. त्यांचा काय अर्थ असेल या दिशेनं विचार झाला. त्या अशा-

१- देवीच्या आरतीमधलं एक कडवं-

‘त्रिभुवनभुवनी पाहता तुज ऐसी नाही / चारी श्रमले परंतू न बोलवे काही । साही विवाद करिता पडले प्रवाही । ते तू भक्तालागी पावसी लवलाही ॥’

यातील ‘चारी श्रमले’ म्हणजे चारी वेद (किंवा परा, पश्यंती, मध्यमा, वैखरी या चारी वाणी-) तुझं वर्णन करताना थकले, साही म्हणजे सहाही दर्शनं तुझ्या स्वरूपाचा निर्णय करण्याच्या प्रयत्नात फसली. अशी तू भक्तांना मात्र लगेच पावतेस... असा अर्थ असणार.

२- नेहमी लागणाऱ्या एका गाण्याची सुरुवात-

‘अशी चिक मोत्यांची माळ / होती गं तीस तोळ्याची गं /
जसा गणपतीचा गोंडा / चौरंगी लाल बावटा गं’

यातील चिक शब्द कन्नड आहे असं समजलं. त्याचा अर्थ लहान असा आहे. लहान मोत्यांची माळ... गोंडा आणि बावटा म्हणजे काय असेल ते समजलं नाही. हे गाणं कुणी लिहिलं, याचा संगीतकार कोण याचीही उत्सुकता आहे.

३- ‘मंत्रपुष्पम्’ या प्रार्थनेनं माझं विशेष लक्ष वेधलं. म्हणण्याच्या लयदार पद्धतीमुळे मला ती आवडली. दोन तीनदा ऐकली. चाल थोडी समजली. मग भावाकडच्या गणपती विसर्जनाच्या कार्यक्रमात वहिनीबरोबर मीही म्हटली. खूप छान वाटलं. प्रत्येक अर्ध्या ओळीनंतर येणारं ‘आयतनवान् भवति’ म्हणताना मजा येत होती. मग त्याचा अर्थ काय असेल अशी उत्सुकता वाटली. लगेच विचारलंही. पण गुरुजींनाही सांगता आलं नाही. माझी उत्सुकता मला गप्प बसू देईना. मग गूगलसर्च झाला, जाणकार व्यक्तींना विचारलं.. त्यातून जी त्रोटक माहिती मिळाली ती अशी-

यजुर्वेदाच्या तैत्तरीय आरण्यकामधली ही प्रार्थना पूजेच्या शेवटी फुलं अर्पण करताना म्हणतात. इथे प्रत्येक मंत्र म्हणजेच फूल. या विश्वाच्या स्वरूपाचे, म्हणजे पाणी, अग्नी, वायु, सूर्य, चंद्र, नक्षत्र, पर्जन्य आणि काळ... या त्याच्या सर्व घटकांचे ज्ञान झाल्यावर आपल्या जाणिवेत काय घडते ते या प्रार्थनेत सांगितले आहे.

या प्रार्थनेची रचना काव्यात्म आणि नादमय आहे. यामधे 'आयतनवान् भवति' या शब्दांची पुनरावृत्ती असल्यामुळे आणि म्हणण्याच्या विशिष्ट शैलीमुळे ही प्रार्थना ऐकताना छान, प्रसन्न वाटतं. 'आयतन'चा शब्दशः अर्थ घर, निवास असा आहे. हा शब्द अर्थातच प्रतिकात्मक आहे. व्यापक अर्थानं तो इथं योजलेला असणार. या प्रार्थनेची सुरुवात आणि पहिलं कडवं इथं देते –

मंत्रपुष्पम्

योऽपां पुष्पं वेद । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति ।

चन्द्रमा वा अपां पुष्पम् । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति ।

य एवं वेद । योऽपामायतनं वेद । आयतनवान् भवति ।

अग्निर्वा अपामायतनम् । आयतनवान् भवति ।

योऽग्नेरायतनं वेद । आयतनवान् भवति ।

आपो वा अग्नेरायतनम् । आयतनवान् भवति ।

य एवं वेद । योऽपामायतनं वेद । आयतनवान् भवति ।

याचा शब्दशः अर्थ- (गूगलवर याचा इंग्रजीत अर्थ दिला आहे.
त्याचे मी केलेले हे मराठीकरण -)

जो पाणी म्हणजे फुलंच हे जाणतो तो फुलं, मुलंबाळं, पशू यांचा धनी होतो. चंद्र म्हणजे पाण्याचे फूलंच. जो हे जाणतो तो फुलं, मुलंबाळं, पशू यांचा धनी होतो. जो पाण्याचा उगमस्त्रोत जाणतो तो स्वस्थित होतो.

अग्नी हा पाण्याचा उगमस्त्रोत आहे. जो हे जाणतो तो स्वस्थित होतो. पाणी हे अग्नीचा उगमस्त्रोत आहे. जो हे जाणतो तो स्वस्थित होतो. जो पाण्याचा उगमस्त्रोत जाणतो तो स्वस्थित होतो.

या प्रार्थनेतील नंतरच्या कडव्यांमध्ये अग्नीप्रमाणेच वायु, सूर्य, चंद्र, नक्षत्र, पर्जन्य आणि काळ यांचं पाण्याशी असलेलं नातं याच पद्धतीनं सांगितलेलं आहे. ते बारकाईनं समजून घेण्यासारखं आहे. पूर्ण प्रार्थना कुणाला हवी असेल तर तिची पीडीएफ प्रत मी देऊ

शकेन. ही प्रार्थना प्राचिन काळातली. कुठेकुठे नेहमी म्हटली जाणारी. पण तिच्याकडे माझं आत्ता लक्ष गेलं.

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये ही प्रार्थना, आणि वरील आरती, गाणं यांचा आशय शब्दशः अर्थाच्या पलिकडे जाऊन समजून घ्यायचा प्रयत्न करूया. म्हणजे यातील प्रतिमांचा अर्थ कसा लावता येईल, यातील सूचितार्थ काय असेल याविषयी आपापली कल्पना मांडायचा प्रयत्न करूया. ज्यांना याचा खोलार्थ माहिती आहे त्यांनी तो सांगून अधिक स्पष्टिकरण केले तर उत्तमच. वर दिलेल्या तिन्ही उदाहरणांपैकी एक, दोन किंवा तिन्हीविषयी लिहावे.

१४.९.२०१९

वाल्याचे नातेवाईक

‘वाल्याचा वाल्मिकी झाल्याची आख्यायिका भारतीय मनाला परिचित आहे. रवीन्द्रनाथ टागोरांनी वाल्याचा वाल्मिकी होणे या आख्यायिकेचा आपल्या नाटकात कायापालट केला होता. म्हणजे त्यांना घटना मंजूर होती, पण त्या बाबत त्यांचे भाष्य निराळे आणि नाविन्यपूर्ण होते. वाल्या एका वाटमान्यांच्या टोळीतील. टोळीतले सगळे लोक दांडगे, धटिंगण ‘प्रतिभा’ नावाच्या निरागस बालिकेला पकडून कालीमातेपुढे बळी देण्यासाठी नेत असताना तिचा आक्रोश ऐकून वाल्याचे पाषाणहृदय द्रवते. तो त्यांच्यापासून तिची सुटका करतो. टोळी-साथीदारांना सोडून तिला घेऊन दूरवर वणवण भटकत राहतो. आपल्या अंतरात्म्याची खरी वाट धुंडाळण्याची त्याला आस लागते. एक प्रकारचे ते त्याचे तपच होते. ती मुलगी प्रतिभा हे पाहून आपल्या खऱ्या म्हणजे सरस्वतीच्या रूपात प्रकटते. त्याला म्हणते, ‘तुझ्यातील माणुसकी जागवण्यासाठी मीच बालिकेचे रूप घेतले होते.’ तिच्या दर्शनाने तो गहिवरतो. ती काव्यशक्तीचा वर देऊन त्याला म्हणते, ‘करुणेच्या ज्या संगीताने तुझ्या पाषाणहृदयाचे पाणी झाले, तेच तुझ्या वाणीत माणुसकीचे संगीत होऊन लक्षावधी

अंतःकरणांना कोमल आणि संशुद्ध करेल. तुझी वाणी देशोदेशी घुमत राहिल आणि अनेक कवी तिचे प्रतिसाद गात राहतील.’

‘शुभबुद्धीचे उपासक : रवींद्रनाथ’ या आशा साठे यांच्या पुस्तकातला हा प्रसंग वाचून मी अंतर्मुख झाले. वाल्याकोळ्याच्या गोष्टीला किती वेगळे परिमाण दिले आहे ना? या गोष्टीचा विचार करताना मला माझ्या एका फार जुन्या कवितेची आठवण झाली. ती कविता सुचण्याला एक प्रसंग घडला होता. मैत्रिणीने एक फ्लॅट बुक केला होता. बांधकाम सुरू झाल्यावर दहा टक्के दर वाढवला. ते पैसे चेकने न देता रोख द्यायचे होते. सर्वांबरोबर तिनेही दिले. पर्याय नव्हताच. पण अशा व्यवहारात रोख पैसे देणे म्हणजे काळ्या पैशात भर घालण्यासारखंच आहे असं जाणवून ती अस्वस्थ झाली. तिला वाटलं, आपण आपल्या सोयीसाठी, फायद्यासाठी आपल्या क्षमतेनुसार अशा चुका, खरंतर गुन्हे करतोच. मोठे गुन्हे करणाऱ्यांना आपण नावं ठेवतो. पण त्यांच्या ‘गुन्ह्यां’मधून उभ्या राहिलेल्या इमारती, रस्ते... अशा अनेक सुविधांचा आपण लाभ घेत असतो. एकप्रकारे आपण वाल्याचे कुटुंबीय असतो. आणि पापाचे वाटेकरी व्हायला घाबरत असतो... तिचे विचार ऐकून मीही अंतर्मुख झाले. तेव्हा सुचलेली ती कविता... त्या कवितेत शेवटी

मी लिहिलं होतं, 'उपरती झालीच तर होतीलही त्या वाल्यांचे वाल्मिकी पण आपले काय?'

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण वाल्याच्या गोष्टीच्या निमित्तानं या विषयावर बोलूया. अशा एखाद्या प्रसंगात आपण काय निर्णय घेतला? त्याबद्दल काय वाटलं? या बाबतीतली परिस्थिती आता सुधारते आहे का? 'एकप्रकारे आपण वाल्याचे कुटुंबीय असतो.' हे पटतं का? वाल्याच्या गोष्टीचा रवींद्रनाथांनी लावलेला अर्थ कसा वाटला? आपल्याला कधी वेगळा काही अर्थ जाणवलाय का? वाचनात आलाय का? त्याविषयीही लिहायला हरकत नाही.

२१.९.२०१९

गङ्गलेविषयी

१९८५ सालची एक आठवण. टिळक स्मारक मंदिरात 'उत्सव ८५' असा एक कार्यक्रम आयोजित केलेला होता. त्यातील कवीसंमेलनात मला कविता सादर करायला बोलावले होते. मी नवोदित होते. जाहीर कवितावाचनाचा माझा तो पहिलाच अनुभव होता. श्रोत्यांमध्ये गङ्गलसम्राट सुरेश भट उपस्थित होते. मी मुक्तछंदातली माझी कविता सादर केली होती. कार्यक्रमाचा अनुभव छान होता. दुसरे दिवशी दीपक करंदीकर यांचा फोन आला. ते म्हणाले की, सुरेश भट यांनी तुम्हाला तुमच्या कविता घेऊन बोलावले आहे. ते ऐकून मी चकीत झाले. त्यांनी सांगितलेल्या पत्त्यावर आम्ही दोघं गेलो. आमचं स्वागत करून औपचारिक बोलणं झाल्यावर त्यांनी कविता ऐकवायला सांगितलं. मी ऐकवल्या. त्यात एकही गङ्गल नव्हती. छंदोबद्धही नव्हती बहुधा. पण काही कविता ऐकल्यावर मला थांबवून सुरेश भट म्हणाले, 'तुम्ही चांगली गङ्गल लिहू शकाल.' त्यांनी त्यांचा एल्गार हा कवितासंग्रह मला दिला. त्यात गङ्गलेविषयीची सर्व माहिती होती. ती वाचायला सांगितली... तिथे गेल्यापासूनची प्रत्येकच गोष्ट मला चकित करणारी होती. भारावून घरी आल्यावर पुस्तक वाचून काढलं. त्याच भारावलेपणात गङ्गल लिहायला सुरुवात

केली. बरेच दिवस त्या प्रभावात होते. पुष्कळ गझला लिहिल्या. पण स्वतःच तपासल्यावर त्यातल्या एक दोनच 'बरोबर' वाटल्या. थोडेच दिवसात माझ्या कवितेच्या आवेगाला गझलचे नियम पाळण्याचा अडथळा वाटू लागला. आणि माझं गझल लिहिणं हळुहळु बंद पडत गेलं...

आज हे आठवण्याचं कारण म्हणजे कालच शरद पाटील यांच्या 'घेतली भरारी' या कवितासंग्रहाचं प्रकाशन झालं. त्यात अध्यक्ष म्हणून बोलण्यासाठी तो संग्रह बारकाईनं वाचला. त्यात अधिकतर गझला आहेत. शिवाय पूर्ण लगावलीसह गझलविषयीची माहिती देणारा लेखही आहे. त्यामुळे गझल विषय डोक्यात घोळू लागला आणि ही आठवण ताजी झाली. आपल्या ग्रुपमध्ये बऱ्याचजणी चांगली गझल लिहिणाऱ्या आहेत. इथं वृत्तविषयक उपक्रमही झाले. शब्द, ओळी, चित्र देऊन कविता लिहिण्याचेही उपक्रम होत असतात. यात सहभागी होताना मलाही गझल सदृश काहीतरी सुचत राहातं... माझ्या अशा रचनाना मी कधी गझल म्हणायला धजावत नाही. कारण गझलेचे नियम त्यातील बारकाव्यासह आता माझ्या लक्षात नाहीत. गझल

लिहिणाऱ्यांकडून त्याबाबत जी आग्रही भूमिका घेतली जाते त्यामुळे मी गझलेपासून आणखी दूर राहाते.

काही गझलप्रेमींना गझलच इतकी श्रेष्ठ वाटते की इतर काव्यप्रकाराला ते मानतच नाहीत. या उलट जे गझल लिहित नाहीत ते आग्रहपूर्वक फक्त गझलच लिहिणाऱ्यांना नावं ठेवतात. गीत आणि कविता या बाबतीत जसे दूराग्रह आहेत तसेच गझल आणि मुक्त कविता याबाबतीतही आहेत.

गझलेविषयी विचार करताना मला काल एक प्रश्न पडला. गझलमध्ये प्रत्येक शेर स्वतंत्र असतो. गझलेचं ते वैशिष्ट्यच आहे. पण एखाद्या उत्तम शेरामधला आशय त्या शेरापुरताच मर्यादित राहतो. तो विकसित होत नाही. ही गझलेची मर्यादा म्हणता येईल का? आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण याविषयी बोलूया.

चर्चेसाठी आणखी काही मुद्दे- आपण गझल लिहित असू तर का लिहितो? मुशायऱ्यात मिळणाऱ्या वाहवाचे आकर्षण वाटते का? गझलेचे तंत्र शिकवणाऱ्या कार्यशाळांमधला अनुभव काय आहे? चांगली गझल

लिहिता येण्यासाठी काय करता? गझल ही एक वृत्ती आहे असं म्हणतात. ती अंगी बाणवण्यासाठी काही करता येण्यासारखे आहे का? की ती अंगी असावी लागते? गझल न लिहिणाऱ्यांना ती आपली उणीव आहे असे वाटते का? गझलच्या निर्मितीप्रक्रियेविषयी कुणी आपल्या अनुभवातून लिहिले तर त्याचेही स्वागत आहे. आपल्या मांडणीसोबत प्रत्येकीनं आपल्याला आवडलेला एकेक शेर शेअर करावा.

२८.९.२०१९

ग्रासरूटर्स आणि पॅरशूटर्स

अलिकडे एका भाषणाचा एक व्हिडीओ सगळीकडे फिरतोय. एका टॉक शो मधील भाषणात सुरुवातीला त्यानी एक वास्तवातलं उदाहरण दिलंय. प्राण्यांना शिकवून त्यांचा खेळ करण्यात प्राण्यांवर जुलुम केला जातो म्हणून सर्कशीतल्या प्राण्यांच्या खेळावर आता बंदी आलीय. त्यामुळे आता सर्कस चालेनाशी झाली आहे. प्राण्यांना नुसतंच पोसणं परवडण्यासारखं नाही म्हणून एका मोठ्या सर्कसच्या मालकानं त्याच्याकडे असलेल्या सिंहांना जंगलात नेऊन सोडलं. पंधरा दिवसांनी समजलं की त्या नेऊन सोडलेल्या सिंहांपैकी बहुतेक सिंहांना जंगली कुत्र्यांनी हल्ला करून मारून खाऊन टाकलं. कारण त्या सिंहांना आयतं खाण्याची सवय झाली होती. ते शिकार करणं विसरून गेले होते. आणि जंगली कुत्रे भुकेले होते. त्यांना शिकार करूनच भक्ष मिळवावं लागत होतं...

हे उदाहरण देऊन पुढे सांगितलंय की आपल्या पाल्यांसाठी मोठा बँक बॅलन्स आणि सर्व सुविधा निर्माण करणारे पालक आपल्या मुलांना सर्कशीतले सिंह बनवत असतात.... कोणत्याही क्षेत्रात दोन प्रकारची माणसं असतात- काही ग्रासरूटर्स असतात

तर काही पॅरॅशूटर्स..! ग्रासरूटर्स फक्त वर जाऊ शकतात आणि पॅरॅशूटर्स फक्त खाली येऊ शकतात... भाषण प्रभावी झालं. लोकांनी टाळ्या वाजवून दाद दिली.

हा व्हिडीओ पाहिल्यावर एक फार जुनी गोष्ट आठवली. घरात सर्व गोष्टी मुबलक असताना केवळ सेल लागला म्हणून एका मैत्रिणीनं एक डीनर सेट आणि काय काय वस्तू खरेदी केल्या. ती उत्साहानं त्या मला दाखवत होती. म्हणाली, लेकीच्या लग्नाची तयारी करतेय... मी म्हटलं, अगं तिला तिच्या आवडीचं घ्यायला संधी ठेव ना... तर मुलांसाठी अशी सर्व तजवीज करून ठेवणारे पालक असतात...

पण यामुळं मुलं खरंच सर्कशीतले सिंह बनतात का? की सर्व सुविधा मिळाल्यामुळे, संघर्ष करावा न लागल्यामुळे, कष्ट न पडल्यामुळे ती आणखी पुढे जातात? आमच्या ओळखीतल्या एकांनी स्वकष्टाने मोठा कारखाना उभा केला. स्वाभाविकपणे आपल्या मुलानं तो चालू ठेवावा, पुढे न्यावा असं त्यांना वाटत होतं. पण मुलाला स्वतःच्या हिंमतीवर वेगळं काहीतरी करायचं होतं. त्याला वडालांचं काही नको होतं. आपण कामावलेल्या वैभावाला कोणी वारस नाही असं वाटून वडलांना फ्रस्ट्रेशन

आलं... अशी वेगवेगळी उदाहरणं आपण आपल्या भोवती पहात असतो.

परदेशात म्हणे मुलं वयात आली की त्यांना 'सोडून' दिलं जातं. आई-वडील आपलं आयुष्य उपभोगायला मोकळे..! या उलट आपल्याकडे मुलांची शिक्षणं, नोकरी, स्थैर्य, लग्न इतक्या गोष्टी तर कर्तव्य म्हणून केल्याच जातात. त्यात गैर काही नाही. मग पालकांनी आपली जबाबदारी कुठं थांबवावी? की जमेल तेवढं करतंच राहावं? पुढे म्हातारपणी मुलांना आई-वडलांकडे पाहावं लागतंच की...

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण या विषयाचे विविध पैलू तपासून बघूया. सुरुवातीला सांगितलेले भाषणातले मुद्दे पटतात का? आपल्या स्वतःच्या घरातलं किंवा माहितीतलं उदाहरण देऊन याविषयीची आपली मतं मांडावीत.

५.१०.२०१९

मिरॅकल्स...

‘Miracles do happen’ असं म्हटलं जातं ते खोटं नाहीए. कित्येकदा याचा प्रत्यय येतो. महापूर, भूकंप, वादळ, त्सुनामी, दहशती हल्ले, युद्ध... अशा विनाशकारी घटनांमुळे होत्याचं नव्हतं होऊन जातं. आयुष्यच्या आयुष्यं उद्ध्वस्त होतात. जिवीत हानीबरोबरच आर्थिक नुकसान होतं. आरोग्य धोक्यात येतं. पण अशा प्रसंगातूनही काही माणसं, प्राणी सहीसलामत बाहेर पडतात. त्यांच्या बचावण्याचे किस्से सांगितले जातात. ते ऐकून, वाचून आपण थक्क होतो. बरेच दिवस त्यावर चर्चा होत राहते. आपल्या रोजच्या सामान्य जगण्यातही कधीतरी अशा एखाद्या चमत्काराचा प्रत्यय आपल्याला आलेला असतो.

‘Miracles do happen’सारख्या शब्दांचा आधार मोलाचा असतो. आयुष्यात कधीकधी असे प्रसंग येतात की त्या वेळेला एखादी व्यक्ती सर्व बाजूंनी कोंडीत सापडते. तिची विचारशक्ती खुंटते. आधाराच्या सर्व खुंट्या तकलादू झालेल्या असतात. अधांतरी लोंबकळायची ताकद उरलेली नसते. अशावेळी श्रद्धावान व्यक्तीला ‘Miracles do happen’सारख्या शब्दांचा दिलासा मिळतो. कोसळत्या क्षणीचा हा आधार

सावरण्यासाठी फार महत्त्वाचा ठरतो. तेव्हा ते फक्त पोकळ शब्द नसतात. कुणाकुणाच्या बाबतीत घडलेल्या चमत्कारांचे किस्से त्या शब्दांच्या पाठीशी ठाम उभे असतात. याचाही अनुभव आपण घेतलेला असू शकतो.

पण याहून अधिक डोळस आणि प्रगल्भ समजही श्रद्धा ठेवायला भाग पाडू शकते. त्या दृष्टीनं 'मिरॅकल्स' संदर्भातलं आणखी एक वाक्य वेगळा विचार करायला लावणारं आहे. ते वाक्य असं-

‘Sometimes the most important miracles are not about what happened to you. They are about what did not happen...’

खरंच, वेगवेगळ्या असंख्य प्रकारच्या प्रदूषणांचा ससेमिरा, घाबरवणारे अनिश्चित हवामान, सर्व नियम धाब्यावर बसवून चाललेली बेफिकीर रहदारी, दबा धरून बसलेले नवनवीन आजार, सतत दारावर टकटक करणाऱ्या निरनिराळ्या दहशती.. अशा नानाविध रूपातल्या संकटांच्या शक्यता भोवती घोंघावत असताना अधिकतर वेळेला सर्व सुरळीत चाललेले असते. संभाव्य संकटांच्या या पार्श्वभूमीवर विपरीत काही न घडणं हा चमत्कारच म्हणायला हवा. वर्षानुवर्षे आपण बऱ्यापैकी सुखरूप आयुष्य

उपभोगतो आहे ते असे चमत्कार सतत घडत असतात म्हणूनच. असा विचार करताना मनात येतं, खरंच असं काहीतरी अस्तित्वात आहे ज्यामुळे बहुतेक वेळा सर्व सुरळीत चालते. त्या 'काहीतरी'विषयी आपण कृतज्ञ असायला हवं. ही समजूत त्या 'काहीतरी'वर श्रद्धा ठेवायला शिकवणारी आहे..!

आजच्या विचारार्थमध्ये आपण अशा प्रत्यक्षात विपरीत काही न घडून झालेल्या मिरॅकल्सविषयी बोलूया. **‘Sometimes the most important miracles are not about what happened to you. They are about what did not happen...’** याचा वेगळा अर्थ कुणाला जाणवला असेल तर त्याविषयीही अवश्य लिहावे.

१२.१०.२०१९

कौतुकाची गरज

माणसाच्या विविध भुका आहेत. त्यात कौतुक वाट्याला येणं ही एक सर्वव्यापी भूक आहे. पूर्वी राजाच्या पदरी त्याची स्तुती करण्यासाठी भाट नेमलेले असत. जनसामान्यात त्याची उज्ज्वल प्रतिमा टिकून राहण्यासाठी स्वतः राजा असूनही मोल देऊन केलेली स्तुतीही त्याला गरजेची वाटायची. युद्धात रथाचा सारथी योद्ध्याला स्फुरण चढेल असं बोलत असायचा. कोणत्याही स्पर्धेत प्रेक्षक खेळाडूंना स्फूर्ती द्यायचं हे काम करत असतात. प्रेक्षकांच्या टाळ्यांमधे आपल्या उत्साहाचं मर्म असल्याचं अमिताभ यांनी केबीसीमधे एका प्रश्नाला उत्तर देताना सांगितलं होतं...

आपल्या रोजच्या सामान्य जगण्यातही आपण साधी एखादी वस्तू खरेदी केली तरी दुसऱ्याला दाखवतो. बघणाऱ्यांनी छान आहे म्हटलं की आपल्याला ती वस्तू अधिक आवडायला लागते. छोटसं काही लिहीलं तर लगेच ते कुणीतरी वाचावं असं वाटतं. वाचून कुणी कौतुक केलं की लिहिल्याचं सार्थक झाल्यासारखं वाटतं. चित्र, नृत्य, गायन... अशा कलांच्या बाबतीत

तर सादरीकरण हा त्या कलेचाच अविभाज्य भाग असतो. सादरीकरणाला रसिकांची दाद मिळेल तसा कलाकार खुलत जातो.

आताच्या युगात हे दुसऱ्याला 'दाखवणं' सोपं झालं आहे. आपण केलेली पाककृती असो की एखादी शिल्पाकृती, आपण काढलेले छायाचित्र असो की लिहिलेली एखादी कविता, ट्रीपचा अनुभव असो की वाचलेल्या पुस्तकाचा अभिप्राय असो... अक्षरशः काहीही फेसबुक, वॉटसॅप... सारख्या माध्यमांवर शेअर करता येतं. तात्काळ त्याला लाइक्स मिळायला सुरुवात होते. किती लाइक्स मिळाले, कोणी कोणी दिले याची नोंद व्हायला लागते. अजून अजून... हवे होतात. मोबाईल उघडून ते सारखे बघण्याची ओढ लागते. ही हाव व्यसन बनून माणसाला किती हानी पोचवतेय यावर परवाच आपण चर्चा केली.

माणसाला कौतुकाची एवढी गरज का वाटते? मला वाटतं, उत्फुल्लपणे जगण्यासाठी हे आवश्यक आहे. कारण आपल्या असण्याची दखल घेतली जातेय, आपण कुणीतरी आहोत, आपल्या असण्याला काहीतरी अर्थ आहे... याचा प्रत्यय अशा कुठल्याही प्रकारच्या कौतुकातून येत असतो. आपण एकटे पडतो तेव्हा आपल्या जिवंत असण्यातली अनावश्यकता, नगण्यता, निरर्थकता आपल्याला पोखरत राहाते. आणि कितीही नकोसं झालं

तरी जगावं हे लागतंच. मानवी जीवनातील ही अगतिकता ओळखूनच कदाचित एकसष्टी, पंचाहत्तरी...सारख्या धार्मिक आधिष्ठान असलेल्या समारंभांची योजना केली गेली असेल. वयाच्या ज्या टप्प्यावर माणसाला निरुपयोगी झाल्याची खंत वाटू शकेल त्या टप्प्यावर त्याला 'उत्सवमूर्ती' बनवून त्याचं जाहीर कौतुक केलं जातं, त्याच्याविषयीचा आदर व्यक्त केला जातो. त्यातून त्याला आपण सर्वांना अजून हवे आहोत असं समाधान मिळतं. हे समाधान मिळवून देणारं कौतुक जगण्याची उमेद वाढवणारं असतं..

आपल्या वाट्याला आलेलं असं एखादं कौतुक म्हणजे आपल्या असण्याला मिळालेलं हार्दिक समर्थन असतं. जगण्यातली निरर्थकता घालवणारी गुटी असतं. जगण्याला प्रोत्साहन असतं... तसंच आपण एखाद्याचं कौतुक करतो तेव्हा आपण त्याच्या जगण्याला जणू अनुमोदन देत असतो..! मात्र दुसऱ्याचं कौतुक करता येण्यासाठी दुसऱ्यातील चांगल्या गोष्टी हेरण्याची सकारात्मक नजर असावी लागते. कौतुकाची दिलखुलास देवाण-घेवाण रोजच्या जगण्याला उत्सव बनवत असते..!

आपल्या वाट्याला आलेलं कौतुक आपण वेळोवेळी उत्फूर्तपणे शेअर करत असतो. 'विचारार्थ'मध्ये आज आपण दुसऱ्याचं कौतुक करून आनंद साजरा केल्याचा अनुभव शेअर करूया. हे लिहिताना आपण कुणाचं कौतुक केलं? कशासाठी केलं? कसं केलं? केल्यावर काय वाटलं?... हे मुद्दे लक्षात घ्यावेत. कौतुक करून घेण्याच्या, कौतुक करण्याच्या मानसिकतेविषयी लिहावंसं वाटलं तर अवश्य लिहा. 'कौतुक' संदर्भातले आणखी काही पैलू लक्षात आले असतील तर त्याविषयीही लिहा.

१९.१०.२०१९

लग्नाची गोष्ट

आज नऊ नोव्हेंबर- आमच्या लग्नाचा अड्डेचाळीसावा वाढदिवस. सहज मनात आलं की या निमित्तानं आपल्या लग्नाची गोष्ट सांगावी... आमच्या लग्नाला माझ्या आईचा तीव्र विरोध होता. आंतरजातीय म्हणून आणि लोक काय म्हणतील म्हणूनही. पूर्वाश्रमीची मी भारती आपटे. लग्नापूर्वी कोल्हापूरात राहात होते. माझ्या आजीनं माझ्या मनातला या लग्नाचा विचार जावा म्हणून मला पुण्यात काकांकडे आणून ठेवलं. ही माझ्यासाठी ईष्टापत्तीच ठरली. मला पुण्याचं आकर्षण होतं. मी काकांकडे राहून नोकरी मिळवली. 'मुलाने'ही तिकडली नोकरी सोडून पुण्यात शोधली. लग्नाला आईचा विरोध होता. पण वडलांची संमती होती. पुण्यात थोडी स्थिरावल्यावर पळून जाऊन लग्न करण्याऐवजी मी वडलांनाच पुण्यात बोलावून घेतलं. वडील आले... मला लगेच 'मुला'कडे घेऊन गेले. आम्ही तिथे अचानकच गेलो होतो. वडलांचा स्वभाव एक घाव दोन तुकडे करणारा. ते 'मुलाला' म्हणाले, 'हिच्याशी आजच्या आज लग्न करायचं. नाही तर मी हिला कोल्हापूरला घेऊन जाणार...' मी मनातून घाबरले. पण कसं कोणजाणे आम्हाला आळंदीला जावं असं सुचलं. आम्ही गेलो. तिथल्या देवळात चौकशी केली. तिथं एक छोटंसं कार्यालय होतं.

तिथं लग्न लावून द्यायची सुविधा होती. आम्ही तिथल्या बाजारातून मणी-मंगळसूत्र, हार-बीर.. विकत घेतलं. गुरुजींनी आमचं विधीवत लग्न लावून दिलं. आम्ही तिघं आणि देवळात आलेले अनोळखी लोक अशी जेवणाची पंगत झाली. तिथे लग्नाच्या रजिस्ट्रेशनचा फॉर्मसुद्धा उपलब्ध होता. तिथेच फॉर्म भरला. रीतसर लग्न करून आम्ही 'मुला'च्या खोलीवर आलो. लग्न वडलांनीच लावून दिल्यामुळे सगळं बिनबोभाट झालं. काकांकडे जाऊन सगळ्यांना नमस्कार करून, सामान घेऊन ९ नोव्हेंबर १९७१ रोजी मी एका खोलीतल्या 'सासरी' दाखल झाले..!

आज, ९ नोव्हेंबर २०१९ रोजी मागे वळून पाहताना हे सगळं आठवून मजा वाटते आहे. आर्थिक, शारीरिक, वैचारिक.. सर्व पातळ्यांवर आता कितीतरी बदल झालेत. मनातल्या मनात या दीर्घ सहजीवनाचा आढावा घेत असताना पंचवीस-तीस वर्षांपूर्वी लिहिलेल्या एका लेखाची आठवण झाली. नोकरी, संसारात स्थिरस्थावर झाल्यावर लेखन-वाचनाकडे लक्ष जाऊ लागलं होतं.. त्या दरम्यान स्त्री मासिकासाठी 'लग्न' या विषयावर विद्याताईंनी काहीजणींना लिहायला सांगितलं. त्यात मीही होते. लेखासाठी दिलेले मुद्दे साधारण असे होते- लग्नाविषयी, सहजीवनाविषयी मनात काय अपेक्षा होत्या? त्यानुसार लग्न करता आलं का? आताचे सहजीवन समाधानकारक आहे का?.. इत्यादी.

हा लेख लिहिला त्या काळात मी गौरी देशपांडे यांची पुस्तकं वाचत होते. त्या प्रभावात होते. अंतर्मुख झाले होते. आमच्या सुखी, समाधानी सहजीवनाची मनातल्या मनात समीक्षा होऊ लागली होती. सहजीवनात तडजोड करणं म्हणजे जसा काही गुन्हाच असं वाटायला लागलं होतं. आपण शुद्ध म्हणून पीत असलेलं पाणी भिंगातून पाहिल्यावर प्रदूषित असल्याचं लक्षात यावं तसं काहीसं झालं.. त्यामुळं त्या लेखात ‘आहे मनोहर तरी..’ असा सूर लागला होता. त्यानंतर दहा पंधरा वर्षांनी एका दिवाळीअंकातल्या लेखासाठी पुन्हा सहजीवन हा विषय आला. तेव्हा मी एक भावपूर्ण दीर्घ कविताच लिहिली. याविषयी आत्ता लिहायला घेतलं तर आणखी वेगळं लिहिलं जाईल... आणि त्यात कृतार्थतेचा सूर नक्कीच असेल..!

‘विचारार्थ’मध्ये आज आपण ‘माझ्या लग्नाची गोष्ट’ हाच विषय घेऊया. लग्न केव्हा, कसे झाले?, लग्नाविषयी काय अपेक्षा होत्या?, प्रत्यक्षात काय झाले?, आज घडीला त्याविषयी काय वाटते? या विषयी थोडक्यात लिहावे.

१.११.२०१९

मौनं सर्वार्थ साधनं..?

‘गुरोस्तु मौनं व्याख्यानं शिष्यास्तु छिन्नसंशयाः- गुरुंचं मौन हेच व्याख्यान तरी शिष्याचा संशय दूर झाला.’ असं एक संस्कृत वचन आहे. त्याचा संदर्भार्थ असा- सद्गुरू शिष्याला शब्दांच्या माध्यमातून एकेक करत एकूण अस्तित्वाविषयीचे समग्र ज्ञान देतात. पण शिष्याची आत्मानुभूती घेण्याची वेळ येते तेव्हा मात्र ते अर्थपूर्ण मौन बाळगतात. मग शिष्य अंतर्मुख होतो. ग्रहण केलेल्या ज्ञानाच्या चिंतन-मननातून त्याचे सर्व संशय दूर होतात आणि त्याला आत्मानुभूती प्राप्त होते... तात्पर्य काय तर एका मर्यादेनंतर मौनच योग्य ठरते.

गीतेमधेही मौनाचे महत्त्व सांगितले आहे. वेगवेगळ्या तपांमधील एक मानसिक तप. या तपाचे प्रमुख अंग म्हणून मौनव्रताचा उल्लेख आहे. मौनामुळे मनाची शुद्धी होते. वाचासिद्धी प्राप्त होते...

ग्रीक तत्त्वज्ञ सॉक्रेटीस यानी बोलण्यापूर्वी तीन गोष्टींचा विचार करायला सांगितला आहे- आपण जे बोलणार ते सत्य आहे का?, हिताचं आहे का? आणि ते बोलणं आवश्यक आहे का?...

बोलण्यावर एवढा लगाम घातला तरी कितीतरी वायफळ बडबड कमी होईल. त्यातून निर्माण होऊ शकणारे संघर्ष टळतील..

‘मौनं सर्वार्थ साधनम्’ हे वचन रोजच्या सामान्य जगण्यात काहीशा उपरोधानं वापरलं जातं... पण त्यातूनही बोलण्यावरील नियंत्रण सूचित होतं... कवितेच्या बाबतीत असं म्हटलं जातं की कविता शब्दांतून बोलते त्यापेक्षा शब्दांच्या आजुबाजूला पसरलेल्या मौनातून अधिक बोलते...

या सगळ्या उदाहरणांमधून मौनाचे फायदे, गरज आणि महत्त्व अधोरेखित झालं असलं तरी यावर विचार करताना मनात आलं की खरं तर भाषेचा शोध, बोलता येणं हा माणसाच्या प्रगतीच्या प्रवासातला पहिला महत्त्वाचा टप्पा..! भाषेतून संवाद शक्य झाल्यामुळे दैनंदिन जीवन किती सुकर झालं..! भाषेमुळे शक्य झालेली साहित्यनिर्मिती म्हणजे तर मोठ्या समूहाशी साधलेला संवादच असतो. जनजागृती, प्रबोधन, चळवळी... हे सर्व समाजाने एक प्रकारच्या ग्लानीतून, मौनतून बाहेर पडावे म्हणूनच चाललेले असते.

बायकांच्या बाबतीत असं म्हटलं जायचं की त्या खूप बोलतात. पण बोलायला हवं ते बोलत नाहीत. अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवत नाहीत. मग अन्याय होतच राहतात. त्यातूनच मग

‘बोल माधवी’सारखं वर्षानुवर्षे चालत आलेला अन्याय लक्षात आणून देणारं काव्य जन्माला येतं..! एकूण समाजात होणाऱ्या अन्याय, अत्याचाराविरुद्ध आवाज उठवायला पाहिजे असं प्रत्येकाला वाटतं. अन्यायाला वाचा फोडणं आवश्यक असताना मूक राहाणं हा एक प्रकारचा गुन्हाच आहे हे कळतं पण वळतच असं नाही. आपण बोलून काय होणार म्हणत आपण बरेचदा गप्प राहातो.

पण आता असंही होऊ लागलं आहे की सहज हाताशी असलेल्या सोशल मीडियामुळे तुम्हाला सर्व विषयांवरची तयार मतं मिळत राहतात. आपलं मत म्हणून त्यातलं एखादं तुम्ही सहज फॉरवर्ड करू शकता. सर्वांबरोबर राहायचं असेल तर यात सामिल होऊन एखादी बाजू घेणं बरेचदा भाग पडतं.

मौनाचे हे परस्पर विरोधी आयाम विचार करायला लावणारे आहेत. आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये आपण मौनाविषयी बोलायचं आहे... असं कधी झालंय का की आपण बोलून प्रश्न सुटला असता हे माहिती असूनही आपण मौन बाळगलं? या उलट योग्य वेळी बोलण्याचं धैर्य दाखवता आलं असं कधी जमलंय का? सुरुवातीला सांगितलं त्या पातळीवरच्या मौनाचा अनुभव आपल्याला

असण्याची शक्यता नाही. तरी कुणाला तशा मौनाची अनुभूती घेता आली असली तर अवश्य लिहावे. मौनाविषयी काही तात्त्विक माहिती असेल तर तीही द्यायला हरकत नाही.

१६.११.२०१९

माणसांशी जमवून घेताना

एकदा एका घरात एक पोस्टर लावलेलं पाहिलं. त्यात एक कुत्रं आणि एक मांजर गप्पा मारत असल्यासारखे एकमेकांकडे बघतायत असं दाखवलं होतं. आणि खाली एक वाक्य लिहिलेलं होतं- ‘We are so different that we have much to share’ ते वाक्य माझ्या चांगलंच लक्षात राहिलं. विरोधी वाटण्याइतक्या वेगळ्या स्वभावाच्या व्यक्तीशी जमणारच नाही.. भांडण होईल ही नेहमीची समजूत. पण त्या व्यक्तीची विरोधी, वेगळी स्वभाव-वैशिष्ट्ये समजून घेता आली तर भांडण होणार नाही. उलट त्यातली जमेची बाजू लक्षात येईल. आणि ती आत्मसात करता आली तर आपलं व्यक्तित्व संपन्न होऊ शकेल...

विरोधी, वेगळ्या विचारातील समृद्ध करणाऱ्या शेअरिंगच्या संदर्भात मला प्राचिन काळातील आपल्या वाद-विवादपद्धतीची आठवण झाली. भारतीय तत्त्वज्ञानाची व्यवस्थित तर्कशुद्ध मांडणी करणारी विविध दर्शने आकारास येत होती तेव्हा विरोधी विचारसरणीच्या तत्त्वज्ञानांमध्ये समोरासमोर बसून सर्वासमोर वादविवाद होत असे. त्यामध्ये जो हरेल तो आपली तात्त्विक मांडणी

सुधारून घेत असे. अशा महत्त्वपूर्ण प्रगल्भ 'शेअरींग'मुळे आपल्या सर्व दर्शनांची मांडणी एकदम पक्की झाली आहे. कर्ममार्ग श्रेष्ठ असं प्रतिपादन करणारे मंडनमिश्र आणि ज्ञानमार्ग श्रेष्ठ असं प्रतिपादन करणारे शंकराचार्य यांच्यातील वादविवादाचा प्रसंग प्रसिद्ध आहे. विशेष म्हणजे मंडनमिश्र यांच्या पत्नी उभय भारती, या दिग्गजांच्या शास्त्रार्थ सभेच्या अध्यक्ष होत्या. या वादात शंकराचार्यांनी मंडनमिश्रांना हरवले. मंडनमिश्रांनी आपली हार मान्य केली. पण उभय भारती यांनी ही हार अमान्य करून मंडनमिश्रांची अर्धांगिनी या नात्यानं शंकराचार्यांशी स्वतः शात्रार्थ केला... त्यानंतरची कथा इंटरेस्टिंग आहे.

आपल्या सामान्य आयुष्यातही वेगवेगळ्या स्वभावाची माणसं आपल्याला भेटत असतात. घरात, नातेवाइकात, शेजारी, नोकरीच्या जागी, वेगवेगळ्या संस्थांमध्ये, मित्र-मैत्रीणीत.... या माणसांशी जमवून घेताना अडचणी येतात. कधीकधी त्या अडचणींना सामोरं जाताना कसोटी लागते. थोडा वेळ संपर्कात असणाऱ्यांच्या बाबतीत सोडून देणे हा उपाय शक्य असतो. पण वरचेवर, नेहमीच संपर्कात असणाऱ्या व्यक्तींशी वागताना खरी

कसोटी असते. अशा वेळी वरील उदाहरणं मार्गदर्शक ठरू शकतात.

सतत भांडण किंवा आहे तसा निमुट स्विकार या पेक्षा 'We are so different that we have much to share' हे समजून घेत स्वतः समृद्ध होणं आणि नातं निरामय ठेवणं अधिक प्रगल्भपणाचं आहे. आजच्या 'विचारार्थ' मध्ये आपण या संदर्भातले आपले अनुभव शेअर करूया. कोणाच्या बाबतीत असं प्रगल्भपणानं वागणं जमलं? विरोध, वेगळेपणा काय होता? त्यातलं काय आत्मसात करता आलं? ते करताना काय अडचणी आल्या? त्यातून कसा मार्ग काढला? आयुष्यात त्याचा कसा उपयोग झाला?

२३.११.२०१९

अनुभवातून मिळालेला मंत्र

मी बँकेत ३० वर्षे नोकरी केली. मात्र डोक्यावर टांगती तलवार नको म्हणून कुठलंही प्रमोशन घ्यायचं मी टाळत आले होते.. शेवटी शेवटी नोकरी सोडायचा विचार मनात यायला लागला तेव्हा कंपलसरी प्रमोशनची एक स्कीम बँकेत आली. तेव्हा मी झोनल ऑफिसमध्ये होते. आणि ब्रँचमधल्या रोजच्या कामापासून बरीच वर्षे दुरावले होते. त्यामुळे हे प्रमोशन म्हणजे संकटच वाटत होतं. या प्रमोशनला पात्र असलेल्या सगळ्यांची अवस्था माझ्यासारखीच होती. प्रमोशन घ्यायचं आणि रजेवर जायचं.. रजा संपत आली की एक दिवस जॉईन होऊन नोकरी सोडून द्यायची. असा काम न करता प्रमोशनचा फायदा मिळवण्याचा एक पर्याय काहींनी स्विकारला. पण मला ते पटत नव्हतं... माझी बँकेतली एक महत्त्वाकांक्षी मैत्रीण प्रमोशन घेऊन पुढे पुढे जात होती. तिनं मला ते कंपलसरी प्रमोशन घ्यायला कनव्हिन्स केलं. त्याचे फायदे समजावले आणि त्यात घाबरण्यासारखं काही नाही हेही समजावलं. मग मी निर्णय घेतला की प्रमोशन घ्यायचं. मनापासून काम करायचं. अगदीच जमेना झालं तर नोकरी सोडायचा पर्याय आहेच हाताशी...!

मी कन्सेंट लेटर दिलं. प्रमोशन घेतल्यावर माझी दत्तवाडी शाखेत बदली झाली. ४००-४५० स्टाफ असलेल्या भल्या मोठ्या ऑफिसमधून १२-१३ स्टाफ असलेल्या छोट्याशा जागी मी रुजू झाले. मला पासिंग ऑफिसर म्हणून पोस्ट मिळाली. टेन्शन होतं तरी जरा बरंही वाटलं. काम समजून घेतलं. शाखा लहान असल्यामुळे हेडक्लार्कची कामंही माझ्या ड्युटीत येत होती. वेळप्रसंगी कॅश ऑफिसर म्हणूनही काम करावं लागायचं. काम नवीन, जाबाबदारीचं. सहकारी नवीन. त्यात जमवून घ्यायचा मानापासून प्रयत्न केला. आधीच मंजूर झालेली पंधरा दिवसांची रजा रहीत केली. आणि कामात पूर्ण लक्ष घातलं. हळूहळू काम अंगवळणी पडलं. नव्या सहकाऱ्यांशी दोस्ती झाली. तिथे हसत खेळत सगळी कामं चालायची. त्यात मीही रमले. नोकरी सोडायची तातडी वाटेनाशी झाली. बँकेत गोल्डन हँडशेक एक्झिट पॉलिसी येऊ घातली होती. ती येईपर्यंत धीर धरता आला. नवीन काम चक्क एंजॉय कारायला लागले...

३१ मार्च २००१ साली स्वेच्छानिवृत्ती घेऊन बँकेतून बाहेर पडताना मनात खूप समाधान होतं. ज्याला आपण टांगती तलवार समजत होतो ती साधी टाचणी होती हे प्रत्यक्ष अनुभवातून समजलं. ते सुखावणारं होतं. दुस्तर वाटलेला घाट मी सहजी उतरू शकले होते. मनातल्या भीतीला धरून न बसता धैर्यानिं स्विकारलेल्या या

प्रमोशनचा मला खूपच फायदा झाला. आर्थिक फायदा तर झालाच. पण काम करून तो फायदा मिळवल्याचं समाधान अधिक महत्त्वाचं होतं. जमणारच नाही असं काही नसतं हा अनुभवातून मिळालेला आत्मविश्वास स्वेच्छानिवृत्तीच्या वाटेवर सोबतीला मिळाला आणि सर्वात महत्त्वाचं म्हणजे 'भीतीवर मात करायची तर भीतीलाच सामोरं जायचं..' हा मंत्र मिळाला..!

मी केलेलं 'धाडस' तसं अगदीच किरकोळ आहे. अनेकींनी याहून कितीतरी अवघड निर्णय घेतले असतील. पण अनुभवापेक्षा त्या अनुभवातून आपण काय शिकलो ते महात्त्वाचं. त्यातून पुढे आयुष्यभर पुरेल असं शहाणपण मिळवणं महत्त्वाचं. आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण असे अनुभव शेअर करूया. कोणत्या अनुभवातून आयुष्यभर सोबत करेल असा कोणता मंत्र मिळवता आला?

३०.११.२०१९

स्व-आवलोकन

आत्मकेंद्री असणं हा आपण चांगला गुण मानत नाही. अशा व्यक्तीला स्वतः पलिकडे काही दिसत नाही. स्वतःच्या कंफर्ट झोनमध्ये व्यत्यय आलेला खपवून घेता येत नाही. माणसातील या वृत्तीच्या विविध छटा असतात. आपण बरं आपलं काम बरं.. अशी काहींची वृत्ती असते. अशी माणसं दुसऱ्यांसाठी काही करणार नाहीत. तसा दुसऱ्यांना त्रासही देणार नाहीत. काही माणसं आत्ममग्न असतात. कसल्यातरी विचारात गढलेली असतात. व्यावहारिक गोष्टींकडे त्यांचं लक्ष नसतं. त्यांचं आतल्या आत काहीतरी हितगुज चाललेलं असतं. समूहात असली तरी ती फारशी बोलत नाहीत. काही माणसं आत्मप्रेमानं इतकी ग्रासलेली असतात की आपल्याला हवं ते मिळवण्यासाठी ती आक्रमक होतात. स्वार्थासाठी काहीही करतात. समाजातील अशा माणसांचा इतरांना चांगलाच उपद्रव होतो. या वृत्तीतूनच हळूहळू सर्व प्रकारची गुन्हेगारी प्रवृत्ती निर्माण होत जाते आणि समाजात कायमची दहशत होऊन बसते...! स्वार्थाचं हे टोक कोणत्याही तऱ्हेनं समर्थनीय नाही.

आपल्याकडे सुसंस्कारात 'दुसऱ्यासाठी जगला तो खरा जगला' ही शिकवण दिली जाते. परंपरेनं ती आपल्यात रुजवलीय. पण या 'दुसऱ्यासाठी जगण्याच्या' वृत्तीच्या पण विविध छटा असतात. गृहिणीच्या भूमिकेत वाहून घेतलेल्या बायका घराच्या छोट्या परिघात सतत 'दुसऱ्यां'साठी जगत असतात. स्वतःची आवड-निवड मागे टाकता टाकता आपल्याला काय हवंय ते पार विसरूनच गेलेल्या असतात. काही माणसं काहीही करताना सतत लोक काय म्हणतील याचाच विचार करत राहतात. लोकमान्य असेल तसं वागण्याकडे त्यांचा कल असतो. मला काय आवडतं, वाटतं त्यापेक्षा लोक काय म्हणतील हे त्यांना अधिक महत्त्वाचं वाटतं. हेही एकप्रकारे दुसऱ्यासाठी जगणंच झालं... काही माणसं मात्र खरोखरच स्वतःला, स्वतःच्या कुटुंबाला ओलांडून दुसऱ्यांसाठी जीवन वाहून घेतात. निस्वार्थाचं हे टोक गाठणारे थोडेच असतात.

अलिकडे माणसातील या स्वाभाविक वृत्तींना योग्य वळण देण्याचं काम व्यक्तिमत्व विकास शिबिरांमध्ये वेगवेगळ्या प्रकारे केलं जातं. माणसं आत्मकेंद्री असतात. पण खऱ्या अर्थानं त्यांना आत्मभान असतच असं नाही. स्वप्रतिमेच्या प्रेमात असतात. पण ही प्रतिमा त्यांनी स्वतः बनवलेली नसते. दुसऱ्यांच्या अभिप्रायांमधून किंवा स्वतःविषयीच्या गैरसमजातून ती बनवली

जाते. आयुष्यात यशस्वी आणि सुखी व्हायचं असेल तर स्वतःला ओळखा आणि त्या खऱ्या स्वतःवर प्रेम करायला शिका असं या शिबिरांमधे सांगितलं जातं. 'Rational emotive behavior therapy' सारख्या उपक्रमांमधे आपल्या भावना आणि त्यानुसार होणारं वर्तन यांचा सूक्ष्म विचार करून मार्गदर्शन केलं जातं. याची थोडीफार माहिती मिळाली तेव्हा हे मार्गदर्शन म्हणजे आपल्या आध्यात्मिक साधनेचंच लौकिक व्हर्जन आहे असं मला जाणवलं.

आजच्या 'विचारार्थ'मधे आपण थोडं स्व-आवलोकन, self assesment करूया. आपण वरीलपैकी कोणत्या गटात बसतो? कोणतीही कृती करताना आपण सर्वात जास्त कोणाचा, कशाचा विचार करतो? आपण कशानं अस्वस्थ होतो, त्या अस्वस्थतेचं आपण काय करतो? आपण प्रेमळ, रागीट, खंबीर, घाबरट, उत्साही, शांत, समाजाभिमूख, एकांतप्रिय...कशा आहोत? स्वतंत्रपणे कोणताही निर्णय घेऊ शकतो का?... आपल्या व्यक्तिमत्वाचे आणखीही काही पैलू सांगता येतील. अंतर्मुख होऊन आज आपण शब्दातून आपली सेल्फी काढूया..!

७.१२.२०१९

शब्दांची निवड

अनुवाद करताना शब्दांचे अंतरंग जितक्या बारकाव्याने कळते तितके नुसते वाचताना किंवा लिहितानाही कळत नाही. शब्दांना विविध अर्थछटा असतात तसे त्यांच्या आशयाचे अभिधा, लक्षणा, व्यंजना असे त्रिविध स्तरही असतात. शब्दांना नाद असतो, लय असते, वजनही असते. शब्दांच्या अंतरंगात आशयाचे धूसर चित्र असते. त्यातून विशिष्ट संस्कृती डोकावत असते. त्यांच्या आशयाला त्या संस्कृतीचे अस्तर असते. एक भौगोलिक आवरण असते. उच्चारित शब्द निराकार असतात पण लिखित शब्दांना आकार असतात. जणू आशयाची सगुण रूपं असतात ती. प्रत्येक शब्दाची एकेक जन्मकथा असते. व्युत्पत्ती शास्त्रात त्या कथा सापडतात. मात्र प्रत्यक्ष वापरात आलेला शब्द अनेकांच्या हाताळणीतून पार बदलून गेलेला असतो. मुळं हरवलेला शब्द आपला मूळ चेहराच गमावून बसलेला असतो. अनुवाद करताना संहितेच्या गल्ली-बोळातून फिरताना शब्दांचं असं स्वरूप परोपरीनं उलगडत जातं. प्रत्येक वेळा त्यांचे नवनवीन पैलू जाणवत राहतात...

शब्दांचं हे स्वरूप, त्यांचं सामर्थ्य याचा विचार रोजच्या

जगण्यात होत नाही. आपण फार गृहीत धरतो भाषा. बोलताना तर प्रतिक्षिप्तपणे श्वास घ्यावा तशी वापरतो आपण भाषा. सकाळी उठल्यापासून ते रात्री निजेपर्यंत हरत-हेनं वापरली जाते ती. मग कधी सुसंवाद साधला जातो तर कधी गैरसमज होतात... दुसऱ्याने लिहिलेले वाचतानाही आपण भाषिक संवेदनांबाबत पुरेसे सजग असत नाही. या प्रक्रियेत जे समोर तयार असेल ते वाचायचे असते. अर्थनिर्णयनाचे स्वातंत्र्य आपल्याला असले तरी लेखकाने संहितेत शब्द आधीच सजवून ठेवलेले असतात. त्या शब्द-निवडीबाबत आपण परस्वाधिन असतो.

स्वतःचं काही लिहिताना मात्र आपण आपल्याला हवे ते शब्द निवडून घेऊ शकतो. पण आपल्याला हवे ते म्हणजे नेमके कुठले? ते कळण्यासाठी आधी आपल्याला काय म्हणायचं आहे ते समजून घ्यावं लागतं. त्याचं स्वरूप काय?, त्याची जातकुळी कोणती?, त्यातील भावनेची तीव्रता किती? ते सांगण्याची उत्कंठा किती आहे?... हे सर्व मनात साकार झाल्यावरच त्यासाठी समर्पक शब्द शोधता येतो. त्यामुळे आपल्याला हवा असलेला शब्द शोधणं म्हणजे एकप्रकारे स्वशोधच असतो. पण प्रत्यक्षात लिहिताना आपण स्वतःत इतके खोल शिरतो का?

शब्दांची निवड आपण कशी करतो? या संदर्भात माझी

एक कविता आहे. या कवितेत म्हटलंय, ‘तहानेनं व्याकूळ होऊन आपण बुडी मारत नाही जगण्याच्या तळ्यात शब्द वेचण्यासाठी, जिवाच्या आकांतानं उत्खनन करत नाही आस्तित्वांच्या ढिगाऱ्यांचं शब्द शोधण्यासाठी किंवा तपश्चर्या करून जिंकून घेत नाही हवे ते शब्द आकाशतत्त्वाकडून... तयार भाषेतून शब्द सहज पडत राहतात आपल्या ओंजळीत. आपण वापरतो असे आयते हातात आलेले, स्वतः न कमावलेले, पिढ्यान् पिढ्यांचे उष्टे शब्द आपले म्हणून..!’

आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये आपण आपल्या लेखनातील शब्द-निवडीच्या सजगतेबद्दल बोलायचं आहे. हे तपासायचं आहे की उत्स्फूर्ततेच्या नावाखाली सहज हाताशी असलेले शब्द आपण वापरून टाकतो की समर्पक शब्द मिळेपर्यंत अडून बसतो? एकदा लिहून झालेले परत परत वाचून त्याचे परिष्करण करतो का? तेव्हा काय विचार करतो? आपल्याला हवा तो नेमका शब्द मिळाल्याचे एखादे उदाहरण दिले तर त्यातून आपली शब्द-निवड प्रक्रिया स्पष्ट होईल. समर्पक शब्द न मिळाल्यामुळे अपूर्ण राहिलेल्या लेखनाचं उदाहरण दिलं तरी चालेल.

१४.१२.२०१९

रात्र काळी घागर काळी

गाणी ऐकायला आवडत नाहीत अशी व्यक्ती सहसा आढळणार नाही. आवडती गाणी मिळवून परत परत ऐकणं हा एखाद्याचा छंद असू शकतो. पण सहज कानावर पडणारी गाणीही लक्षपूर्वक ऐकली जातात. नेहमी ऐकून आवडायला लागतात. गुणगुणली जातात. लक्षात राहतात. हे गाणं कोणी लिहिलं, कुणाचं संगीत या माहितीकडे लक्ष जातंच असं नाही. पण परवाच्या प्रभाताईंच्या उपक्रमात आपण एक रचना संत तुकारामांची म्हणून ऐकत आलो हे लक्षात आलं. ती त्यांची नाही हे समजलं तरी मग ती कुणाची आहे? हे समजलंच नाही. अशा रचना ऐकताना गीतकाराचं कौतुक वाटतं. संतरचना वाटावी इतकं उत्कट गीत तो लिहू शकला याबद्दल. तसंच काही संत-रचना ऐकताना त्यातल्या नादमय शब्दलालित्यानं आपण विस्मित होऊन जातो. त्यातला गूढार्थ समजला नाही तरी ते गाणं आवडतं. आपण त्या रचनेच्या प्रेमात पडतो. याचं सर्व श्रेय संगितकारांना द्यायला हवं. त्यांनी अशा कितीतरी सुंदर रचनांचा लाभ आपल्याला घडवला. रचनांमधल्या आशयाला स्वरांची, अर्थ अधोरेखित करणारी मोहक मिति देऊन त्या मनामनात रुजवल्या. अशा अनेक रचनांपैकी संत नामदेवांची एक रचना आहे.-

‘रात्र काळी घागर काळी
यमुनाजळेही काळी वो माय

बुंथ काळी बिलवर काळी
गळां मोती एकावळी काळी वो माय

मी काळी काचोळी काळी
कांस कांसिली ते काळी वो माय

एकली पाण्याला नवजाय साजणी
सवे पाठवा मूर्ती सावळी वो माय

विष्णुदास नाम्याची स्वामिनी काळी
कृष्णमूर्ती बहु काळी वो माय.’

भक्तीभाव आणि तत्त्वज्ञान यांचा सुंदर मिलाफ असलेल्या
या रचनेतील अंतःसंगीत ओळखून दत्ताराम गाडेकर यांनी या

रचनेला संगीत दिलेलं आहे. आणि गोविंद पोवळे, प्रभाकर नागवेकर आदींनी ती गायली आहे.

या रचनेतील काही शब्दांचे अर्थ- बुंथ = पडदा, बिलवर = बांगडी, एकावळी = एकपदरी हार, काचोळी = मागे बंद असलेली चोळी, कांस कांसिली = नेसलेले लुगडे (ही रचना व सर्व माहिती 'आठवणीतील गाणी' या साइटवरून घेतली आहे...) संत नामदेव गाथेत या रचनेतले काही शब्द 'रात्र ऐवजी रात्री, बिलवर ऐवजी बिलवरा' असे जरा वेगळे आहेत. पण वरील रचना ऐकून ऐकून आपल्या अधिक परिचयाची झाली आहे.

अशा शब्दार्थाचा उपयोग होत असला तरी त्या आधारे रचना पूर्णार्थानं समजत नाही. काही प्रश्न पडतातच. सर्वकाही 'काळं' म्हणण्यातून काय सुचवायचे असेल? सर्वकाही एकच, निरर्थक, शून्य.. असं काही? प्रत्येक कडव्यात येणारा 'माय' शब्द कुणासाठी असेल? पाण्याला एकली जाऊ नको हे कुणाला उद्देशून म्हटलं असेल? शेवटच्या कडव्यातील स्वामिनी कोण?

आजच्या 'विचारार्थ'मध्ये आपण या रचनेचा आशय सर्वांगानी समजून घेऊया. प्रत्येकीनं स्वतःला जाणवलेला अर्थ लिहावा. त्यासाठी संदर्भ-ग्रंथांचा आधार घ्यायला हरकत नाही. पण काय समजले ते आपल्या भाषेत लिहावे.

कॉपी पेस्ट नको... या रचनेतले कोणते सौंदर्यस्थळ अधिक आवडले, का? या रचनेत आहे तसे रंगलाघव असलेल्या अन्य रचना सहज आठवल्या तर त्यावरील छोट्याशा टिप्पणीसह शेअर करायला हरकत नाही.

२१.१२.२०१९

विचारार्थ

साहित्यसंमेलन असो की त्यातलं एखादं भाषण असो, ग्रंथ असो की त्यातला एखादा लेख असो, समारोप हा त्याचा महत्त्वाचा भाग असतो. एखादं शिबिर, उपक्रम, नोकरी.. आयुष्य.. सगळ्यांच्याच वाटेवर समारोप हा थांबा येतो... आज ‘विचारार्थ’ या उपक्रमाच्या समारोपाच्या निमित्तानं त्याविषयी विचार करताना गेल्या वर्षी लिहिलेल्या ‘पहाटपावलं’ या सदरातील समारोपाच्या लेखाची आठवण झाली. या लेखात मी ‘सामारोप’ या घटनेविषयीचा विचार मांडलाय. आज त्यातलाच थोडा मजकूर इथे शेअर करतेय.

“आमच्या कुंडीत आपसुक रुजून एक रोप तरारून वर आलं. कितीतरी दिवस झाले त्याची गर्द हिरवी लांबसडक पानं कारंज्यासारखी उसळून उमललेली राहिलीयत आणि ऋतुनुसार त्या रोपाला हळदीसारख्या पिवळ्या रंगाची फुलं येतायत. रोप अजून टिकून आहे आणि त्याला सातत्यानं फुलं येतायत त्या अर्थी केव्हातरी, कुठूनतरी बीज पडलं असेल. उगवण्याच्या आंतरिक ऊर्मीला कुंडीतल्या तयार मातीनं साथ दिली असेल आणि सुरू

झाला असेल सृजन-सोहळा...! हा सोहळा मी कित्येकदा अनुभवलाय. परिपक्व क्षणी देठातून कळी डोकावते. बघता बघता त्याचं फूल होतं. रंग उधळत पाकळ्या पसरवून हसतं आणि परतीची हाक येताच स्वतःला मिटवून घेतं. निर्माल्य होऊन गळून पडतं. तोवर दुसरी कळी डोकावते.. फुलते.. हसते.. गळून पडते.. एक फूल गळून पडलं तरी लगेच बहर संपत नाही. एक बहर संपला तरी शिशिर पचवून नवा बहर झाडांवर दाखल होतो. रुजणं.. उमलणं.. गळून पडणं.. पुन्हा रुजणं.. हे चक्राकार गतीनं अखंड चालूच असतं. सृजनाच्या या खेळाला समारोप असत नाही.. हे अनुभवताना मला “उपजे ते नाशे । नाशले पुनरपि दिसे । हे घटिकायंत्र तैसे । परिभ्रमे गा” या ज्ञानेश्वरीतल्या ओवीचा आशयच दृश्यमान झाल्यासारखा वाटला..!

आपण रोज हेही अनुभवतो की रात्रीचा अंधार शिगेला पोचला की उतरणीला लागतो. हळूहळू उजाडू लागतं. क्षितिज ओलांडून सूर्य वर येतो. उन्हां तापून थकतात. मग सूर्य आपली किरणं आवरून पुन्हा क्षितिजामागे बुडी मारतो. उजेडाची ही भरती ओहोटी पाहणारा दिवस रोज नाव बदलून आपल्याला भेटत असतो. दिवसांमगून दिवस जातात. बघता बघता वर्ष संपत येते. पण ते संपण्याचा क्षण सुटा, एकाकी असत नाही. त्याला बिलगून नव्या आरंभाचा क्षण उभा असतो. हे सगळे क्षण.. दिवस.. महिने

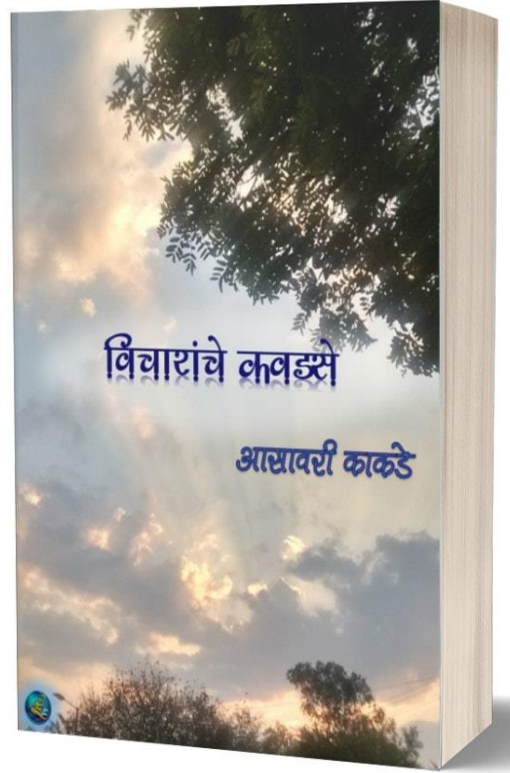
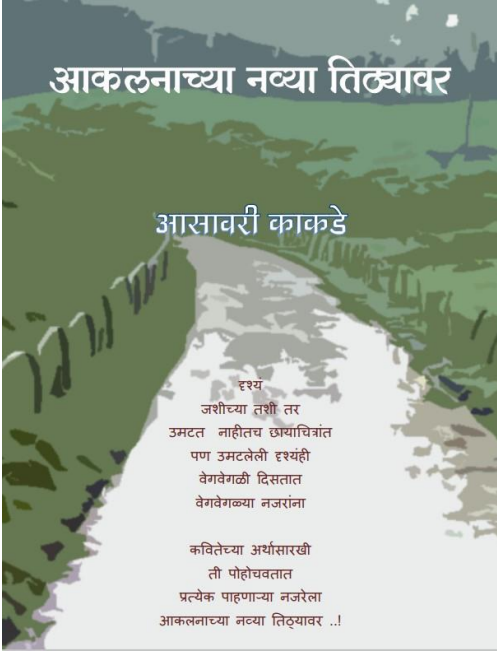
जगणारे आपण अदृश्य अशा मध्यसीमेवरून सरत्या क्षणाला निरोप देतो आणि नवागताचे स्वागत करतो. सृष्टीच्या ‘घटिकायंत्रा’चा आपणही एक अविभाज्य भाग असतो. पण आपली जाणीव आपल्याला माणूस म्हणून वेगळं करते. चक्रात राहून आपण त्या चक्राकडे पाहात असतो. चक्रासोबत फिरता फिरता एका हाताने जाणाऱ्या क्षणाला.. म्हणजे खरंतर आपल्यालाच निरोप देतो आणि दुसऱ्या हाताने येणाऱ्या क्षणाचे.. म्हणजे खरंतर आपलेच स्वागत करत असतो... या निरोप-स्वागताच्या सोहळ्यामध्ये जाणीवपूर्वक सहभागी होता आलं तर खऱ्या अर्थानं आपल्यातल्या जुन्याला निरोप देता येईल आणि नव्याचे दिलखुलास स्वागत करता येईल..!”

समारोपाविषयी असं आणखीही बरंच काही म्हणता येईल. आजच्या ‘विचारार्थ’मध्ये समारोपासंदर्भातले आपापले विचार शेअर करूया. दीर्घ काळ स्मरणात राहिलेल्या एखाद्या वैशिष्ट्यपूर्ण समारोपाच्या आठवणीही लिहायला हरकत नाही.

२८.१२.२०१९

आसावरी काकडे यांची ई साहित्यवरील इतर पुस्तके
कव्हरवर एकच क्लिक आणि पुस्तक उघडेल

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे चौदावे वर्ष आसावरी काकडे यांचे ईसाहित्यवरचे हे तिसरे पुस्तक.

आसावरी काकडे हे नाव माहित नाही असा कोणी मराठी वाचक नसेल. इयत्ता सातवी ते MA अभ्यासक्रमात त्यांच्या कवितांचा अभ्यास करून नवीन पिढी मोठी होत आहे. आधीच्या पिढीनेही अनेक पुस्तकांतून आणि कार्यक्रमांतून त्यांच्या काव्याचा आस्वाद आणि विचारांचा परिचय घेतला आहे. त्यांच्या पुस्तकांना मानधनासहित प्रकाशित करण्यासाठी प्रकाशकांची अहमहमिका असते. परंतू त्यांनी या पुस्तकांसाठी ई साहित्यचा मार्ग अनुसरला व वाचकांना विनामूल्य वाचनानंद द्यायचा निर्णय घेतला. एकाही पैशाची अपेक्षा न ठेवता त्यांनी उदार हस्ते ही पुस्तके आमच्या लाखो वाचकांना दिली.

असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. अजरामर. म्हणून तर दिनानाथ मनोहर(४ पुस्तके), शंभू गणपुले(९पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर(९), डॉ. वसंत बागुल (१९), शुभांगी पासेबंद(१२), अविनाश नगरकर(४), डॉ. स्मिता दामले(८), डॉ. नितीन मोरे (३१), अनील वाकणकर (९), फ्रान्सिस आल्मेडा(२), मधुकर सोनावणे(३), अनंत

पावसकर(४), मधू शिरगांवकर (८), अशोक कोठारे (५० खंडांचे महाभारत), श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ), मोहन मद्रुण्णा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १७ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७) उल्हास हरी जोशी(७), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (८), डॉ. वृषाली जोशी(२४), डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी(६), डॉ. नंदिनी धारगळकर (११), अंकुश शिंगाडे(१०), आनंद देशपांडे(३), नीलिमा कुलकर्णी (२), अनामिका बोरकर (३), अरुण फडके(३) स्वाती पाचपांडे(२), साहेबराव जवंजाळ (२), अरुण वि. देशपांडे(५), दिगंबर आळशी, प्रा. लक्ष्मण भोळे, अरुंधती बापट(२), अरुण कुळकर्णी(८), जगदिश खांदेवाले(४) पंकज कोटलवार(२) डॉ. सुरुची नाईक (३) डॉ. वीरेंद्र ताटके(२), आसावरी काकडे(३) असे अनेक ज्येष्ठ, अनुभवी लेखक ई साहित्याच्या द्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत पोहोचवतात. एकही पैशाची अपेक्षा न ठेवता.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपले नाव नेऊन ठेवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इ'ये ।
दृष्टादृष्ट विजये । होआवे जी ।

